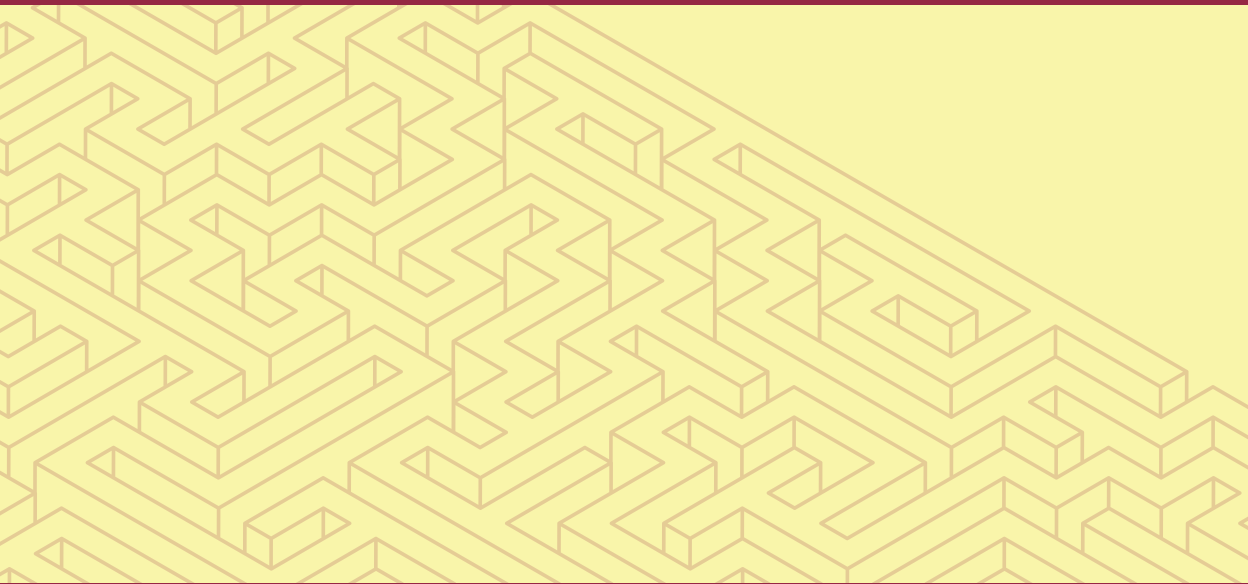

Марија Стефановић

У ЛАВИРИНТУ РЕЧИ

Огледи из руске и српске
КОГНИТИВНЕ СЕМАНТИКЕ

Нови Сад, 2022.

Марија Стефановић

У ЛАВИРИНТУ РЕЧИ

Огледи из руске и српске
КОГНИТИВНЕ СЕМАНТИКЕ

Нови Сад, 2022.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД
21000 Нови Сад
Др Зорана Ђинђића 2
www.ff.uns.ac.rs

За издавача
Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш

Марија Стефановић
У ЛАВИРИНТУ РЕЧИ

Рецензенти
Проф. др Рајна Драгићевић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду
Проф. др Ксенија Кончаревић, Филолошки факултет,
Универзитет у Београду
Проф. др Радослава Трнавац, Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Техничка припрема и дизајн корица
Игор Лекић

ISBN
978-86-6065-695-9

URL
<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-695-9>

Нови Сад, 2022.

Монографија је настала у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. пројекта 178002) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Забрањено прештампавање и фотокопирање. Сва права задржава издавач и аутор. Садржај и ставови изнети у овом делу јесу ставови аутора и не одражавају нужно ставове Издавача, стога Издавач не може сносити никакву одговорност према њима.

Садржај

О РАДОВИМА У ОВОЈ КЊИЗИ	11
ШТА ЈЕ ВРЕДНОСТ? АНАЛИЗА КОНЦЕПТА <i>ЦЕННОСТЬ</i> У РУСКОМ ЈЕЗИКУ	17
1. Увод	18
2. Етимолошке везе лексеме <i>ценность</i>	18
3. Анализа дефиниција лексеме <i>ценность</i> у једнојезичким речницима	20
3.1. Даљ	20
3.2. МАС	21
3.3. О–Ш	22
3.4. Закључак	23
4. Анализа дефиниција лексеме <i>ценить</i> у једнојезичким речницима	24
4.1. Даљ	24
4.2. МАС	26
4.3. О–Ш	27
4.4. Закључак	28
4.5. Унутрашња форма речи и концептуализација вредног у речницима.....	29
5. Анализа синонима.....	30
5.1. Синоними за лексему <i>ценность</i>	31
5.2. Синоними за лексему <i>ценить</i>	36
5.3. Унутрашња форма речи и концептуализација вредног у синонимским низовима	42
6. Деривати од корена <i>цен-</i>	43
6.1. Лексеме са кореном <i>цен-</i> у сфери економије и трговине: вредност се исказује новцем.....	43
6.2. Лексеме са кореном <i>цен-</i> у осталим значењима.....	45
6.3. Закључак	47
7. Анализа асоцијативног поља <i>ценность</i>	48
7.1. Класификација реакција.....	48
7.1.1. Реакције указују на материјалне вредности.....	49
7.1.2. Реакције указују на нематеријалне вредности.....	49
7.1.3. Вредност је мерљива	50

7.1.4. Вредност је релативна.....	50
7.1.5. Реакције које се могу односити и на материјалну, и на нематеријалну вредност.....	51
7.2. Психоллингвистичка дефиниција вредности.....	51
8. Закључак	52
ЗНАЧЕЊЕ И КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ВАЖНОГ У РУСКОМ ЈЕЗИКУ	55
1. Уводне напомене.....	56
2. Анализа дефиниција лексеме <i>важный</i> у речницима	58
2.1. Даљ.....	58
2.2. МАС	60
3. Унутрашња форма речи и концептуализација важног у речницима.....	61
4. Деривати од корена <i>важн-</i> и њихова концептуализација	63
4.1. Даљ.....	63
4.2. МАС	63
4.3. Концептуализација важности у дериватима.....	63
5. Синоними лексеме <i>важный</i>	64
5.1. РСАл.....	64
5.2. РСАб.....	65
5.3. Унутрашња форма речи и концептуализација важности у синонимским низовима	67
6. Анализа асоцијативног поља <i>важный</i>	68
6.1. Груписање реакција на основу когнитивне блискости	69
6.1.1. Реакције указују на место стимулуса у језичком систему и на елементе значења лексеме <i>важный</i>	69
6.1.2. Реакције квалификују објекте	71
6.1.2.1. Објекти који се повезују са придевом <i>важный</i> су живи ...	71
6.1.2.1.1. Реакције – уопштени називи за људско биће	71
6.1.2.1.2. Реакције – именице које означавају високу хијерархијску позицију особе.....	72
6.1.2.1.3. Реакције – описи особа које се сматрају важним.....	73
6.1.2.1.4. Реакције – називи животиња.....	75

6.1.2.2. Објекти који се повезују са придевом <i>важный</i> су неживи	75
6.2. Анализа асоцијативног поља према издвојеним групама.....	76
7. Провера изворних домена за концептуализацију важног	78
7.1. Анализа лексикографских извора и асоцијативних поља.....	79
7.1.1. Тежак – <i>веский</i>	79
7.1.2. Велик – <i>большой</i> и <i>великий</i>	80
7.1.3. Висок – <i>высокий</i>	83
7.1.4. Видљив – <i>видный</i>	85
7.2. Заједничке особине изворних домена и њихова веза са важношћу	85
8. Закључак	88
ЛЕКСЕМА <i>ХОРОШИЙ</i> КАО ПОКАЗАТЕЉ ОПШТЕ ПОЗИТИВНЕ ОЦЕНЕ У РУСКОМ ЈЕЗИКУ	93
1. Увод.....	94
1.1. Даљ.....	96
1.1.1. Естетска оцена	97
1.1.2. Оцена унутрашњих својстава објекта.....	99
1.1.3. Оцена у пословицама и изрекама у оквиру речничког чланка <i>хороший</i>	101
1.1.4. Закључак.....	102
1.2. МАС	102
1.2.1. Оцена унутрашњих својстава објекта.....	104
1.2.1.1. Објекти задовољавају одређене критеријуме	104
1.2.1.2. Објекти су натпросечног квалитета	105
1.2.2. Објекти су велики.....	106
1.2.3. Естетска оцена	106
1.2.4. О објектима се говори.....	106
1.2.5. Закључак.....	106
1.3. Семантика и концептуализација: анализа унутрашње форме речи	107

1.3.1. Елементи значења лексеме <i>хороший</i> у синонимима – деловима дефиниција	107
1.3.2. Концептуализација	113
1.3.2.1. ДОБРО/ЛЕПО ЈЕ ВИДЉИВО	113
1.3.2.2. ДОБРО/ЛЕПО ЈЕ ВЕЛИКО.....	115
2. Анализа синонимског низа.....	115
2.1. Синоними за лексему <i>хороший</i> указују на различите захтеве у односу на квалитет објекта	117
2.1.1. Објекат је више него добар – квалитетом надмашује норму	117
2.1.2. Објекат треба да задовољи одређене критеријуме или норму	119
2.1.3. Објекат је „само” добар.....	120
2.1.4. Квалитет објекта изражава се преко лексема с изразито позитивном конотацијом	121
2.1.4.1. Објекат нема недостатака	121
2.1.4.2. Висок квалитет објекта изазива пажњу и реакцију.....	121
2.1.5. Полисемија у синонимима и веза са концептуализацијом ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО/МНОГО	123
2.1.6. Табеларни преглед – класификација синонима	123
2.2. Синоними – фразеолошки изрази.....	125
2.2.1. Објекат је у складу са нормом или потребом или је натпросечног квалитета	126
2.2.1.1. Објекат је у складу са нормом или потребом	126
2.2.1.2. Објекат је по квалитету изнад просечног.....	126
2.2.2. Оцена објекта изражава се лексемама са позитивном конотацијом.....	126
2.2.3. Оцена објекта изражава се негацијом негативно конотираних садржаја	126
2.2.4. Оцена објекта изражава се преко израза у складу са начинима концептуализације позитивне оцене	127
2.3. Семантика и концептуализација: анализа унутрашње форме речи	127

2.3.1. Оцењивање као процес поређења	127
2.3.1.1. Добро је оно што је изабрано	128
2.3.1.2. Добро је у складу са устаљеним нормама.....	128
2.3.1.3. Добро се разликује	131
2.3.1.4. Добро је предмет разговора	132
2.3.2. Концептуализација	134
2.3.2.1. ДОБРО ЈЕ ВИДЉИВО	135
2.3.2.2. ДОБРО ЈЕ ВИСОКО	135
3. Закључак	136
КАКО РАЗУМЕТИ НЕОПИСАНО? АНАЛИЗА ЛЕКСИКОГРАФСКОГ МАТЕРИЈАЛА КАО ИЗВОРА ЗА ПРОУЧАВАЊЕ КОНЦЕПТА ВЕРНОСТИ У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ	141
1. Увод.....	142
2. Двојезички речници	148
3. Једнојезички дескриптивни речници	152
3.1. Верност	152
3.1.1. Српски језик.....	152
3.1.1.1. РСАНУ	152
3.1.1.2. РМС	155
3.1.1.3. ЈРМС.....	155
3.1.2. Руски језик	156
3.1.2.1. БАС.....	156
3.1.2.2. МАС.....	158
3.1.2.3. Ушаков	159
3.1.3. Поређење издвојених когнитема за лексеме <i>верност</i> и <i>верность</i>	159
3.2. Веран.....	161
3.2.1. Српски језик.....	161
3.2.1.1. РСАНУ	161
3.2.1.2. РМС	165
3.2.2. Руски језик	166

3.2.2.1. БАС	166
3.2.2.2. МАС	171
3.2.2.3. Ушаков	175
3.2.3. Поређење издвојених когнитема за лексеме <i>веран</i> и <i>верный</i> .	175
3.3. Анализа синонима датих у једнојезичким речницима	176
3.3.1. Српски језик	176
3.3.1.1. Одан	176
3.3.1.2. Привржен	177
3.3.2. Руски језик	178
3.3.2.1. Преданный	178
3.3.2.2. Надежный	180
3.3.3. Заједничке когнитеме за синониме лексема <i>веран</i> и <i>верный</i> у једнојезичким речницима	181
4. Речници синонима	182
4.1. Синонимски низови за српски језик	182
4.1.1. РС	182
4.1.1.1. Верност	182
4.1.1.2. Веран	183
4.1.2. СРСЈ	187
4.1.2.1. Верност	187
4.1.2.2. Веран	190
4.2. Синонимски низови за руски језик	193
4.2.1. РСАб	193
4.2.1.1. Верность	193
4.2.1.2. Верный	197
4.2.2. РСАл	198
4.2.2.1. Верность	198
4.2.2.2. Верный	200
4.3. Поређење когнитема за синониме лексема <i>верност</i> , <i>веран</i> и <i>верность</i> , <i>верный</i>	202

5. Асоцијативни речници.....	204
5.1. Асоцијативни речник српског језика.....	205
5.1.1. Реакције у вези са вишезначношћу стимулуса <i>веран</i>	206
5.1.2. Реакције у вези са аспектима концепта названог лексемом- стимулусом <i>веран</i>	206
5.1.2.1. Верност као својство живих бића.....	206
5.1.2.1.1. Животиње.....	206
5.1.2.1.2. Људи.....	207
5.1.2.1.2.1. Верност је својство људи уопште.....	208
5.1.2.1.2.2. Верност је повезана са различитим сферама у међуљудским односима.....	208
5.1.2.1.2.2.1. Сфера личних односа.....	208
5.1.2.1.2.2.2. Сфера професионалних односа.....	209
5.1.2.1.2.2.3. Верност унутар групе људи са истим интересовањем.....	210
5.1.2.1.2.3. Особине повезане са верношћу.....	210
5.1.2.1.2.3.1. Реакције условљене формом и семантиком стимулуса.....	210
5.1.2.1.2.3.2. Особине које верна особа испољава у односу према другима.....	211
5.1.2.1.2.4. Оцене верне особе.....	213
5.1.2.1.3. Ставови о постојању верности у друштву.....	213
5.1.3. Квантитативна анализа и структура АП <i>веран</i>	214
5.1.4. Психолингвистичка дефиниција верности у српском језику.....	217
5.2. Асоцијативни речник руског језика.....	218
5.2.1. Реакције у вези са аспектима концепта названог стимулусом.....	219
5.2.1.1 Верност као својство живих бића.....	219
5.2.1.1.1 Животиње.....	219
5.2.1.1.2. Људи.....	219
5.2.1.1.2.1. Верност је својство људи уопште.....	219

5.2.1.1.2.2. Верност је повезана са различитим сферама у међуљудским односима	220
5.2.1.1.2.2.1. Сфера личних односа	220
5.2.1.1.2.2.2. Сфера професионалних односа	220
5.2.1.1.2.2.3. Верност унутар групе људи са истим интересовањем	220
5.2.1.1.2.3. Особине повезане са верношћу	221
5.2.1.1.2.3.1. Реакције условљене формом и семантиком стимулуса	221
5.2.1.1.2.3.2. Особине које верна особа испољава у односу према другима	221
5.2.1.1.2.4. Оцене верне особе	222
5.2.1.2. Предмети као носиоци особине <i>верный</i>	222
5.2.2. Квантитативна анализа и структура АП <i>верный</i>	222
5.2.3. Психолингвистичка дефиниција верности у руском језику ...	223
6. Ка когнитивној дефиницији верности	224
6.1. Упоредни преглед когнитема издвојених из различитих извора ..	227
6.1.1. Обједињени табеларни преглед когнитема које указују на опште особине номинатора концепта као дела лексичко-семантичког система	227
6.1.2. Обједињени табеларни преглед когнитема које указују на верност као својство особе и подела на аспекте	229
7. Закључак	236
ИЗВОРИ	239
ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА	243

О радовима у овој књизи

Питања у вези са вредностима и системом вредности у друштву одувек су била актуелна и у свакодневном животу, и у свим друштвеним наукама. Вредности су предмет истраживања у филозофији, социологији, психологији, лингвистици, литература о вредностима и оцени изванредно је богата, а интересовање за теме из ове области не јењава. У Пољској, у Лублину, једном од два водећа славистичка етнолингвистичка центра, 2009. године покренут је међународни пројекат ЕУРОЈОС¹ под руководством академика ПАН Жежија Бартмињског у оквиру којег учесници, користећи договорене методе истраживања и упоредиве корпусе, пишу о изабраним концептима – вредностима². Ови радови објављују се у часопису *Etnolingwistyka* и тематским монографијама у тзв. „црвеној серији” Института за пољску филологију Универзитета Марије Кири-Скловдовске у Лублину под општим називом *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów* (из штампе је до 2019. године изашло шест томова), а отпочело је и издавање аксиолошког речника *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, у којем је сваки том посвећен обради једног концепта у различитим језицима и културама³. Са теоријског аспекта проучавања вредности у језику и култури значајан је и зборник *Język w kręgu wartości: studia semantyczne* под редакцијом Ј. Бартмињског (Бартмињски 2003), а истим питањима у Русији баве се и аутори зборника *Категория оценки и система ценностей в языке и культуре* под редакцијом С. М. Толстој (Толстој 2015). У српској етнолингвистици постоје зборници радова *О вредностима у српском језику 1 и 2* које је уредио Д. Ајдачић (Ајдачић 2015, 2019), а припрема се и *Аксиолошки речник српског језика* (Ристић – Лазић Коњик 2021).

У наведеним зборницима радова аутори анализирају садржину конкретних концепата које сматрају вредностима, а у овој књизи бавимо се самим концептима *вредност*, *важно* и *добро* у руском језику, који су до сада углавном остајали изван интересовања истраживача когнитивистичког усмерења. Четврто поглавље посвећено је истраживању концепта *верност* у српском и руском језику, који и сам припада вредностима. Методологија која

¹ ЕУРОЈОС је скраћеница од „Европска језичка слика света” (на пољском).

² Између осталог, истражени су (или се још истражују) концепти *дом*, *породица*, *здравље*, *слобода*, *рад*, *Европа*, *народ* итд.

³ О методологији израде овог речника в. Ристић – Лазић Коњик (2021).

се примењује у свим радовима заснована је на принципима когнитивне семантике лублинске етнолингвистичке школе. Лублинска етнолингвистика, која се од свог настанка бавила везама између језика и традиционалне народне културе, и раније је садржала елементе антропоцентричног погледа на језик, а у последње време почиње да се назива когнитивном етнолингвистиком⁴. За развој семантичких истраживања у оквиру овог правца веома значајно је доследно придржавање принципа нерелевантности раздвајања језичког и ванјезичког знања и увођење когнитивне дефиниције као резултата описа садржине концепата. Когнитивна дефиниција, за чију формулацију се користи природни, свакодневни језик, даје одговор на питање како просечни припадници језичко-културне заједнице поимају неки објекат назван речју, то јест како га категоришу, која својства сматрају важнима и како га оцењују⁵. Истраживања у оквиру когнитивне етнолингвистике блиска су по основним поставкама⁶ психоллингвистичким и лингвоконцептолошким истраживањима која се спроводе у Русији већ деценијама, и заснована су на материјалу асоцијативних речника као отелотворене језичке свести савременика⁷. И истраживачи веза између језика и националне културе из Србије препознали су значај података из

⁴ О избору назива *когнитивна етнолингвистика* између осталих могућих назива за дисциплину (*антрополошка лингвистика*, *антрополошко-културолошка лингвистика* и др.) в. Бартмињски (2011: 9–40).

⁵ Више о когнитивној дефиницији в. Бартмињски (2011: 93–106). Бартмињски често истиче блискост са ставовима израженим у радовима Ане Вјежбицке (Бартмињски 2018), и идеја о фасетама или аспектима који се издвајају у когнитивној дефиницији приликом описа садржине концепта блиска је оној коју Вјежбицка исказује у монографији посвећеној лексикографији и концептуалној анализи (Вјежбицка 1985).

⁶ Мисли се првенствено на релевантност података који одсликавају знања просечног савременог говорника и на употребу природног метајезика у опису садржине концепта.

⁷ Пре свега се мисли на радове представника московске психоллингвистичке школе у оквиру Института за лингвистику РАН – Ј. Н. Караулова, Е. Ф. Тарасова, Н. В. Уфимцеве и др. У Русији се развија етнопсихоллингвистика, и у њеном оснивању значајну улогу имала је Н. В. Уфимцева, која је и заменик главног уредника часописа *Вопросы психоллингвистики*. У вези са истраживањима концепата путем анализе асоцијативних поља су и бројни радови Ј. А. Стерњина и његових ученика лингвоконцептолошке школе у Вороњежу.

асоцијативног речника⁸ и користе их у својим радовима⁹. Потреба за прикупљањем ставова савремених говорника исказана кроз захтев да се у когнитивној етнолингвистици користи анкета као један од релевантних извора за опис садржине концепта може бити задовољена употребом података из валидних асоцијативних поља, с обзиром на број обухваћених испитаника¹⁰, о чему је писано и раније¹¹. У радовима који су у овој књизи поштују се захтеви који се тичу врсте извора неопходних за добијање когнитивне дефиниције¹²: анализирају се елементи лексичког система у којима се појављује лексема-номинатор концепта, са посебним обраћањем пажње на синонимске низове; користе се подаци из одговарајућих валидних асоцијативних поља као релевантних показатеља садржине језичке свести савременика и анализирају се текстови у којима се лексема појављује¹³. У случајевима када материјал то омогућава, указује се на врсте когнитивне метафоре која је присутна у корену речи.¹⁴

Рад посвећен концепту *верност* у српском и руском језику од других у књизи разликује се применом метода издвајања когнитива¹⁵, јер је он био најсврхисходнији с обзиром на циркуларност у дефиницијама у оба језика

⁸ Објављена су два тома Асоцијативног речника српскога језика (АРСЈ) – од стимулуса ка реакцији (2005) и од реакције ка стимулусу (2011).

⁹ Између осталих, Драгићевић (2010), Лазић Коњик – Јелић (2012), Ристић – Лазић Коњик (2018), Лазић Коњик – Милошевић (2014), Козомора (2020), Кончаревић (2015а; 2015б), Петровић (2015), Стефановић (2012; 2013; 2015; 2016б).

¹⁰ У оквиру пројекта ЕУРОЈОС захтева се 100 испитаника, а валидна асоцијативна поља обухватају најмање 500 (у АРСЈ асоцијативна поља садрже 800 реакција).

¹¹ В. Стефановић (2015).

¹² То је тзв. принцип САТ (систем – анкета – текст).

¹³ Користе се илустрације које дају лексикографи, било да се ради о њиховим примерима или о примерима из књижевних дела, а у случају када је то потребно, преузимају се примери из електронског Националног корпуса руског језика или других електронских извора, на шта се указује у тексту.

¹⁴ Веома значајно је скренути пажњу на понављање истих модела (и изворних домена) који се користе за речи везане са позитивном оценом – *важно*, *добро* и *вредност* концептуално се везују за ВИСОКО/ГОРЕ и повећану ВИДЉИВОСТ, што се објашњава потребом да оно што сматрамо добрим показујемо и истичемо као пример или идеал. Сви случајеви уочене когнитивне метафоре анализирају се у посебним одељцима.

¹⁵ О самом термину *когнитива* в. Иванова (2006) и сâм рад у овој књизи.

(*верност* = *оданост* = *приврженост* = *верност*; *верностъ* = *преданностъ* = *надежностъ* = *верностъ*). Наравно, и овде се користе подаци из текстова и асоцијативних поља и на крају се даје когнитивна дефиниција.

У свим истраживањима представљеним у овој књизи важан и веома богат извор података о различитим аспектима концепта чине синонимски низови. Већина синонима у њима вишезначна је, као и сами испитивани номинатори концепта. Ово је захтевало детаљну анализу усмерену на тражење разлога за укључивање сваког од синонима у низ, и у многим случајевима процес је указао на значајне аспекте концепта који нису били експлицитно изражени у другим изворима. На пример, у неким случајевима синоними су имали заједничке елементе значења на основу којих су се могле реконструисати сфере у којима се номинатор концепта и синоними заједно појављују, у неким је откривена могућност варирања степена изражености или интензитета неког од релевантних својстава објекта, у неким је постојао сличан или исти начин концептуализације појмова изражен преко утврђене мотивације за унутрашњу форму речи итд. – сви ови подаци допринели су бољем увиду у садржину истраживаних концепата и у начин њеног одсликавања преко језичких јединица.

На крају, може се учинити да је било непотребно предочавање потпуног лексикографског материјала, али сматрамо да ово олакшава проверу истраживачког поступка и аргументације аутора без потребе да се за изворима трага на другим местима, при чему се не омета читање основног текста пошто је материјал стављен у фусноте. Надамо се да смо у процесу формирања когнитивних дефиниција за различите концепте успели да покажемо систематичност и доследност које постоје у обележавању позитивне оцене и вредности у лексичко-семантичком и концептуалном систему и тако пронашли излаз из лавиринта речи које се везују за вредности и позитивну оцену у руском и српском језику.

Шта је вредност?

Анализа концепта *ценност* у руском језику

1. Увод

Лексема *ценност* ‘вредност’ именује апстрактан појам који је кључан за разумевање функционисања система вредности у друштву и одређивање оног што се сматра вредношћу у језичко-културној заједници, и важан је елемент језичке слике света. Она је истовремено и номинатор концепта, па се у утврђивању његове садржине примењује метод који се користи у когнитивној етнолингвистици: описује се и анализира релевантни део језичког система чији део је номинатор и тражи се концептуална веза међу лексемама са истим кореном, синонимима, антонимима и сл., што у комбинацији са подацима из етимолошких и асоцијативних речника доприноси бољем разумевању садржине и начина развоја концепта. Пошто је лексема *ценност* настала од корена *цен-*, исти начин описа користи се и за лексему *ценити* ‘ценити, уважавати, поштовати’. Циљ истраживања је да се утврди постојање елемената језичког система који указују на разлоге употребе ових лексема у изражавању позитивне оцене. Истовремено, с обзиром на то да се и вредности у друштву током времена могу мењати, као и да могу бити и индивидуалне, субјективне, у корпусу се траже и елементи језичког система који могу указивати на ове аспекте концепта вредности.

2. Етимолошке везе лексеме *ценност*

Руска лексема *ценност* ‘вредност’ етимолошки је повезана са лексемом *цена*,¹ која у овом облику постоји у свим словенским језицима. Према Фасмеру (4: 298), прасловенско *сѣпа* доводи се у везу са литванским *káina* и *kainà* у значењу ‘цена, корист’, са авестијским *kaēnā-* ‘одмазда, освета, казна’ и грчким *ποινή* ‘покајање, надокнада, казна’, од којег су се развили *τίνω* ‘кајем се’, *τινίη* ‘оцена, поштовање, цена’, као и са ирским *сип* ‘кривица, дуг’. Фасмер (2: 216) указује и на то да је лексема *цена* повезана вокалском алтернацијом са глаголом *кајати* (*се*). У словенским језицима он има различита значења, која се сва могу повезати са постојањем кривице и

¹ И са оценом, која се као посебна одредница не појављује у етимолошким речницима којима смо се користили.

различитим поступцима у вези са њом: исти аутор наводи да у руском језику *окаять* значи ‘кудити, осуђивати, прекоревати’², што је значење присутно и у словеначком *kažati*; у украјинском *каяти кого* значи ‘грдити’, у српском *кајати* значи и ‘осветити’³, а значење ‘кајати се’ у смислу признавања своје кривице и изражавања жаљења због тога присутно је у старословенском, чешком, пољском, горњо- и доњолужичкосрпском. Према Фасмеру, овај глагол у вези је са староиндијским *sáyatē* ‘свети се, кажњава’, авестијским *kay-* ‘платити, кајати се’, *čikayat* ‘нека он окаје, казни, освети се’ и осталима наведеним у оквиру одреднице *цена* (Фасмер 4: 298). У одредници *цијена* Скок (1: 263) наводи да је „у индоевропском изведеница с формантом *n* значила акт освете (= казне), а у балтославенском вриједност којом се освета могла измирити или испитати”⁴.

У значењу лексеме *цена* у савременом руском језику,⁵ мада се она првенствено односи на новчану вредност објеката, а метафорично и на

² Преводни еквиваленти преузимани су из руско-српско/хрватског речника Станковић и Пољанец. С обзиром на то да се понекад њихов редослед и избор разликује, наводимо оне за које сматрамо да су најадекватнији.

³ Према РМС (2: 629) *кајати* у савременом српском језику има три значења: *испаштати, жалостити се због чега, жалити*; покр. *оплакивати кога, бити у жалости за ким, коротовати и освећивати*.

⁴ Т. В. Леонтјева (Леонтјева 2012: 68) претпоставља и етимолошку везу прасловенских облика *činiti < *čip са облицима *сѣпа, *сѣstiti, *сѣtiti, *čitati, *čisti, који се могу повезати са системом вредности.

⁵ МАС (4: 639): **1.** стоимость какого-л. товара, выраженная в денежных единицах. *Государственная цена. Снижение цен на продовольственные товары. Стабилизация цен. Лет двадцать тому назад беличья шкурка стоила 20 копеек. По мере спроса на ее мех цена на него возрастала и ныне доходит до 3 рублей за штуку.* Арсеньев, Дерсу Узала. || денежное возмещение, плата за что-л. *На святках цена за прокат саней поднялась втрое.* Гл. Успенский, Власть земли. – *Тому же Разозину квартиру сдавал. А ведь он был поднадзорный. И цену с него сходную брал, не грабил.* Федин, Необыкновенное лето. || перен. вознаграждение, плата за что-л. в виде уступки, согласия на какое-л. условие. *Николай Артемьевич согласился «не поднимать истории»;* но Анна Васильевна не сказала своей дочери, какую цену он положил своему согласию. Тургенев, Накануне. **2.** перен. ценность, значимость, достоинство кого-, чего-л. *Суждения Белинского до сих пор сохраняют всю свою цену.* Чернышевский, Очерки гоголевского периода русской литературы. [Глафира:] *Житейская суета не имеет для меня никакой цены.* А. Островский, Волки и овцы. – *Она верно говорит: цена человеку—дело его.* М. Горький, Мать. **3.** твор. п. ценою чего. употребляется в значении: затратив, употребив что-л., пожертвовав чем-л. – Я

вредност уопште, чува се и елемент значења жртвовања, што је и експлицитно наведено у дефиницији трећег значења која се везује за облик именице у инструменталу: ‘трошењем, употребом, *жртвовањем* нечега’⁶.

Дакле, корен *цен-*, који се у савременом руском и многим словенским језицима повезује са вредношћу, етимолошки је у вези са искупљивањем, плаћањем за неки поступак или, у још ширем смислу, са довођењем, односно враћањем нарушеног стања у равнотежу неком врстом надокнаде. Концепт равнотеже повезан је са процесом мерења, имплицитно и поређења, а он је присутан у етимологији и унутрашњој форми бројних појмова у вези са вредностима.⁷

3. Анализа дефиниција лексеме *ценность* у једнојезичким речницима

С обзиром на то да је један од циљева стицање увида у развој значења лексеме *ценность*, за анализу се користи Даљев речник, у којем је описан лексички материјал из 19. века, и МАС и О–Ш, који садрже материјал из 20. века.⁸

3.1. Даљ

У Даљевом речнику значење лексеме *ценность* (*цѣнность*) везује се искључиво за материјалну (новчану) вредност. Оно се реконструира на основу лексеме *цѣнный*, на коју се упућује⁹. Код лексеме *цѣнный* недвосмислено је указивање на новчану вредност као примарно значење, што се види не само из дефиниције (‘скуп, који пуно кошта, који има високу

соберу все силы моей души и, быть может, ценою своего счастья спасу этого человека от страданий! Чехов, Из записок вспльчивого человека. *Ценою неслыханных жертв и народных страданий мы вышли победителями и в последней, величайшей из войн.* Шолохов, Слово о Родине.

⁶ Курзив наш.

⁷ О овоме опширније пишемо у Стефановић 2020; в. и поглавље 2 ове књиге.

⁸ Коришћена је електронска верзија Даљевог речника и речника О–Ш који се налазе на интернетској страници <словари.ру>, те се за ове изворе не наводе подаци о страни.

⁹ *Цѣнность* својство по прлг. [*цѣнный*]. *Цѣнный*, дорогой, стоя(ю)щий много, что въ цѣнѣ. *Это вещь цѣнная, на охотника и знатока. Цѣнные камни, драгоценные, идущие на украшение нарядовъ.* [Ср. 1. *цѣна*].

цену’), већ и из примера у којима се говори о објектима – они су очигледно предмети који се могу куповати и продавати.

3.2. МАС

Лексема *ценность* према МАС (4: 640) има више значења.¹⁰ Као прво наводи се ‘новцем изражена вредност нечега, цена’, и илуструје се реченицама у којима се појављују конкретни објекти вредновани тачно исказаном новчаном сумом.

Друго значење (‘важност, значај нечег’) односи се на вредност која се не изражава само новцем. Као објекти вредновања наводе се уметничко дело и меморијална табла која „обичној” кући даје посебан значај, што значи да се вредност приписује објектима не због квалитета који они имају сами по себи (и који би се могао изразити новчаном сумом), већ искључиво због нематеријалног значаја за културу или историју. Овим се у концепт укључује елемент субјективности, јер се вредношћу назива и објекат који се не мери „објективним” еквивалентом (новцем), већ неко може да му припише због неког другог, за њега релевантног, разлога већу вредност.

¹⁰ **Ценность 1.** выраженная в деньгах стоимость чего-л., цена. *Багаж с объявленной ценностью. Ценность пантов в Ольгинском районе доходит до 1200 рублей пара.* Арсеньев, По Уссурийской тайге. || соотношение по курсу (о деньгах, ценных бумагах); достоинство. *Тогда двугривенный стоил в Петербурге восемьдесят копеек на ассигнации, в Москве же ценность его доходила до рубля.* Салтыков-Щедрин, Помпадур и помпадурши. **2.** важность, значимость чего-л. *Действительную ценность драматическая пьеса имеет только при исполнении на сцене.* А. Островский, Записка об авторских правах драматических писателей. *Дом этот не имел бы никакой ценности для нашего времени ---, но мемориальная доска на фронтоне непременно остановит наше внимание.* Никулин, У Горького. **3.** то, что имеет высокую стоимость, ценный предмет. *Покуда производились описи да оценки, Струнниковы припрятали кой-какие ценности, без шума переправили их в Москву.* Салтыков-Щедрин, Пошехонская старина. *Значит, мой камень представляет какую-то ценность, раз часовщик-ювелир чуть ли не дрожит над ним.* Ляшко, Пуговичный черт. || только мн. ч. (ценности, -ей). предметы, явления, важные для культуры, духовной жизни какого-л. народа, общества. *Духовные ценности. [Город Касерес], слов нет, пышный. Можно прибавить художественные ценности: собор, дома Ренессанса, древние укрепления.* Эренбург, Испания. *Ценности искусства – это ценности наиболее устойчивые во времени.* Залыгин, Литературные заботы. ◊ **Материальные ценности** (экон.) – все предметы (земля, постройки, предметы быта и т. п.), которые обладают какой-л. стоимостью, ценой.

Аутор речничког чланка у вези са трећим значењем (‘оно што има високу вредност, драгоцен предмет’) скреће пажњу на разлику у значењу у вези са употребом лексеме у једнини и множини. На основу наведених примера закључује се да се могућност употребе лексеме у оба броја односи само на објекте чија вредност је изражена новцем, док се у подзначењу указује на то да ‘само плуралски облик’ *ценности* означава објекте (‘предмете и појаве’) који вредност добијају због ‘важности за културу, духовни живот неког народа, друштва’, и дају се изрази ‘духовне вредности’, ‘сликарске вредности’, ‘уметничке вредности’. Међутим, претраживањем електронског корпуса НКРЈ установили смо да постоји велики број примера контекста у којима се комбинације *художественн* ценност**, *ценност* искусств** и *историческ* ценност** користе у приближно једнаком броју облика једнине и множине, а само за комбинацију *духовн* ценност** даје се већи број конструкција са обликом плурала. Ова чињеница доводи у питање оправданост раздвајања значења и посебног подзначења које се везује за морфолошки облик лексеме *ценность*. Као што и аутор речничког чланка раније указује, оба облика могу да се користе кад је реч о објектима са материјалном вредношћу, а видимо да могу да се користе и када је реч о предметима чија вредност се не изражава новцем.

Даље се даје и термин из економије *материјалне вредности* који се дефинише на следећи начин: ‘сви предмети (земљиште, грађевински објекти, предмети покућства итд.) који имају неку новчану вредност, цену’. Стварање посебног израза, стручног економског термина, указује на то да постоје и неке друге, не-материјалне вредности, које и јесу врло важне за проучавање културе.

3.3. О–Ш

У О–Ш лексема *ценность* има 4 значења¹¹: првим се сматра оно које има директну везу са придевом *ценный* на који се упућује,¹² а остала значења

¹¹ **Ценность** 1. см. ценный. 2. цена (в 1 знач.), стоимость. *Картина большой ценности*. 3. чего. важность, значение. *В чём ц. этого предложения? Большая ц. работы*. 4. обычно мн. ценный предмет, явление. *Хранение ценностей*. *Культурные ценности*. *Духовные ценности*. *Материальные ценности* (всё то, что имеет денежную цену). || *прил. ценностный* (ко 2 знач.; спец.).

у великој мери понављају она која су забележена у МАС: друго значење је ‘цена, вредност’, које се илуструје примером ‘слика велике вредности’¹³, треће је ‘важност, значај’ нечега (илустровано је контекстима који су у неутрални у смислу одређења да ли се ради о објектима који имају материјални или нематеријални значај), а у вези са четвртим значењем (‘драгоцен предмет, појава’) указује се на то да се облик обично користи у плуралу (*ценности*),¹⁴ и такође се илуструје примерима у којима су експлицитно раздвојени објекти материјалне и нематеријалне вредности (‘*Чување вредности. Културне вредности. Духовне вредности. Материјалне вредности*’). Након конструкције ‘*материјалне вредности*’ у загради се даје објашњење (‘*све што има цену изражену новцем*’), што указује на супротстављање оног што се мери новцем (материјалне вредности) и оног што се новцем не мери (духовне и културне вредности).

3.4. Закључак

Анализирани лексикографски материјал указује на то је у периоду од 19. до краја 20. века дошло до одређених померања у употреби (или, можда, у евидентирању у речницима) секундарних значења која се везују за лексему *ценность*. Наиме, чешће се указује на метафором проширена значења: док се у Даљевом речнику говори искључиво о монетарној вредности објеката који се називају вредношћу, остали анализирани речници настали у 20. веку, мада као прво значење и даље наводе оно које указује на материјалну (новчану) вредност, у изведеним значењима дају приближно једнак број примера који указују на могућност употребе наведене лексеме када се односи и на

¹² **Ценный 1.** имеющий большую цену (в 1 знач.), дорогой. *Ценная вещь. 2.* перен. с большими достоинствами, важный, нужный. *Ценное открытие. Ценное исследование. Ц. специалист. Ценное предложение. 3.* полн. ф. с обозначенной стоимостью, ценой (в 1 знач.). *Ценное почтовое отправление* (бандероль, посылка). **Ценные бумаги** (спец.) – денежные и товарные документы: акции, облигации, купоны, чеки, векселя и нек-рые другие. *Ценные бумаги именные, ордерные, предъявительские.* || суц. **ценность**, -и, ж.

¹³ Мада би требало да се илуструје употреба лексеме у контексту где се вредност несумњиво изражава новчаном вредношћу објекта, као објект вредновања употребљен је предмет који може имати и културну, уметничку и историјску вредност, а оне се сматрају нематеријалним.

¹⁴ Употреба прилога „*обично*” у оквиру одреднице посредно потврђује наше запажање у вези са дефинисањем трећег значења у МАС.

материјалне, и на нематеријалне објекте којима се приписује вредност (пре свега културна, историјска, духовна). Занимљиво је да се у једном од примера ова два типа вредности супротстављају, односно указује се на то да је нематеријална вредност у одређеном смислу надређена материјалној: у МАС (4: 640) у илустрацији употребе за друго значење лексеме *ценность*¹⁵ експлицитно се говори о томе да физички објекат, без обзира на објективну материјалну (новчану) вредност коју има, може бити безначајан у другом смислу – културном или историјском, који се, према томе, може сматрати додатном (или другачијом) вредношћу, која је резултат одлуке донете у заједници. Такође треба приметити да се, као резултат одлуке да је неки објекат вредан, може појавити и физичко, спољашње његово обележавање – на пример, постављање меморијалне плоче, што га чини видљивијим и различитим од других сличних предмета. Концептуализација уз помоћ метафоре Х ЈЕ ВИДЉИВ постоји и у случају других концепата који се односе на позитивну оцену¹⁶.

Бележење економског термина у чијем саставу се налази посматрана лексема у комбинацији са придевом ‘материјални’ (*материальные ценности*) у истом речнику јасно указује на то да се у заједници сматра да постоје вредности које нису материјалне и за које не постоји цена, односно да постоји супротстављање оног што се мери новцем (материјалне вредности) и оног што се новцем не мери (духовне и културне вредности).

4. Анализа дефиниција лексеме *ценить* у једнојезичким речницима

4.1. Даљ

Именица *ценность* семантички и творбено повезана је са глаголом *ценить*. Лексема *ценить* (*цѣнить*¹⁷), према подацима у Даљевом речнику, у

¹⁵ Дом этот не имел бы никакой ценности для нашего времени ---, но мемориальная доска на фронтоне непременно остановит наше внимание. Никулин, У Горького.

¹⁶ В. поглавља о добром и важном у овој књизи.

¹⁷ **Цѣнить** что, оцѣнять или опредѣлять стоимость, цѣну; *кого, опредѣлять достоинство, нравъ, заслуги челоѣка или поступковъ его; || бранить, ругать, поносить, хулить кого-либо. *Оцѣнщики всегда весьма дешево цѣняютъ вещи. Я цѣню состоянье его во сто тысячъ, или цѣню его во сто тысячъ*, полагаю, что они у него есть. *Его не цѣняютъ у насъ*, не уважають, ставятъ ни во что. *На вѣсь кумиръ ты*

XIX веку имала је значење ‘оцењивати или одређивати вредност, цену’ када се односила на предмете, а када се односила на особе значење је било ‘одређивати врлине, карактер, заслуге човека или његових поступака’. Примери који се наводе као илустрација употребе јасно говоре о постојању у првом реду новчаног еквивалента као резултата оцене или процене вредности објеката (ствари, имања, куће) и о пренесеном значењу у смислу поштовања особе: ‘Њега код нас не цене, не поштују, презиру га’. Слично значење односи се и на објекте који не морају бити материјалне природе, већ се посматрају уопштено: ‘Његово дело / његови радови / не цене се сада, али ће у своје време добити [правичну позитивну – М. С.] оцену’. У овом примеру употреба супротног везника имплицира позитивност будуће оцене, а истовремено, јасно је да постоји могућност промене у ставу у вези са неком вредношћу.

Примери које Даљ даје указују на то да је глагол *ценитъ*, када се односио на особе, имао значење позитивне оцене (поштовања, уважавања, високог вредновања и сл.). У другим контекстима, углавном када се односи на предмете, у српском језику најближи преводни еквивалент је ‘проценити’, односно ‘процењивати’¹⁸. Општа семантика анализе и процене у вези са глаголом *ценитъ* присутна је у примеру који се односи на књижевно дело: пример *цѣнитъ книгу* објашњава се уз помоћ глагола ‘анализирати, критиковати’.

Значење глагола *ценитъ*, према подацима из овог речника, може бити и ‘псовати, грдити, ружити, кудити некога’. И наведени префиксални облик овог глагола има сличну семантику: у наведеној одредници појављује се *расцѣнитъ* са значењем ‘кудити иза леђа’¹⁹. Пошто се у првом наведеном

цѣнишь бельведерскій! Пушк. *Цѣнитъ книгу*, разбиратъ, критиковатъ. *Его имущество* цѣнится, *будетъ продаваться* за долги. *Вещь цѣнится по потребности*. **Труды его не цѣнятся теперъ, но ихъ въ свое время оцѣнятъ. Домъ его уже оцѣненъ, да велѣно перецѣнитъ. Прицѣнишь на рынокъ къ дровамъ. Процѣнился ты, дешево оцѣнилъ. Расцѣнитъ кого*, расхулитъ за глаза. [См. *оцѣнитъ*; ср. 1. *цѣна*].

¹⁸ Преводни еквиваленти за савремени руски језик су *ценити*, *процењивати*, *одмеравати цену*; *ценити*, *уважавати*, *поштовати* (Станковић 930).

¹⁹ Према подацима МАС (3: 681), у савременом руском језику прво значење односи се на одређивање цене нечему, а друго, пренесено, дефинише се као ‘схватање, разумевање нечега на одређени начин’, што може имплицирати доношење одлуке на основу процене.

објашњењу значења лексеме *ценить* говори о позитивном односу према нечијим добрим особинама, вероватно је елемент процене и анализе у семантици корена довео до ширења значења и у правцу негативног пола оцењивања, тако да је у овом процесу добијено значење са негативном конотацијом, а могуће је и да је реч о еуфемизму.²⁰ У осталим речницима у корпусу ово значење се не бележи, што се види и ниже, приликом описа деривата.

4.2. МАС

У савременом руском језику, према подацима МАС (4: 640), глагол *ценить* је вишезначан²¹. Занимљиво је да се као прво даје стилски обележено

²⁰ И у српском језику, на пример, глагол *критиковати* (у РСМ (3: 75) упућује се на гл. *критизирати*) проширио је значење са давања оцене уопште на давање негативне оцене.

²¹ **Ценить** 1. разг. назначать, определять цену кому-, чему-л. [Кнуров:] *Что тут ценить! Пустое дело! Триста рублей это стоит.* А. Островский, Бесприданница. Татьяна Власьева вытатила все, что „милушка” успел накупить в последнее время на ярмарках в городе. Сваты рассматривали, ценили и ахали от изумления. Мамин-Сибиряк, Дикое счастье. 2. судить о ком-, чем-л., составлять мнение, суждение, давать оценку. [Елена:] *Нужно, чтобы все люди понимали и любили красоту, тогда они построят на ней мораль... они будут ценить свои поступки как красивые и безобразные... и тогда-то жизнь будет прекрасна!* М. Горький, Дети солнца. Жизнь научила меня ценить людей не по внешности и не по положению, а по искренности и прямоте. Г. Линьков, Война в тылу врага. 3. признавать значение, достоинства, ценность кого-, чего-л. Иван Сергеевич чем дальше, тем больше любил Льва Николаевича как писателя, все выше его ценил, все больше боролся за его славу. Шкловский, Лев Толстой. Приученный с самого раннего детства выше всего ценить в людях ум, я отказался ради Кати от обычного для меня мерил человеческой ценности. Нагибин, Любовь и знамя. Синуц он ценил только большеголовых, у которых полоса черная шла от шейки через всю желтую грудку. Сергеев-Ценский, Аракуш. || дорожить кем-, чем-л. [Яромир:] *Клятвы жаркие забыла, Так любовь мою ты ценишь? Смелый подвиг ценишь мой?* Блок, Праматерь. [Клим] ценил дружбу девочки. М. Горький, Жизнь Клима Самгина. Теперь она дорого ценила свое время и на поля, расположенные в версте от засеки, ездила верхом. Марков, Строговы. || относиться с должным вниманием, уважением к кому-л. [Герценишубе] *все у нас в городе очень ценили и уважали. Был он врач добросовестный, человек прекрасный.* Достоевский, Братья Карамазовы. Из разговоров с колхозниками Балашов почувствовал, что они ценят Столетова и верят в него. – Другого нам никого не надо, – говорили они. – Он хотя строгий, но справедливый, и с нами иначе нельзя. С. Антонов, Петрович.

значање, карактеристично за говорни језик. Оно је везано искључиво за цену као економску категорију (‘одређивати цену за неког или нешто’)²², што је јасно из илустративних примера где се наводи тачан новчани износ везан за објекте који се процењују. Друго значење (‘судити о неком или нечем, формирати мишљење, суд, давати оцену’) тиче се уопштене процене која није неопходно повезана са новчаним еквивалентом нити са прејудуцирањем њеног позитивног или негативног става према објекту (о чему сведочи и први наведени пример, у којем се дају придеви *леп* и *ружан* уз именицу *поступак*), а треће сведочи о померању семантике у правцу позитивне евалуације: ‘признавати значај, врлине, вредност неког или нечег’. У оквиру овог значења издвајају се и ‘високо ценити неког или нешто’ и ‘односити се са *дужном* пажњом, поштовањем према неком’ (курзив наш)²³. Објекти који се вреднују различити су по природи – у илустрацијама употребе наводе се особе, њихове менталне способности, животиње, време, емоције, и све их повезује немогућност вредновања преко новчаног еквивалента.

4.3. О–Ш

У О–Ш за лексему *ценити* дају се два значења²⁴: и овде је прво наведено стилски маркирано, колоквијално значење које се односи на цену као новчани еквивалент (‘одредити цену за неког или нешто’), а друго је стилски неутрално (‘признавати значај, вредност неког или нечег’). Примери који се дају уз прво значење, без обзира на садржај дефиниције где се говори о могућности да се за *неког* одреди цена, као објекте глагола *ценити* наводе само предмете (робу, производе, антиквитет, имовину), а друго значење односи се искључиво на позитивно оцењивање без могућности одређивања монетарног еквивалента (поштује се *пријатељство*, *добар радник*, *отвореност* и *честитост особе*).

²² Без обзира на део дефиниције где се говори о могућности да се одреди цена за неког (људско биће), уобичајено и нормално је да се то ради само за објекте и животиње, на шта упућују и примери у одредници.

²³ Употреба придева *дужан* у формулацији понавља концептуализацију довођења стања у равнотежу – ако је неко дужан, треба да надокнади, тако да су оба замишљена таса (дуг и надокнада) у истој равни.

²⁴ 1. Назначать цену кому-чему-н. (разг.). *Дорого ц. свой товар, свою продукцию.* 2. признавать то или иное значение, ценность кого-чего-н. *Ц. дружбу. Высоко ц. хорошего работника. Ц. откровенность и порядочность в ком-н.*

4.4. Закључак

Анализа података из речника упућује на неколико закључака:

- 1) Постоје објекти за које се употребом глагола *ценитъ* може успоставити монетарни еквивалент и они за које се он обично не успоставља; на првом месту у савременом језику још увек је значење које се односи на постојање монетарног еквивалента за објекте, али оно је постало стилски обележено (*разг.*). Повећава се број значења глагола *ценитъ* који се односе на објекте немерљиве новцем, као и оних који се тичу давања искључиво позитивне оцене.
- 2) У 19. веку глагол *ценитъ* могао се користити за изражавање и позитивног и негативног односа према објектима за које се обично не успоставља монетарни еквивалент (првенствено према људима)²⁵, док се у речницима савременог језика он у оваквим случајевима употребљава углавном у случајевима позитивне евалуације, или, ређе, евалуације уопште, без прејудуцирања позитивне или негативне оцене. Не користи се више за изражавање негативне оцене.
- 3) Једини несумњиви заједнички елемент значења у периоду од 19. века до данас је процес поређења објеката, што подразумева избор еквивалента или евалуацију у ширем смислу (процена поступака и особина).
- 4) Значење глагола *ценитъ* помера се према изражавању позитивне оцене, односно већа вероватноћа је да се у контексту у којем се појављује глагол *ценитъ* говори о позитивном, него о неутралном односу према објекту или само о његовом процењивању²⁶.

²⁵ У формулацији дефиниције налазимо ‘псовати, грдити, ружити, кудити *некога*’, а не ‘*нешто*’ нити ‘*некога или нешто*’ (курзив наш), што се на другим местима у речнику налази.

²⁶ Провера првих 50 наведених цитата у НКРЈ (1. марта 2020) ово потврђује: само у једном примеру значење може да се односи на процену уопште: «... *Пушкина можно ценитъ и изучатъ его по-разному ...*» [С. Г. Бочаров. Из истории понимания Пушкина (1998)].

4.5. Унутрашња форма речи и концептуализација вредног у речницима

Анализа дефиниција и примера који се дају за лексеме *ценность* и *ценный* упућује на два заједничка елемента у концептуализацији вредности. Они се реконструишу на основу увида у синониме – делове дефиниције и илустративне примере у посматраним лексикографским изворима. Први елемент је указивање на метафорички повећане димензије оног што се сматра вредношћу (што је у непосредној вези са концептуализацијом ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО и ДОБРО ЈЕ ГОРЕ / ВИСОКО), а други се тиче указивања на поређење објеката, од којих се један (назван *вредношћу*) издваја на основу неког својства.

У Даљевом речнику значење лексеме *ценность* објашњава се преко придева *ценный*, за који се дају и синоними *дорогой* ‘скуп’ и *стоящий много* ‘који много кошта’. На основу семантике лексеме *дорогой* ‘скуп, скупocen, драгоцен’ и на основу присуства прилога *много* у дефиницији јасно је да је реч о објектима који имају високу цену. Формулације *высока цена* и *много кошта* сведоче о вредности као о нечему што метафорички има повећане димензије. Други синоним у дефинисању лексеме *ценность* у МАС је *значимость*²⁷. У другом значењу за ову лексему²⁸ упућује се на *значительность*²⁹, где поново проналазимо детаљ који указује на повећане димензије (у дефиницији за прво значење два пута се користи придев *большой* ‘велик’), а у трећем значењу у МАС за лексему *ценность*

²⁷ МАС (1: 618) **Значимость** 1. наличие значения, смысла. *Значимость слова.* 2. важность, значительность (во 2 знач.). *Общественная значимость чего-л. – Нашему поколению удалось выполнить работу, изумительную по своей исторической значимости.* М. Горький, В. И. Ленин. *Вахирев важно прошелся от двери к окну – сознание собственной значимости переполняло его душу.* Караваяева, Лесозавод.

²⁸ Прво се односи на постојање значења, смисла.

²⁹ МАС (1: 618) 1. большая величина, большой размер и т. п. *Значительность объема.* *Значительность расстояния.* 2. важное значение; значимость. *Гений крикнул журналисту обязан своею литературною значительностью.* Белинский, Литературные мечтания. *Особенную значительность событию придало то, что открыл собрание первый секретарь райкома.* Лаптев, "Заря". || устар. вес, влияние, сила. [Павел Григорич:] *Я боюсь, чтобы Владимир не потерял добрую славу в большом свете, где я столькими трудами достиг до некоторой значительности.* Лермонтов, Странный человек.

експлицитно се на то указује преко придева који такође указује на повећане димензије, али и на вертикалност – *высокий* ‘висок’. И у О–Ш прво значење лексеме *ценность* даје се преко придева *ценный*, у чијем дефинисању најупадљивије је присуство лексеме *большой* ‘велик’³⁰, која се појављује и у илустративним примерима за *ценность*: *картина* *большой ценности* и *большая ц. работы*. Повећане димензије објеката чине га видљивијим, а визуелно истицање спада у начин изражавања позитивне оцене, о чему говоримо у поглављима 2 и 3.³¹

Други елемент концептуализације имплицира семантику поређења: неки објекти издвојени су од других сличних због претпостављеног постојања разлога који захтева већу материјалну надокнаду за њих или поштовање у оквиру заједнице. У МАС је лексема *ценность* у првом значењу дефинисана као ‘новцем изражено коштање нечега, цена’. Утврђивање цене и у овом случају концептуално је повезано са поређењем, односно са успостављањем равнотеже између објекта и новчаног еквивалента. Друго значење, дефинисано као ‘важност, значај нечега’ кореном лексеме (*ваг-/важ-*) понавља концептуалну везу са вагањем, односно поређењем објеката.³²

5. Анализа синонима

Традиционални штампани лексикографски извори дају мало материјала за анализу синонимског низа који садржи лексеме са кореном *цен-*, па је коришћен и материјал из електронских извора. РСАл (546) садржи

³⁰ В. примере наведене у фусноти бр. 12.

³¹ На визуелно истицање објекта скренута је пажња и у вези са примером обележавања објекта меморијалном таблом (в. фусноту бр. 10).

³² Занимљиво је да се за лексему *значительность* као једно од застарелих значења у МАС (1: 618) наводи *вес* ‘тежина’ и илуструје се примером на основу којег се јасно види да се ради о метафоричној тежини, односно важности, што потврђује да концептуализација процене важности или вредности нечега одсликава буквалан процес мерења или вагања, али и, истовремено, да већа тежина значи и већу важност, што указује на концептуализацију ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО, о чему пишемо у Стефановић (2020) и у другом поглављу ове књиге.

четири синонимска низа³³: *ценить* ‘разг. ценити, процењивати, одмеравати цену; ценити, уважавати, поштовати’³⁴, *цениться* ‘ценити се, вредети; бити цењен, поштован’³⁵, *ценность* ‘цена, вредност; важност, значај’ и *ценный* ‘скуп, скупocen, драгоцен; *фиг.* вредан, важан, значајан’³⁶; у РСАб³⁷ дају се синонимски низови за лексеме *цена*³⁸, *ценить*, *цениться*³⁹, *ценитель* ‘зналац, добар познавалац’⁴⁰, *ценность*, *ценный*⁴¹, у електронском Речнику руских синонима (ЕРС1) налазимо синониме за лексеме *ценить* и *ценность*, док се у ЕРС2 и ЕРС3 дају синоними само за глагол *ценить*.

Због боље прегледности дају се синонимски низови из различитих извора упоредо, а детаљније се анализирају само они за лексеме *ценность* и *ценить*.

5.1. Синоними за лексему *ценность*

У РСАл (546) лексема *ценность* ‘цена, вредност; важност, значај’ посматра се као вишезначна⁴², и упућује се на синонимске низове

³³ Пошто ће се подробно анализирати синонимски низови за лексеме *ценность* и *ценить*, на овом месту дајемо само преглед синонимских низова у вези са другим лексемама.

³⁴ За лексеме које се понављају у различитим изворима преводни еквиваленти дају се само једном.

³⁵ **Цениться:** 1. иметь цену (*или* ценность); быть в цене (*разг.*) 2. как-л. расцениваться, котироваться.

³⁶ **Ценный** см. дорогой 2.

³⁷ За РСАб и ЕРС коришћена је електронска верзија речника, доступна на вебсајту <словари.ру>, па се не наводе странице на којима су синонимски низови.

³⁸ **Цена:** цена, ценность, стоимость, достоинство, плата; валюта, курс, такса, тариф. Цена высокая, дешевая, крайняя, красная (т. е. высшая), низкая, окончательная, умеренная, божеская. Марка семикопеечного достоинства. Всей-то книге красная цена – пятак. Спустить цену, уступить в цене. Поднять цену, набить цену. Спрашивать цену, прицениваться, приторговывать; запрашивать, заломить. „Приезжий мужик наш... подходил к одному возу, щупал другой, применялся к ценам”. Гоголь. Поставлять что по божеским ценам. Ср. <Достоинство>. || забуровать цену, загнуть цену, заломить цену, назначать цену, сойтись в цене.

³⁹ **Цениться** см. стоить.

⁴⁰ **Ценитель**, оценщик, судья, критик, рецензент. Ср. <Критик>. См. критик, судья.

⁴¹ **Ценный** см. дорогой.

⁴² **Ценность** 1. см. стоимость. 2. см. сокровище.

стоимость ‘цена, вредност, коштање’ и *сокровище* ‘благо, драгоценост, богатство’. Лексема *стоимость*⁴³ првенствено се односи на вредност изражену преко новчаног еквивалента, о чему сведоче дефиниције и илустративни примери у речницима.

Лексема *сокровище* такође је вишезначна⁴⁴. Прво њено значење односи се на материјалну вредност објекта, а друго и треће, која су добијена

⁴³ МАС (4: 269) **1.** выраженная в деньгах ценность чего-л или величина затрат на что-н. *Стоимость тонны зерна. Стоимость строительных работ. Стоимость жизни.* [Худобаев] *А как вы думаете сударыня, какую сумму взять за ваше имение? Его стоимость по-вашему?* А Островский. Светит, да не греет – *Мы с тобой не едем – ответил Алексей Иваныч – Езжай один и верни нам половину стоимости проезда* Арамилев, На острове Лебязьем. **2.** экон. общественный труд, затраченный на производство товара и овеществленный в этом товаре. *Закон стоимости* ◇ Наричательная стоимость *см.* нарицательный. Потребительная стоимость товара *см.* потребительный. Прибавочная стоимость *см.* прибавочный.

Пољанец (1130) наводи и друге синтагме из области економије: *с. производства* ‘трошкови производње’, *меновая с.* ‘прометна вриједност’, *потребительная с.* ‘употребна вриједност’, *прибавочная с.* ‘вишак вриједности’ и *общей с. в ...* ‘у укупној вриједности од...’, што несумњиво потврђује схватање значења лексеме *стоимость* у контексту изражавања новчане вредности.

⁴⁴ МАС (4: 188) **1.** драгоценности, деньги, ценные вещи. [Барон:] *Счастливыи день! могу сегодня я В шестой сундук (в сундук еще неполный) Горсть золота накопленного всыпать. Не много, кажется, но понемногу Сокровища растут.* Пушкин, Скупой рыцарь. *Живой огонь брильянтов, цветные искры рубинов и сапфиров – все это притягивало теперь ее взгляд с магической силой, и она продолжала смотреть на разбросанные сокровища, как очарованная.* Мамин-Сибиряк, Горное гнездо. || богатства земных недр, лесов, морей. – *Не мы ли [инженеры] разверзаем недра земли и превращаем ее сокровища в пушки, мосты, паровозы?* Куприн, Молох. *Великое множество было здесь [в лесу] кустов с ягодами; великое множество рыбы сновало в быстрой речке... И никто не прикасался к этим сокровищам.* Гл. Успенский, Новые времена, новые заботы. **2.** обычно *мн. ч.* чего или какие. духовные, культурные ценности, созданные человеком. *Сокровища мировой культуры. Сокровища Третьяковской галереи. Сокровища, дарованные нам Пушкиным, действительно велики и неоценимы.* А. Островский, Застольное слово о Пушкине. || богатства ума, сердца, чувств и т. п. *Сокровища душевной красоты Совмещены в нем были благодатно.* Н. Некрасов, Памяти Добролюбова. [Протасов:] *Будем работать, накопим для людей много сокровищ чувства и мысли.* М. Горький, Дети солнца. **3.** разг. о ком-, чем-л. ценном, дорогом для кого-л. [Графиня] *ничего не хотела слышать об отъезде до тех пор, пока не вернется ее сокровище, обожаемый Петя.* Л. Толстой, Война и мир. *Талант свой считал он великим сокровищем, которое не променял бы ни на какие блага.* Перегудов, В те далекие годы || (обычно в обращении со словом „мое”) ласковое

метафором, односе се на изразито позитивне вредности које најчешће не могу бити изражене новцем (наводе се *духовне* и *културне вредности*)⁴⁵. Треће значење стилски је обележено као карактеристично за говорни језик, и користи се да би се истакао лични позитиван однос према објекту који може бити жив или нежив⁴⁶. Унутрашња форма лексеме *сокровице*⁴⁷ упућује на везу са скривањем објекта, односно на то да се она најпре односила на материјалне објекте са новчаном вредношћу, а потом да се значење проширило и на нематеријалне објекте, а метафором и на људе.

Синоними за лексему *ценност*⁴⁸ у РСАб указују на позитивно вредновање и значај оног што се назива вредношћу: први синоним је *важност* ‘важност, значај; достојанственост, надменост’, што је према МАС (1: 133–134) вишезначна лексема⁴⁹ чије прво значење се односи на нешто што има ‘посебан, велики значај’ али, судећи по илустративном материјалу, не мора да има конкретну материјалну вредност изражену новцем. Поред тога, у дефиницији истиче се да је реч о издвајању нечега од других сличних објеката, што упућује на имплицитно поређење. Друго значење користи се за описивање понашања и надменог става и држања према некоме.

Други синоним за *ценност* – *достоинство* ‘врлина; достојанство; вредност; титула’, такође има више значења⁵⁰, од којих се прво односи на

название дорогого, любимого человека. – *Я остаюсь?* – спросила Елена. – *Нет, моя чистая девушка; нет, мое сокровище. Ты сегодня вернешься домой, но будь готова.* Тургенев, Накануне. *Спи, сокровище мое, Ты такой богатый: Все твое, Все твое – Звезды и закаты!* Лебедев-Кумач, Сон приходит на порог. ◊ *Ни за какие сокровища – ни в коем случае, ни при каких условиях, ни за что.*

⁴⁵ У речнику О–Ш под 4. значењем налазимо још једно, које се не спомиње у МАС: Полноценные деньги – золотые и серебряные монеты (*спец.*).

⁴⁶ У речнику Станковић (804) израз *сокровище мое!* преводи се са *злато моје!*

⁴⁷ Од глагола *крыть* ‘крити’ (Фасмер 2: 390).

⁴⁸ **Ценность** см. важность, достоинство, значение, цена || определять ценность.

⁴⁹ С обзиром на то да смо о концепту важног писали у Стефановић (2020) и у другом поглављу ове књиге, овде дајемо само врло кратак преглед основних значења.

⁵⁰ МАС (1: 437–438): **1.** положительное качество. *Они занялись рассмотрением галерей картин ---. Князь объяснял Марье Кирилловне их различное содержание, историю живописцев, указывал на достоинства и недостатки.* Пушкин, Дубровский. *Халат имел в глазах Обломова тьму неоцененных достоинств: он мягок, гибок; тело не чувствует его на себе.* И. Гончаров, Обломов. [*Алеша*]

позитивне особине објекта, друго има значење блиско српском *достојанство*, што би се могло уопштити као самосвест човека о поседовању позитивних особина, а илустративни примери за четврто, данас застарело значење ('титула, чин, звање') говоре о обележавању на посебан начин нечијег високог положаја у друштву (давањем, односно поседовањем предмета са симболичким значењем). Једино треће значење за ову лексему односи се на материјалне вредности и тиче се вредности банкнота или вредносних хартија.

Код вишезначне лексеме *значение*⁵¹ 'смисао, значење; важност, значај, вредност' у руском језику у непосредној семантичкој вези са

пересчитывал достоинства друга: его вечно ласковое отношение к нему, готовность помочь, ум. Горбатов, Мое поколение. 2. сознание своих человеческих прав, своей моральной ценности и уважение их в себе. Считать ниже своего достоинства. о [России] нужны не проповеди ---, не молитвы ---, а пробуждение в народе чувства человеческого достоинства, столько веков потерянного в грязи и соре. Белинский, Письмо к Гоголю. || внешнее проявление уважения к себе, сознания своей значимости. Говорить с достоинством. Редко кто умел войти с такой непринужденностью и достоинством в гостиную, как Петр Иванович. И. Гончаров, Обыкновенная история. Безукоризненность его туалета стояла на одной высоте с достоинством его осанки. Тургенев, Вешние воды. Актрисой она, наверно, была бы очень хороша – с достоинством ее поступи, с очарованием лица. Федин, Необыкновенное лето. 3. (употр. в род. и твор. п.: достоинства, достоинством). стоимость, ценность (денежных знаков или ценных бумаг). Облигация достоинством в 50 рублей. На столике перед кроватью лежали серебряные часы и серебряная монета двадцатикопеечного достоинства. Чехов, Шведская спичка. [Яков Лукич], вынув из кармана полученные от Лятевского деньги, --- пытался разглядеть, какого они достоинства. Шолохов, Поднятая целина. 4. устар. титул, чин, звание. Показались, наконец, старшины: кошевой с палицей в руке – знаком своего достоинства, судья с войсковою печатью. Гоголь, Тарас Бульба. За победы у Гжатска, Царева Займища, Духовишины он [Платов] был возведен в графское достоинство. Никулин, России верные сыны. ◇ Оценить по достоинству кого-что – составить о ком-, чем-л. правильное (положительное или отрицательное) мнение.

⁵¹ МАС (1: 617–618) 1. смысл, содержание *Все глаза смотрели на нее [княжну Марью] с одинаковым выражением, значения которого она не могла понять. Л. Толстой, Война и мир. [Самоковасов] Я иногда не понимаю значения слов. Вот, например, часто встречается слово – фикция Что такое? М. Горький, Чудаки 2. важность, значительность (во 2 знач.) Историческое значение. Предприятие общесоюзного значения. Пушкин, не утрачивая в настоящем и будущем своего значения как поэт великий, тем не менее был и поэтом своего времени. Белинский, Сочинения А. Пушкина. Новая группа [землевладельцев] стала приобретать в уезде силу и значение. Короленко, В голодный год. Хотя состава дивизии «Викинг» и*

системом вредности је значење које се у речницима доследно наводи као друго, и односи се на процену утицаја који неко или нешто може да има у различитим ситуацијама због посебне улоге, својих особина или квалитета, моћи или могућности утицаја на друге. На основу илустративних примера не може се утврдити несумњива позитивна нијанса у семантици лексеме, али је очигледна компонента имплицитног поређења и присуство неког од својстава која су важна у датом тренутку.

Електронски ресурс ЕРС1 даје већи број синонима за лексему *ценност*⁵². С обзиром на то да је раније дата семантичка анализа већине лексема које се налазе у овом синонимском низу јер су присутне и у другим речницима, истичемо лексеме *вес* ‘тежина’ и *преимущество* ‘предност, преимућство, превага’ пре свега због концептуалне повезаности са поређењем као важним елементом у систему вредности. Прва лексема упућује на поређење буквалним или метафоричним вагањем, а лексема *преимущество* имплицира постојање више елемената, од којих је један издвојен због нечега што се у одређеним контекстима сматра вредношћу⁵³. Поред низа лексема које могу да се односе на објекте са материјалном вредношћу, али и метафорично на оне које се обично не вреднују новцем, присутне су и лексеме *традиция* ‘традиција’ и *авторитетность* ‘ауторитет’ које се односе само на нематеријалну вредност.

Синонимски низови за лексему *ценност* одражавају њену вишезначност, која је присутна и у многим елементима ових низова. Вишезначност је заснована на утврђивању првенствено монетарног

цели ее сосредоточения немец не знал, Травкин оценил все значение добытых им данных. Казакевич, Звезда. // роль, назначение Нужно же понять, наконец, значение писателя, нужно понять, что его оружие – слово, убеждение, а не материальная сила. Добролюбов, Губернские очерки. Собрал и издал М. Е. Салтыков. Неоднократно подтверждено ничем не заменимое значение природы для эстетического воспитания новых поколений. Грибачев, Природа и мы.

⁵² **Ценность:** важность, достоинство, значение, цена; стоимость, значимость, нарицательная стоимость; многоценность, вес, сокровище, самоценность, сила, перл, сверхценность, традиция, клад, нужность, нещечко, драгоценность, неоценимость, неоцененность, преимущество, авторитетность, смысл, многозначительность, калорийность.

⁵³ И српски преводни еквивалент *превага* упућује на метафорично мерење, вагање неких елемената.

еквивалента за одређене објекте, а пренесена значења, добијена метафором, односе се на објекте који се због неке своје особине (првенствено позитивне) високо вреднују у друштву или су изузетно важни за појединце.

5.2. Синоними за лексему *ценити*

У РСАл (546) глагол *ценити* ‘разг. ценити, процењивати, одмеравати цену; ценити, уважавати, поштовати’, посматра се као вишезначан⁵⁴, и за прво наведено значење, за разлику од једнојезичких (и двојезичких) речника, дају се синоними – конструкције које указују на нематеријалне вредности: поштовање, уважавање и одавање дужног признања некоме, признавање његових врлина или заслуга, што је у складу са раније изнетим запажањем о имплицитно присутним позитивним странама вреднованог објекта, а за друго значење упућује се на глагол *оценивати* ‘одређивати цену нечему’, што је у директној вези са материјалном вредношћу.

Први наведени синонимичан глагол је *дорожити*. У дефиницији у МАС (1: 433)⁵⁵ несумњиво је постојање субјективног фактора избора оног ко оцењује објекат који, судећи према формулацији (‘високо ценити, давати велики значај’) и садржини илустративних примера, у датој ситуацији има позитивне карактеристике, а као нијанса значења издвајају се и чување и страх од губитка нечега, док се у О–Ш у оквиру дефиниције ово наводи на првом месту⁵⁶. У оба речника у дефиницијама појављује се лексема *високо* ‘високо’, која је у концептуалној вези са позитивном оценом, преко метафоре

⁵⁴ **Ценити:** 1. дорожить кем, чем, отдавать (или воздавать) должное кому, чему, отдавать справедливость кому, чему, придавать (большое) значение кому, чему, ценить по достоинству, признавать достоинства (или заслуги) кого, чьи, быть высокого мнения о ком, о чем / чрезмерно: носиться как с писаной торбой (или как курица с яйцом) (разг.) 2. см. оценивать (1).

⁵⁵ **Дорожить** высоко ценить, придавать большое значение. [Евлия:] Я дорожу вашим мнением. А. Островский, Невольницы. – Надо дорожить людьми, которые готовы вам помочь. Федин, Необыкновенное лето. || беречь, бояться потерять, утратить. Рыбаки отдыхали шесть часов в сутки и дорожили каждой минутой короткого сна. Диковский, Конец «Саго-Мару». Он дорожит своим честным именем, которое пронес через нужду, войны, революцию. Гайдар, Судьба барабанщика.

⁵⁶ О–Ш: **Дорожить** беречь, не желать терять, высоко ценить. Д. каждой копейкой. Д. хорошим работником. Д. чьим-н. мнением.

ДОБРО ЈЕ ВИСОКО⁵⁷. У двојезичном руско-хрватском речнику (Пољанец 213) међу преводним еквивалентима налазимо и ‘дрхтати, стрепети над чим’. За све наведене синонимичне изразе и илустрације у речницима карактеристично је превасходно навођење нематеријалних вредности као објеката посматраног глагола. За друго значење у РСАл (упућује се на глагол *оценивать* 1)⁵⁸ везује се искључиво успостављање компаративног односа према другим објектима преко материјалног еквивалента. У МАС (2: 730) значење лексема *оценивать* одређује се преко *оценить*⁵⁹, где се као прво значење наводи оно везано за материјалну вредност, док се друго значење, укључујући и издвојену нијансу ‘разумети, признати квалитет, добре особине, вредност итд. неког или нечег’, у потпуности односи на компарацију објеката чија вредност се не изражава новцем (наводе се *значај, карактер, улога у нечему*). У оквиру илустративних примера овде налазимо и реченицу са синтагмом ‘*измерити и оценити наше односе*’, што указује на концептуалну сличност мерења и доношења оцене. У овом примеру фокус је на поређењу елемената који се сматрају важним за односе, а након процене даје се оцена.

⁵⁷ У дефиницији за лексема *дорожить* (в. фусноту 54) користи се и лексема *большое* ‘велико’, што је у складу са концептуализацијом ВЕЛИКО ЈЕ ДОБРО.

⁵⁸ **Оценивать:** 1. назначать цену чему, на что; ценить (разг.).

⁵⁹ МАС (2: 730) **1.** назначить цену кому-, чему-л., определить стоимость чего-л. *Оценивать продаваемую вещь. – [Сельцо] Горюшкино тетеньки Варвары Михайловны, бедно-бедно, тысяч на пятнадцать оценить нужно, Салтыков-Щедрин, Господа Головлевы. В числе вещей, разложенных напоказ в окне лавки, была одна вещь, на которую он смотрел и которую даже оценил в шестьдесят копеек серебром. Достоевский, Идиот* **2.** составить представление, суждение о ком-, чем-л., определить значение, характер, роль и т. п. кого-, чего-л. --- *Мы оценим это требование с точки зрения интересов пролетариата, приняв во внимание все обстоятельства дела* ---. Ленин, Ответ на критику нашего проекта программы. *Я представлял себя и ее в современной действительности и старался взвесить и оценить наши отношения. Короленко, История моего современника. Все по-разному и неправильно оценили его смущение. Леонов, Взятие Великошумска. || понять, признать достоинства, положительные качества, ценность и т. п. кого-, чего-л. Анна Павловна и другие оценили светскую любезность князя Ипполита, так приятно закончившего неприятную и нелюбезную выходку мсье Пьера. Л. Толстой, Война и мир. Я помню очень затейные серьи с подвесками. – Их красоту и затейливость я оценил потом, когда стал понимать уже кое-что в таких вещах* Конашевич, О себе и своем деле. ◊ Оценить по достоинству кого-что см. достоинство.

Синоними који се наводе у РСАБ за глагол *ценить*⁶⁰ такође су подељени у две веће групе: у првој су они који првенствено указују на материјалну вредност упоређиваних објеката (прва три набројана), док се сви остали односе се на вредновање оних објеката који углавном немају материјалну вредност, а имају првенствено позитивну конотацију. На имплицитно присутан елемент позитивног односа према објекту указују изрази *придавать значение* ‘давати значај’, *признавать* ‘поштовати, уважавати’,⁶¹ *почитать* ‘поштовати’, *уважать* ‘уважавати’. На поређење као процес утврђивања вредности експлицитно указују синоними *оценивать*, *расценивать*, *определять ценность*, као и изрази *ставить высоко, низко*, букв. ‘ставити високо, ниско’, *быть высокого мнения о ком* ‘имати високо мишљење о неком’ где се јасно виде когнитивне метафоре ПОЗИТИВНО ЈЕ ГОРЕ и НЕГАТИВНО ЈЕ ДОЛЕ. Синоними са значењем ‘имати високо мишљење о некоме, поштовати, уважавати’ односе се најчешће на особе са израженим позитивним особинама, што потврђује и упућивање на глагол *почитать* – према Пољанцу (840), његови преводни еквиваленти су ‘поштивати, -овати, цијенити’.

У синонимском низу представљеном у ЕРС1⁶², у којем се, за разлику од више анализираних речника синонима не раздвајају значења лексеме *ценить*, на директну везу са новчаном вредношћу, која се метафорички може пренети и на друге објекте, указују само синоними *котировать* ‘котирати’ – одређивати вредност (у буквалном смислу – на берзи, у пренесеном значењу – уопште) и *назначать цену* ‘одређивати цену, вредност’. Сви остали синонимични изрази указују на позитиван однос према објекту. И у овом речнику на првом месту је глагол *дорожить*, који, као што је раније истакнуто, садржи сему личног позитивног односа према објекту. Исто се односи и на фразеологизме који указују на претерано обраћање пажње на

⁶⁰ РСАБ **ценить**: оценивать, расценивать, определять ценность, ставить высоко, низко, придавать значение, признавать, быть высокого мнения о ком, почитать, уважать. Ср. <Почитать>. См. оценивать, почитать.

⁶¹ У МАС (3: 410) као друго значење за овај глагол даје се: Относиться к кому-, чему-л. с уважением, находить что-л. достойным внимания.

⁶² **Ценить**: дорожить, высоко ставить, котировать, назначать цену, чтить, носиться как курица с яйцом, обожать, носиться как с писаной торбой, ценить по достоинству, придавать большое значение, признавать достоинства, отдавать справедливость, воздавать должное, признавать заслуги, считать, отдавать должное, боготворить.

објекат на који се односи глагол, што је резултат позитивног вредновања и личног (блиског) односа према њему: *носиться как курица с яйцом* ‘носити као мачка (младе) мачиће – бавити се нечим што није вредно труда’⁶³ и *носиться как с писаной торбой* ‘посвећивати претерану пажњу нечему што је не заслужује’⁶⁴. У оба фразеологизма истиче се субјективан позитиван однос према објекту, без обзира на то што он за посматраче са стране не мора да има вредност. Аутори дају и друге синониме који указују на још већи степен позитивног односа према објекту: *обожать* ‘обожавати’ и *боготворить* букв. ‘правити од некога бога’, односно ‘обожавати некога, дубоко га поштовати’. Остали синоними садрже имплицитно указивање на позитиван однос према објекту, што је изражено употребом лексема са изразито позитивном конотацијом⁶⁵ (*признавать достоинства*⁶⁶ букв. ‘признавати врлине’, *признавать заслуги* ‘признавати заслуге’), или придева који указује на присуство већег степена подразумеваног позитивног односа (*придавать большое значение* ‘давати велики значај’). И овде је наведен израз *высоко ставить* букв. ‘стављати високо’, прен. ‘поштовати, уважавати’ за који се, како је речено, везује позитиван однос према објекту преко когнитивне метафоре ПОЗИТИВНО ЈЕ ГОРЕ / ВИСОКО.

Семантика поређења и довођења стања у равнотежу присутна је у изразима *воздавать / отдавать должное* букв. ‘давати оно што је заслужено / оно што треба / по заслуги’⁶⁷, *ценить по достоинству* букв. ‘(пр)оцењивати према квалитету’⁶⁸, *отдавать справедливость* букв. ‘давати праведну оцену, бити правичан’⁶⁹. Ова три израза не садрже увек безусловну позитивну оцену

⁶³ Према: Менац (1: 552) (в. *курица*).

⁶⁴ Према: Менац (1: 319) (в. *дурак*).

⁶⁵ Ове лексеме издвајамо курзивом.

⁶⁶ У руском језику *достоинство* је вишезначна лексема (в. фусноту 50). Као прво значење у речницима се даје ‘пожељна особина, врлина’, а друго је ‘свеукупност високих моралних особина и свест да их неко поседује’ (у српском језику – *достојанство*).

⁶⁷ В. фусноту 23.

⁶⁸ Према Менац (1: 310) – в. **достоинство**: ‘ценити по заслуги, правилно оцењивати’.

⁶⁹ Према Менац (2: 64) – в. **справедливость**: ‘признавати, одавати признање некоме, бити праведан, поступати праведно према некоме’.

објекта у целини, иако је то често случај, али указују на постојање неких његових позитивних аспеката који заслужују признање⁷⁰.

Ни у ЕРС2 не издвајају се синоними у односу на различита значења лексеме *ценить*⁷¹, а поред јединог који се наводи (*дорожитьь*) даје се објашњење које још више потенцира субјективан позитиван однос према објекту: ‘високо ценити нешто, сматрајући га *за себе* важним, не желети да се то изгуби’ (курзив наш).

ЕРС3 даје нешто већи број синонима⁷², чији низ је идентичан листи раније анализираних синонима у РСАб.

У Новом експланаторном речнику руских синонима (НОСС) под редакцијом Ј. Д. Аפרесјана постоји синонимски низ *ценить* I⁷³, *дорожитьь*. Овај речник знатно се разликује од претходно анализираних начином описа и његовом свеобухватношћу⁷⁴. Аутор наведене одреднице, Ј. Д. Аפרесјан, синонимски пар *ценить* I, *дорожитьь* дефинише на следећи начин: ‘сматрати нешто или некога веома добрим и истовремено веома потребним за живот уопште или за себе лично, и, у случају да се тај објект поседује, не желети да се он изгуби’ (НОСС: 1277). У дефиницији се издвајају два елемента о којима је раније било речи: објекту који се цени приписују се изразито (и искључиво) позитивне особине, а имплицитно се указује на то да се његова

⁷⁰ Наводимо два примера преузета из НКРЈ (курзив наш): Тевтоны, нужно всегда *воздавать должное врагу*, были *хорошими солдатами*. [Едуард Лимонов. У нас была Великая Эпоха (1987)]; За это [*самоотверженность* – М.С.], забыв *претензии* и *обиды*, постоим, сняв шапки, и *воздадим должное*. [Александр Милитарев. России верные пасынки // «Знание – сила», 2010].

⁷¹ **Ценить**: дорожить, считая что-либо для себя важным, не хотеть этого лишиться.

⁷² **Ценить**: оценивать, расценивать, определять ценность, ставить высоко, низко, придавать значение, признавать, быть высокого мнения о ком, почитать, уважать.

⁷³ О лексеми *ценить* 2 говори се да је блиска, али застарела или ретка у употреби, и да јој је значење «оценивать определенным образом, иметь определенную оценку кого-, чего-л.» (НОСС: 1279) – ‘оцењивати на одређени начин, формирати одређену оцену неког или нечег’.

⁷⁴ НОСС је, како пишу аутори (НОСС: IX), заснован на седам принципа. То су: активност, системност, интегралност, оријентација на језичку или „наивну” слику света, примена посебних метајезика за опис свих суштински важних карактеристика лексема, комбиновање метода корпусне лексикографије и експерименталне лингвистике и идеографичност (превод наш), а свака одредница представља целовито семантичко истраживање синонимског низа.

важност ‘за живот уопште или за себе лично’ утврђује компарацијом са другим објектима који могу бити и другачији.⁷⁵ Други део дефиниције (у вези са поседовањем објекта) односи се првенствено на глагол *дорожить*. Према Апреcјану, ова два глагола разликују се по томе што се *ценить* односи првенствено на рационалну или понекад утилитарну оцену нематеријалних вредности⁷⁶, док се *дорожить* користи када се ради о односу заснованом искључиво на емоцијама према објекту из личне сфере, који је могуће, али не и неопходно, поседовати⁷⁷, а он, како је раније и у нашем истраживању показано у фразеологизмима⁷⁸, за друге може бити сасвим неважан или безвредан. Даље, *ценить* се може односити на фрагмент објекта⁷⁹, а његов синоним односи се на објекат у целини. Аналогијама за овај синонимски пар сматрају се изрази *придавать (большое) значение* ‘(при)давати (велики) значај’; *считаться (кем-л.)* ‘важити као’; *уважать I*⁸⁰ ‘поштовати’; *ценить 2* ‘ценити’; *любить 1.2* ‘волетети’; *беречь 1* ‘чувати’, *хранить* ‘чувати, поштовати’; *лежать (мечту, воспоминания)* ‘неговати (машту, успомене)’, а конверзивима се сматрају глаголи *цениться* ‘бити поштован’; *быть ценным* ‘бити вредан, важан, значајан’; *быть дорогим (кому-л.)* ‘бити драг (некоме)’; *стоять высоко в мнении (в глазах) кого-л* ‘заузимати високо место у нечијим очима’ (НОСС: 1281).

⁷⁵ На имплицитну компарацију упућује и констатација (НОСС: 1280) да се, премда је могуће уз оба глагола користити модификаторе који указују на висок степен присуства особине (*очень, так, как* и др.), само уз глагол *ценить* могу да се налазе прилози *высоко, невысоко, не очень высоко, по заслугам*.

⁷⁶ Набрајају се ‘културне, духовне, људске или друге вредности’, а као још једна важна карактеристика објеката на које се односи глагол *ценить* издваја се и немогућност њиховог физичког губљења, што је повезано са њиховом нематеријалношћу. Они, за разлику од објеката уз глагол *дорожитьь*, могу постојати (‘постоје и одувек су постојали’) изван сфере самог субјекта.

⁷⁷ Апреcјан у вези са колокацијама у којима се наведени глаголи налазе подвлачи да се *ценить* слободно комбинује са називима културних вредности или апстрактних појмова, док није уобичајено да се налази уз именице које означавају конкретне предмете (НОСС: 1280).

⁷⁸ В. горе примере типа *Носиться как курица с яйцом*.

⁷⁹ О овом смо говорили раније – в. примере из НКРЈ у фусноти 70.

⁸⁰ Цифре након лексеме односе се на начин обележавања у НОСС. С обзиром на то да је нумерисање у овом речнику повезано са минуциозном анализом употребе у руском језику, дајемо најопштији преводни еквивалент.

5.3. Унутрашња форма речи и концептуализација вредног у синонимским низовима

Преглед семантике елемената које чине синонимске низове несумњиво указује на то да је за лексеме *ценност* и *ценит* значење позитивне оцене постало доминантно. Оне првенствено изражавају позитиван однос према објекту као резултат имплицитног или експлицитног поређења са другим сличним објектима. Лексеме које се појављују у синонимским низовима за лексеме *ценност* и *ценит* у највећем броју случајева понављају начине концептуализације утврђене за дефиниције у једнојезичким речницима, односно указују на то да је доминантна семантика поређења са другим објектима. На пример, на основу значења датих у једнојезичким речницима за синониме *важност* и *значење* јасно је да се имплицитно говори о поређењу сличних објеката, од којих се један по нечему истиче. Синоними *важност* и *уважати* садрже корен *ваг-/важ-*, који такође говори о томе да су наведене лексеме семантички повезане са процесом буквалног поређења (вагања), о чему сведочи и забележени синоним *вес* ‘тежина’. О вредностима као о нечему што је подложно поређењу и мерењу говоре и изрази *воздавати / отдавати должное* ‘враћати / давати / плаћати по заслуги’, где се подразумева метафорично враћање стања у равнотежу. И у синонимским низовима и дефиницијама лексема – елемената тих низова понавља се концептуализација која вредност повезује са позитивним својствима преко когнитивне метафоре ДОБРО ЈЕ ГОРЕ / ВИСОКО (нпр. *високо ценити, заузимати високо место*) и ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО (*давати велики значај*).

Нијанса постојања субјективности приликом процене (и позитивне оцене) објеката изражена је у лексемама са кореном *дорог-/дорож-* (‘*драг-*’). Значење лексеме *дорожит*⁸¹ повезано је са позитивном оценом објекта не само преко семантике корена, већ и преко израза којима се она објашњава: *високо ценит* ‘високо ценити’, *придавати бољше значење* ‘давати велики значај’. У овим изразима присутна је когнитивна метафора којом се оно што је високо и велико повезује са добрим, о чему је било речи више. Синоним *придавати значење* ‘давати значај’ садржи још две информације у вези са концептом вредности: вредност, или значај, налазе се „изван” објекта,

⁸¹ Дефиниција у МАС дата је у фусноти 55.

односно могу се *дати*, *приписати* и сл., а то даље допушта могућност субјективне процене којом појединац или друштво због нечега издвајају објекат и обележавају га као вредан, важан или значајан.

6. Деривати од корена *цен-*

Свака новонастала лексема са истим кореном као и лексема којом се вербализује концепт указује на неки од његових аспеката који носиоци језика сматрају релевантним и подесним за именовање новог објекта или појаве. Због тога је и број деривата од истог корена често у директној сразмери са значајем концепта за друштво. У ССРЈ (354–355) творбено гнездо корена *цен-*, у који улази и лексема *ценност*, састоји се од 93 лексеме, што сведочи о томе да су и концепти вербализовани лексемама *цена* ‘цена’, *оценка* ‘оцена’ и *ценност* ‘вредност’ веома присутни у руском друштву, па су због тога и представљени бројним језичким јединицама.

Елементе овог творбеног гнезда могуће је поделити у две велике групе унутар којих су елементи међусобно повезани ситуацијом, односно етапама у процесу оцењивања или процењивања. У првој групи су лексеме које се користе првенствено у сфери економије и трговине где се вредност објеката исказује новцем, а у другој су лексеме које се могу користити и у економији, али су уобичајене у другим областима. Пошто није ретка појава да су деривати, као и њихови преводни еквиваленти, вишезначни, ова подела донекле је условна. У класификацији смо се најчешће водили првим значењем датим у једнојезичким речницима (МАС, О–Ш).⁸²

6.1. Лексеме са кореном *цен-* у сфери економије и трговине: вредност се исказује новцем

Због великог значаја трговине у свакодневном животу савременог друштва, најбројнија семантички компактна група деривата (41) односи се на цену као економску категорију (*цена*), што потврђује и присуство термина из

⁸² У случајевима када за наведену лексему није дато значење у традиционалним лексикографским изворима, користили смо електронски ресурс <<https://ru.wiktionary.org>> или друге у којима се појављује лексема (наведено у фуснотама).

економије (*ценностный* ‘који изражава вредност нечега преко цене’⁸³, *оценочный* ‘који се односи на оцену/процену’, *заготцена* ‘планирана цена производа’⁸⁴). Преглед значења лексема из овог творбеног гнезда даје јасну слику о изграђеном процесу који се тиче цене као новчаног еквивалента са следећим етапама и њиховим елементима:

Цена је ствар договора: *ценообразование* ‘процес формирања цене’, *расценить* (*расценивать, расцениваться, расценять, расценяться*)⁸⁵ ‘одредити цену’, *расценивание* ‘процес формирања цене’, *расценка, расценки* (прост.) ‘утврђена цена’, *расценочный* ‘који се односи на одређивање цене’;

Цену утврђују особе које тај посао обављају професионално: *расценицик (расценицица)* ‘особа која одређује цену’, *ценовицик* ‘проценитељ’, *оценицик (оценицица)* ‘проценитељ’.

Договорена цена треба да буде позната – може бити истакнута јавно: *ценник* ‘ценовник’, или се може питати колика је: *прицениться* (*прицениваться, приценяться*) ‘питати за цену’;

Цена може да се мења у правцу повишења или снижења: *наценить* (*наценивать, нацениваться*) ‘подићи цену робе’, *наценка* ‘износ за који је повећана цена робе’, *обесценить* (*обесцениться, обесценивать, обесцениваться*) ‘скинути цену; смањити цену’, *обесценивание, обесценение* ‘процес смањивања цене’, *уценить* (*уцениться, уценивать, уцениваться*) ‘снизити цену робе’, *уценка* ‘износ за који је смањена цена робе, снижење цене’⁸⁶, *уцененный* ‘онај којем је снижена цена’, *полцены* ‘половина цене’;

Према томе, лексеме са кореном *цен-* у овој групи указују на детаљно уређен систем процене и оцене материјалних објеката и услуга за које постоји монетарни еквивалент. Оне су углавном једнозначне, а пошто се ради о специфичној области (економији), могу се сматрати и терминима.

⁸³ МАС (4: 640): (*экон.*) относящийся к обозначению стоимости чего-л. в каких-л. ценах.

⁸⁴ < <https://economy-ru.info/info/40069/>>, 2. март 2020.

⁸⁵ Овде и даље у заградама дајемо облике који се од првог наведеног разликују првенствено морфолошки, а не семантички. Преводни еквивалент даје се само за глгол или именицу који су мотиватори за остале елементе творбеног гнезда.

⁸⁶ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/business/13200>.

6.2. Лексеме са кореном *цен-* у осталим значењима

У другој групи коју чине 52 деривата доминира имплицитно или експлицитно присутна семантика поређења, што је и очекивано јер се вредност нечега утврђује компарацијом са другим објектима. На основу семантике једног броја деривата могу се реконструисати елементи процеса поређења у којем се појављују објекти различитог квалитета, особе које врше процену, а указује се и на могућност понављања поступка у случају неслагања са првобитном проценом. За разлику од претходне групе, у којој преовлађује економски, егзактни новчани фактор (о)цене, у овој је присутнији елемент субјективне процене.

Најопштије имплицитно поређење између објеката или објекта и еталона изражено је у дериватима – лексемама *ценить (цениться)* ‘одредити цену; проценити; поштовати’, *оценить (оцениться, оценивать, оцениваться, оцениать, оцениваться)* ‘одредити цену; (пр)оценити, формирати мишљење о неком/нечем’, *оценка* ‘оцена; мишљење о вредности, нивоу или значају нечега; оцена у школском систему’. *Оценивающий* (као придев или глаголски придев) може се односити на било кога ко нешто оцењује, а то важи и за прилог *оценивающе*.

Експлицитно указивање на процес поређења као мерења вредности, квалитета или цене присутно је код деривата *равноценный (равноценность, равноценно)* ‘једнак по цени, вредности’, *неравноценный (неравноценность)* ‘неједнак по цени, вредности’, пошто први део сложенице упућује на (не)равнотежу између упоређиваних објеката.

Семантика префикса упућује на висок или низак степен присуства позитивне особине у објекту који се вреднује експлицитно код лексема *высокоценный* ‘онај који има високу вредност’, *драгоценный (драгоценность)* ‘веома вредан, скуп, који пуно кошта’, *многоценный* (заст.) (*многоценность*) ‘онај који има велику вредност, драгоцен’, и *малоценный (малоценность)*⁸⁷ ‘онај који нема велику вредност; јефтин’⁸⁸. Лексеме *ценный*

⁸⁷ Ова лексема постоји у Даљевом речнику у оквиру одреднице *малый: малостоящий, -цѣнный, недорогой, дешовый; -стоимость, -цѣнность [ж.] состояние нецѣнной вещи*.

(*ценно*) ‘који има велику цену, драгоцен, важан, потребан’, *ценность* ‘вредност, важност, значај’, *ценное* ‘драгоценост’ немају формални творбени показатељ који би се асоцирао са овим значењем, али на основу лексема које се користе у лексикографским дефиницијама и преводним еквивалентима недвосмислено је јасно да је оно присутно у корену.⁸⁹

Објекти који се (пр)оцењују могу бити без недостатака, али могу их и имати, на шта указују лексеме *полноценный* (*полноценность*, *полноценно*) ‘онај који има пуну, одређену цену; онај који у потпуности одговара захтевима’ и *неполноценный* (*неполноценность*) ‘незадовољавајући по квалитету’, имплицитно – и мање вредан. Лексема *полудрагоценный* односи се на полудраго камење, које је много мање вредно од правог драгог камења.

Лексеме са префиксом *бес-* у руском и са префиксом *не-* у оба језика, без обзира на примарну семантику указивања на одсуство оног што је изражено кореном, у комбинацији са кореном *цен-* имају, у ствари, супротно значење: *бесценный* (*бесценно*) ‘веома драгоцен, непроцењив’, *бесценность* ‘непроцењивост’, *неоцененный* (*неоцененно*) ‘непроцењив’, *неоценимый* (*неоценимо*) ‘веома вредан, изузетно важан’, *неоценимость* ‘непроцењивост’. Наведени примери указују на то да је вредност објекта другачије природе од оне која се може (само) новцем, тј. ценом, изразити, односно да је примарно значење корена ипак оно које се повезује са новцем, а у комбинацији са наведеним префиксима да се односи на вредности које се стављају изнад „обичних” новчаних.

Пошто поређење и рангирање може бити ствар индивидуалне евалуације, могуће је неслагање са проценом, на шта указују лексеме *переценить* (*переценивать*, *перецениваться*) ‘преценити, утврдити вишу цену од стварне’, *переценивание* ‘прецењивање’, *недооценить* (*недооценивать*, *недооцениваться*) ‘потценити’, *недооценка*, *недооценивание* ‘потцењивање’. И процес оцењивања може се понављати: *переоценить*

⁸⁸ У случајевима са првим деловима сложеница који садрже корен *высок-* и *мал-* очигледна је веза са когнитивним метафорама ДОБРО ЈЕ ГОРЕ / ВИСОКО И МАЛО ЈЕ ЛОШЕ.

⁸⁹ О овом је било речи и у вези са семантиком лексеме *ценность*: у савременом језику првенствено се користи у значењу са позитивном конотацијом.

(*переоценивать, переоцениваться*) ‘поново оценити (након промене мишљења)’, *переоценка* ‘процес промене оцене, превредновање’.⁹⁰

За разлику од групе у којој се налазе лексеме – називи за професију оних који одређују цену као економску категорију, семантика назива за особе у овој групи подразумева првенствено аматерско, али добро познавање и препознавање вредности садржане у објектима: *ценитель (ценительница)* ‘познавалац, онај који уме да цени’. Лексема *самооценка* ‘оцена самог себе’ указује на то да неко може бити истовремено и субјекат који оцењује, и објекат оцене.

6.3. Закључак

Бројност и семантичка компактност деривата са кореном *цен-* који се односе на вредновање објеката преко новчаног еквивалента, као и могућност реконструисања целокупног процеса формирања цене на тржишту, говоре о чувању његовог првобитног значења због потреба економски развијеног друштва да уреди овај сегмент. Многобројни деривати из ове групе имају само једно значење, а неки се сматрају терминима јер су везани за област економије и на основу њих се детаљно утврђују начини поступања у одређивању монетарне вредности објеката. Деривате из друге групе карактерише указивање на могућност субјективне процене вредности објекта и на постојање позитивног става према предмету који се оцењује. Позитиван став изражава се комбинацијом корена *цен-* и других корена когнитивно повезаних са позитивном оценом (*драг-, мног-, высок-*). Заједнички елементи за све деривате од корена *цен-*, без обзира на конкретну сферу употребе (економија или оцењивање уопште), у највећем броју случајева су поређење и рангирање објеката, што се види и из бројних префикса чија семантика доприноси оваквом разумевању смисла лексема. У случају када нема префикса, деривати *ценить* и *ценный* указују искључиво на позитивно вредновање објеката, што, у комбинацији са закључцима у вези са значењем лексема са префиксима *бес-* и *не-*, чини се, сведочи о постепеном ширењу семантике корена од општег према искључиво позитивном вредновању објеката са вредношћу другачијом од монетарне. Индивидуализовање процеса евалуације, присутно посебно у дериватима друге групе, такође је

⁹⁰ Исте лексеме имају и значење ‘преценити, оценити више него што треба’.

важно за утврђивање садржаја концепта *ценность*, јер допушта постојање различитих ставова о вредности(ма) у сваком појединачом случају, као и њихову промену.

7. Анализа асоцијативног поља *ценность*

У електронском руском асоцијативном речнику⁹¹ асоцијативно поље за стимулус *ценность* садржи 103 реакције⁹², што не представља довољан број да би се једино на основу њега могао описати садржај језичке свести савременика – учесника у асоцијативном експерименту,⁹³ али у овом истраживању податке ћемо користити као један од више извора информација за боље описивање садржине концепта *ценность*.

7.1. Класификација реакција

Асоцијативно поље за стимулус *ценность* садржи 69 различитих реакција, а од тог броја 57 је са фреквенцијом 1, што може да се тумачи субјективношћу у избору вредности. Реакције су груписане на основу установљеног разлога за њихово повезивање са стимулусом, а потом представљене по опадајућем редоследу укупног броја когнитивно блиских реакција у издвојеним групама. Изван група остала је реакција *важный* ‘важан’ која указује на уопштен значај (важност) вредности, као и две реакције за које није било могуће недвосмислено одредити узрок за повезивање са стимулусом – *расстояние* ‘растојање’ и *гарантия успеха* ‘гаранција успеха’.

⁹¹ <<http://thesaurus.ru/dict/index.php>>

⁹² Золото 12, деньги 7, жизнь 6, большая, бумага, огромная 3, алмаз, бумага, вещи, картина, реликвия, украшение 2, акция, антиквар, бандероль, бесценна, бижутерия, в жизни, важный, великая, величайшая, гарантия успеха, государственная, государственной важности, денег, для всех, дорого, духовная, духовность, душа, жизни, Запада, истинная, историческая, калорийность, кольца, кольцо, крупная, культурная, лес, любви, любовь, медальон, музей, настоящая, небольшая, невелика, недвижимость, ожерелье, отношения, пищевая, потерять, предмета, принципы, продукта, произведен., расстояние, республики, рук, семья, старинная, стоимость, то= что дороже всего, ум, характера, цена, честь, эквивалент, энергетическая 1.

⁹³ Сматра се да је неопходно имати барем 500 реакција да би се асоцијативно поље сматрало валидним Међутим, бројна су и семантичка истраживања где се број испитаника у асоцијативним тестовима креће око 100.

7.1.1. Реакције указују на материјалне вредности

Највећи број реакција (46) односи се на предмете који се вреднују новчаним еквивалентом или се на други начин упућује на такав начин вредновања. У првој подгрупи налази се 22 реакције, и оне се углавном односе на **накит**: *золото* ‘злато’ 12, *алмаз* ‘дијамант’, *украшение* ‘украш’ 2, *антиквар* ‘антиквар’⁹⁴, *бижутерия* ‘бижутерија’⁹⁵, *кольца* ‘прстење’, *кольцо* ‘прстен’, *медальон* ‘медаљон’, *ожерелье* ‘огрлица’. На **новчани еквивалент вредности** експлицитно указује следећих 18 реакција: *деньги* ‘новац’ 7, *бумаги* ‘папири’ 3, *бумаг* ‘папира’ 2, *акция* ‘акција’⁹⁶, *денег* ‘новца’, *дорого* ‘скупо’, *стоимость* ‘коштање’, *рук* ‘руку’⁹⁷, *цена* ‘цена’. **Објекти** који по правилу имају изражену вредност у новцу (укупно 8) су: *вещи* ‘ствари’, *бандероль* ‘пакет’, *лес* ‘шума’, *недвижимость* ‘некретнина’, *предмета* ‘предмета’.

7.1.2. Реакције указују на нематеријалне вредности

У оквиру ове групе, коју чини 27 реакција, највећи број (8) односи се на тзв. **виталне вредности** (*жизнь* ‘живот’ 6, *в жизни* ‘у животу’, *жизни* ‘живота’). На **објекте од значаја за историју и културу** указује 7 реакција: *картина* ‘слика’ 2⁹⁸, *историческая* ‘историјска’, *культурная* ‘културна’, *музей* ‘музеј’⁹⁹, *произведен.* ‘дела (скр.)’¹⁰⁰, *старинная* ‘древна’. Исти број односи се на **духовне вредности**: *реликвия* ‘реликвија’ 2, *духовная* ‘духовна’, *духовность* ‘духовност’, *душа* ‘душа’, а 4 реакције тичу се указивања на то да се

⁹⁴ Реакција *антиквар* укључена је у ову групу због тога што се односи на особу која тргује материјалним вредностима (углавном оним који имају и монетарну, и потенцијално историјску вредност).

⁹⁵ Ова реакција може условно да се посматра и као антонимична у односу на „прави” *накит*, јер јој је новчана вредност знатно мања.

⁹⁶ Реакције *бумаги* и *бумаг*, као и *акция* односе се на вредносне папире, обвезнице.

⁹⁷ Израз *ценность руки* је термин из покера и односи се на процену вредности комбинације карата у новцу. Реакција *рук* је, вероватно, изазвана могућношћу овакве употребе и стога је укључујемо у ову групу.

⁹⁸ Реакција би се могла сврстати и у материјалне вредности због тога што може да има и материјалну вредност (цену).

⁹⁹ Ова реакција уврштена је јер се у музеју чувају објекти од историјског и културног значаја.

¹⁰⁰ Реакција је скраћени облик речи *произведение* ‘дело’ у генитиву.

вредностима сматрају и неки од **међуљудских односа** (*любви* ‘љубави’, *любовь* ‘љубав’, *семья* ‘породица’, *отношения* ‘односи’). Три реакције односе се на **етичке вредности** (*принципы* ‘принципи’, *характера* ‘карактера’, *честь* ‘част’), а у АП је забележена и реакција *ум* ‘памет’, која такође спада у нематеријалне вредности. Реакција *бесценна* ‘нема цену’ семантиком указује на то да се неким објектима не може одредити новчани еквивалент, те се због тога сврстава у ову групу.

7.1.3. Вредност је мерљива

Овој групи припада укупно 16 реакција. Реакције *большая* ‘велика’ 3, *огромная* ‘огромна’ 3, *великая* ‘велика’, *величайшая* ‘највећа’, *крупная* ‘велика’¹⁰¹), као и *небольшая* ‘мала’, *невелика* ‘прилично мала’¹⁰². Очигледно је да се вредност знатно чешће посматра као нешто што је велико¹⁰³ (9 реакција), него као нешто што је мало (2 реакције).

У исту групу улазе и четири реакције које се односе на употребу лексеме *ценность* у значењу које указује на квантификовану вредност изражену не преко новца, већ преко мерних јединица за енергију које се најчешће у свакодневном животу користе у односу на прехранбене производе (*калорийность* ‘калоричност’, *пищевая* ‘хранљива’, *продукта* ‘намирнице’, *энергетическая* ‘енергетска’). Реакција *эквивалент* ‘еквивалент’ такође се може сматрати когнитивно блиском са претходно наведеним реакцијама, пошто се указује на то да за вредност може да се успостави еквивалент, што подразумева поређење и квантификацију.

7.1.4. Вредност је релативна

На релативност вредности упућује 7 реакција. Реакције *государственная* ‘државна’, *государственной важности* ‘од значаја за

¹⁰¹ Последње три наведене реакције, поред датих значења која се наводе као прва у двојезичким речницима, имају и пренесена значења, која се најчешће односе на објекте са нематеријалном вредношћу – ‘знајачан’, ‘истакнут’.

¹⁰² И ове две реакције имају и пренесена значења која се могу односити и на објекте са нематеријалном вредношћу – ‘безначајан’, ‘неважан’.

¹⁰³ А тиме, гледано са аспекта концептуалне метафоре, и важно, и значајно, и позитивно.

државу’, *Запада* ‘Запада’, *республики* ‘републике’ указују на то да вредности могу да буду од значаја (само) за одређену територију. Са друге стране, постоји и реакција *для всех* ‘за све’, што говори о постојању универзалних вредности које сви признају и поштују.

Реакције *истинная* ‘истинска, стварна’ и *настоящая* ‘права’ сугеришу да могу постојати и објекти које неко сматра вредностима, али нису (јер, испитаници указују, постоје „праве”, за разлику од „лажних”). Оне потврђују став да вредности могу бити релативне, односно субјективне, и самим тим и ограничене у времену и простору.

7.1.5. Реакције које се могу односити и на материјалну, и на нематеријалну вредност

У овој групи су две реакције. Једна представља покушај испитаника да дефинише лексему која је била стимулус: *то = что дороже всего* ‘оно што је драже/скупље од свега’. Руска лексема *дороже* вишезначна је, и могућа су оба превода. Разлика је у томе што се у првом случају највероватније има у виду материјална, а у другом нематеријална вредност. Исто се односи и на реакцију *потерять* ‘изгубити’, која се такође може односити на обе врсте објеката.

7.2. Психолингвистичка дефиниција вредности

Иако анализирано асоцијативно поље није валидно да би се само на основу њега могли донети објективни закључци о садржини језичке свести (и концепта као њеног дела) коју валидна поља материјализују, добијени подаци у потпуности потврђују закључке засноване на анализи речничких дефиниција, синонимских низова и деривата. С обзиром на то да реакције изражавају актуелну везу међу појмовима израженим стимулусом и реакцијом за сваког испитаника – припадника језичко-културне заједнице појединачно, подаци о садржају концепта допуњени су разноврсним, али међусобно повезаним детаљима. Користећи у дефиницији реакције које су дали испитаници (преведене на српски језик), предлажемо следећу психолингвистичку дефиницију вредности¹⁰⁴:

¹⁰⁴ Речи написане курзивом су реакције из асоцијативног поља које су формално прилагођене конструкцији.

Вредност је нешто што је *важно* и представља оно што је *драже* или *скупље* од *свега* *другог*. Треба је чувати, јер се може и *изгубити*. Неке вредности могу се купити *новцем*, док друге *немају цену*. У оне које се купују и имају *цену* (*коштају* и *скупе су*) сврставају се *злато*, *украси* (*прстење*, *огрлице*, *медаљони*). Вредност могу представљати и документи који имају новчану вредност (*вредносни папири*, *акције*), као и физички објекти који се могу куповати и продавати (*некретнине*, *предмети* итд.).

Посебну групу представљају нематеријалне вредности. Највећа нематеријална вредност је *сам живот*, а вредностима се сматрају и *љубав* и добри *односи* међу људима – пре свега *породица*. Неке од особина појединца сматрају се у заједници вредностима: то су поседовање *памети*, *карактера*, верност *принципима* и чување *части*. Међу нематеријалним вредностима су и *духовне* вредности: поседовање *духовности*, *душа*, као и предмети повезани са религијом, на пример *реликвије*. Вредности су и објекти значајни за културу: *древне*, *историјске* вредности, као и различита *дела* – *слике*, на пример, које се могу чувати у *музеју*.

Постоје вредности које су то *за све* (то су *истинске* или *праве* вредности), али и оне које се сматрају вредностима само на одређеној територији – на пример, на *Западу*, или су вредне за некога или нешто – *од значаја су за државу* или *републику*.

Вредности могу бити упоредиве, и најчешће се сматра да је нешто што је вредно и *велико*, мада може бити и *мало*. Могућност мерења и упоредивости довело је до употребе речи *вредност* и у контексту одређивања *калоричности* или *енергетске* вредности, односно *хранљивости* *намирница*.

8. Закључак

Материјал из једнојезичких експланаторних речника из различитих периода развоја руског језика, као и из речника синонима, деривационог и асоцијативног речника послужио је да се утврди садржај концепта *ценност* ‘вредност’ преко анализе свих релевантних података датих за лексему *ценност* која је номинатор концепта, и за лексему *ценити* – глагола од којег је она изведена. Етимолошки, корен *цен-* повезиван је са довођењем неког нарушеног стања у равнотежу адекватном надокнадом, односно проценом вредности двају објеката, њиховим поређењем и утврђивањем квантитативног еквивалента помоћу којег се равнотежа постиже. У савременом руском језику

и у језичкој свести припадника језичко-културне заједнице концепт вредности има два пола: први се тиче материјалних, а други нематеријалних вредности, и први језички сигнал о постојању овакве поделе је употреба лексема са кореном *цен-* и префиксима *без-/бес-* и *не-* које имају значење ‘непроцењив’ и указују на вредности другачијег типа од оног који се тиче „обичних” предмета, са уобичајеним монетарним еквивалентом. Чини се да је највећа разлика између двају типова вредности у томе што се приликом евалуације објеката са монетарном вредношћу тежи ка постизању стања равнотеже између монетарног еквивалента и самог физичког објекта који се процењује и сматра вредним, о чему постоје јасни знаци у језику – лексеме које припадају сфери економије и имају функцију да именују детаљно разрађене процедуре анализе и одређивања цене за материјалне објекте, док је процес вредновања нематеријалних објеката заснован на субјективном „(до)давању” значаја, чиме се објекат који може, али уопште не мора бити материјалне природе, издваја од других, односно у другој врсти вредности ради се о намерном нарушавању равнотеже померањем центра скале према позитивној оцени¹⁰⁵. У језичким јединицама померање од стања равнотеже манифестује се пре свега код самог глагола *ценити*, који се у савременом језику користи првенствено за изражавање опште позитивне оцене¹⁰⁶, затим у порасту броја значења и подзначења која се односе на нематеријалне објекте (који у принципу не могу имати монетарни еквивалент) у оквиру дефиниција за лексеме *ценити* и *ценност*¹⁰⁷, као и у броју синонима у анализираним синонимским низовима који се односе на позитивно вредновање. Позитивно вредновање изражава се, између осталог, употребом лексема и израза са несумњивом позитивном конотацијом (нпр. у синонимском низу за *ценити* налазимо и *обожати* ‘обожавати’ и *боготворити* ‘обожавати, дубоко поштовати’ са кореном *бог-/бож-*, речима типа *врлина* и *поштовати* у оквиру дефиниција), али и

¹⁰⁵ О померању скале вредности према позитивном полу в. у поглављу о значењу лексеме *хороший*.

¹⁰⁶ Подсећамо да се раније он користио за изражавање опште процене, без указивања на квалитет објеката који је могао бити позитивно или негативно окарактерисан. У савременом језику значење ‘одређивати цену’ стилски је маркирано као колоквијално.

¹⁰⁷ Када у речничком чланку није експлицитно изражено да се реч односи на нематеријалне објекте, на основу илустративног материјала јасно се види да се ради управо о таквој врсти објеката.

употребом лексема које припадају изворном домену концептуалних метафора које се универзално везују за позитивну оцену: *високо, велико, много (высоко ценить, большое значение, многоценный)*.

У контексту померања скале вредности према позитивном крају је, свакако, и елемент субјективности процене и оцене. Језички материјал указује на могућност личне везаности појединца за објекат, што значи да му он због нечега придаје посебну вредност, која може, али не мора бити универзално прихваћена. Овде се, пре свега, ради о изразима који су повезани са глаголом *дорожитъ* као синонимом глагола *ценить*. Даље, важан елемент концепта вредности је разумевање да оно што је за некога, у неком времену и на некој територији вредност не мора, али може бити универзално прихваћено: материјал асоцијативног поља, који на најбољи начин одсликава језичку свест припадника заједнице, указује на то реакцијама типа *за све* или *Запада*, али и реакцијама *истинска* и *права*, којима се изражава пресупозиција постојања вредности које нису (за све) праве.

Анализирани језички материјал, чини се, веома добро потврђује интуитивно схватање вредности које истовремено обухвата анализу и процену објеката, позитивно обележавање оног што је важно појединцу или групи, могућност промене оног што се сматра вредношћу, као и схватање потребе за објективним мерилем и постизањем равнотеже употребом спецификованог еталона (новца) у случају када се ради о материјалним вредностима. Бројни детаљи о садржини концепта представљени су у језичким јединицама које су ексцерпирани из различитих извора, што указује на неопходност што ширег обухвата материјала приликом покушаја да се опише концепт.

Значење и концептуализација важног у руском језику

1. Уводне напомене¹

Посебан интерес у оквиру лингвистичких праваца који се баве односом између језика и културе изазивају проучавања система вредности, али, мада постоје појединачни радови који указују на могућност систематичног приступа овом питању, као што је, на пример, рад Журављова (2016), у литератури се налазе углавном обраде концепата – претпостављених вредности у појединим културама, а нема оних који истражују сâм појам важног као елемента дефиниције вредности². Јасно је да је за квалификовање нечег као важног или неважног потребна његова евалуација, што повезује истраживања *важног* са резултатима до којих се дошло у ранијим проучавањима оцењивања и оцене. Лингвисти различитих усмерења дуго су се бавили њима користећи приступе (и корпусе) у складу са принципима парадигме у оквиру које су радили. Најчешће се анализира семантика лексема типа *добар* и *лош*, в. нпр. за енглеску лексему *good* ‘добар’ Кац (1962) и Вендлер (1981), као и појам норме у вези са оценом (Арутјунова 1987). У фундаменталној студији о оцени и оцењивању Е. М. Вољф (2002) налази се библиографија радова о овој теми насталих до средине осамдесетих година, када је објављено прво издање. М. С. Андрјухина (2010) пише о оцени у лингвокултурологији, а постоје и зборници радова посвећени лингвооксиологији (нпр. Серебреникова 2011)³.

Оцена спада у категорије модусног типа⁴ које омогућују да говорници садржину концепта интерпретирају на различите начине и на

¹ Овај рад обједињује два раније објављена, али измењена рада: први део, до тачке 7, објављен је у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* (Стефановић 2020), а други у Стефановић (2021). Други текст преведен је са руског на српски језик и измењен у већој мери. Како би овде представљен текст био структурно и садржински повезан, унете су одговарајуће измене и написан је нови закључак.

² У дефиницијама лексема *ценность* ‘вредност’ у свим анализираним речницима руског језика као део дефиниције налази се лексема *важность* ‘важност’.

³ Овде се даје само веома селективан преглед првенствено русистичких радова из наведених области.

⁴ У модусне категорије, између осталих, Болдирев (2014: 159) укључује негацију, аксиолошке категорије (оцене), апроксимацију, евиденцијалност итд. Термин *модусне категорије* (рус. *модусные категории*) предлаже како би истакао разлику између граматичке категорије модалности посматране кроз глаголске начине,

основу тога изграде нови смисао⁵. У оквиру модусних категорија обједињене су језичке јединице за које је заједничка когнитивна функција интерпретације или оцене. Семантика ових јединица не одражава објекте из ванјезичког света, већ указује на индивидуално искуство категоризације и концептуализације у вези са њима. *Добро, лоше, важно, вредно* и сл. не постоје у вакууму, изван објеката и ситуација у којима се појављују⁶, и не утичу на садржину концепта као менталне слике конкретног објекта, па је могуће је да оно што се назива, на пример, *важним*, буде различито у зависности од особе који врши процену, од ситуације или од самог објекта⁷, што значи да резултат оцењивања, иако често заснован на ставовима и нормама присутним у култури, може бити и субјективан.

Пошто се саме лексеме које се користе за исказивање оцене не односе на предмет из реалног света, претпоставља се да анализа и интерпретација података који су присутни у њиховим лексикографским дефиницијама, у унутрашњој форми речи⁸ и у етимологији могу указати на суштину когнитивног процеса оцењивања, а можда и на неке најопштије одлике објеката који се класификују употребом посматране лексеме. *Важност* није била предмет детаљног лингвистичког проучавања ни као елемент система оцене нити као концепт. Стога овај рад има три циља: први је да анализом материјала из лексикографских извора и материјала добијеног асоцијативним експериментом утврди садржај концепта важности у руском

граматичке (или лексичке) категорије модалних глагола и аксиолошких категорија оцене у најужем смислу речи.

⁵ Стога модусне категорије и имају статус секундарних категорија, јер су објекти већ били категоризовани и концептуализовани када су названи и када се око њих почео стварати концепт, односно када су се почела сакупљати различита знања у вези са њима.

⁶ О значају културног модела за садржај појмова којима се оцењује в. и Ивић (2005) и Грковић-Мејдор (2008).

⁷ О елементима процеса оцењивања в. Баранов (1989: 74).

⁸ Унутрашња форма речи даје податке о особини која је била релевантна приликом именовања објекта. Актом номинације успоставља се веза између ванјезичког и језичког света, што омогућује увид у когнитивне процесе (перцепцију, класификацију, категоризацију, концептуализацију). Према Голомидовој (Голомидова 1998: 10), лексичка номинација заснована је на знањима у колективном искуству која се односе на начине кодирања, преношења и дешифровање информације.

језику и култури⁹, други је да на основу добијених података испита начине концептуализације важног у руском језику, а трећи је да, користећи лексикографске изворе и податке из АП за лексеме за које се претпоставља да су у изворном домену за концептуализацију важности, потврди постојање експлицитно или имплицитно изражене њихове везе са важношћу. Корпус за истраживање представљају једнојезички речници руског језика Даљ, МАС, НОСС, О–Ш, речници синонима РСАл, РСАб, асоцијативни речник РАС и двојезички речници руског језика Станковић, Пољанец и Менац. Метод који се користи је семантичка и когнитивна интерпретација.

2. Анализа дефиниција лексеме *важный* у речницима

Лексикографски извори који су коришћени су Даљ и МАС за руски језик, а преводни еквиваленти преузимани су из двојезичних руско-српско(хрватских) речника Станковић, Пољанец и Менац.¹⁰

2.1. Даљ

У Дальевом речнику руског језика који је настао у деветнаестом веку лексема *важный*¹¹ налази се у оквиру одреднице *вага* ‘вага’, што је повезано

⁹ На значај проучавања асоцијација у оквиру когнитивистички оријентисаних истраживања језика и културе указује и Шарифијан (2017: 43).

¹⁰ Због уштеде простора дати су само подаци из одредница који су релевантни за ово истраживање.

¹¹ **Важный**, стар. **важкѣй**, **важкой** *юж.* увѣсистый, тяжолый, вѣскій. || Уважительный, значительный, требующий особаго вниманія, уваженія. || Осанистый, знаменитый, величественный, степенный; гордый. || *Кур. тмб.* отличный, прекрасный, превосходный. Искаж. **важнѣющій**, *сиб.* **важнецкѣй**, важнѣйшій; [*важнецкѣй*, превосходный. **Важнецки** нар., отлично, превосходно *пск.* Опд.]. [**Важно**, нар. *Важно, что этот плуть Максимка удраль, а то бы мой товарищъ выдалъ.*] **Важность** ж. свойство, состояніе важнаго. *Эка важность, ну пусть гнѣвается. Не сахарный, не важность, что промокнешь.* **Важничать**, придавать себѣ некстати важность, вѣсь, значеніе, видъ знатности или величія. *Носъ поднялъ, важничаетъ съ камергерскимъ ключомъ. Онъ взважничалъ, заважничалъ, -чался, доважничалъ или -ся, до посмѣянія. Изважничался, неисправимъ. Отважничали мы съ тобою, поважничали вдоволь, проважничали съ годъ. Разважничали мы, расходился.* **Важничанье** ср. принятіе на себя важнаго вида. **Важенка** об. кто собою важничаетъ. **Важѣй** *арх. вят.* степенный, разумный, разсудительный; говорливый, бесѣдливый (смѣшивается съ *вожсватый*, см. *водиться*).

са њеном етимологијом (Фасмер 1: 263, 266). У оквиру првог значења наводе се лексеме *увесистый* ‘врло тежак; *фиг.* јак, моћан’¹², *тяжелый* ‘тежак’ и *веский* ‘врло тежак, *фиг.* озбиљан, уверљив, значајан, важан; утицајан, моћан’¹³. Први синонимски низ указује на физичку димензију (тежину)¹⁴.

Даљ даје још један синонимски низ у функцији објашњења значења придева *важный*: *уважительный* ‘оно што или онај којег треба уважавати’, *значительный* ‘значајан’, *требующий особого внимания, уважения* ‘који захтева посебну пажњу и поштовање’. С обзиром на то се придев може односити и на лице и на предмет, једини заједнички елемент значења је да се њиме квалификују објекти у најширем смислу речи који су због неке своје особине издвојени од других и захтевају посебан третман (пажњу, поштовање).

Наредна група синонима којима Даљ објашњава значење придева *важный* очигледно се односи на људе. Она се може раздвојити на две подгрупе. У првој су придеви који указују на изглед и понашање оног ко се квалификује придевом *важный*: *осанистый* ‘кршан, стасит, импозантан, наочит; господствен, отмен’, *величественный* ‘величанствен, импозантан, узвишен’ и *гордый* ‘горд, поносан, самосвестан; охол, надмен, уображен’. Може се претпоставити да за такво понашање постоје одређени разлози (в. ниже преводне еквиваленте за *знаменитый* и *степенный*), али је несумњиво да је држање оваквих особа оно што је видљиво на први поглед и што их разликује од других. У неким случајевима (в. преводне еквиваленте за *гордый*) оно може да се вреднује негативно и квалификује као надменост,

¹² Преводни еквиваленти преузимани су из речника Пољанец и Станковић. Пошто се дефиниције понекад разликују, најчешће се даје комбинација преводних еквивалената из оба речника како би се што адекватније представило значење лексеме.

¹³ Мада се у Даљевом речнику дају значења која су била актуелна у 19. веку, због непостојања двојезичних руско-српских речника у овом периоду српски преводни еквиваленти преузети су из двојезичних речника савременог руског језика, јер се не очекује знатно померање у значењу.

¹⁴ Иако би требало да се ова физичка величина назива *масом*, у свакодневном животу говори се о *тежини*, те ће се даље у раду тако и чинити, јер је један од принципа којих се придржавају когнитивни лингвисти и тај да се у описима користи метајезик свакодневице. Ово оправдавају и примери из свакодневног живота, где се, на пример, каже *Њене речи имају тежину*, а не **Њене речи имају масу*.

умишљеност и уображеност. У другој подгрупи синонима налазе се придеви *знаменитый* ‘знаменит, чувен, славан’ и *степенный* ‘сталожен, озбиљан, достојанствен; у годинама’, што говори о постојању објективних разлога због којих се неко сматра важним и због чега се својим држањем и изгледом разликује од других.

Пошто се лексема *важный* у курским и тамбовским говорима користи са значењима ‘одличан, диван, изванредан’, а у архангелским и вјатским лексема *важий* има значења ‘сталожен, озбиљан, достојанствен, разуман’, јасно је да је неопходно да објекат има позитивне особине да би се за његову особину користио придев са кореном *важ-*. Судићи по подацима из Даљевог речника, придев *важный* може се користити за квалификацију особа, предмета или појава. Прво наведено значење које важност повезује искључиво са физичком димензијом (тежином) не користи се у савременом књижевном руском језику. Анализа података који се дају за друга значења указује на то да су разлози за називање особе важном њен висок положај у друштву или општепризнато поседовање позитивних особина. Када се објекат или појава сматрају важним – истичу се на основу неког елемента или особине који су у датом моменту релевантни.

2.2. МАС

Значења за лексему *важный* у савременом руском језику дата у МАС (1: 134)¹⁵ у великој мери понављају слику која се добија из Даљевог речника.

¹⁵ **Важный 1.** имеющий особенно большое значение. *Важный вопрос. Важное открытие. Важная роль.* □ *Сведения, которые он получил сейчас, были важны: оказалось, что во всех почти ближайших населенных пунктах стояли теперь крупные части неприятеля.* Березко, Мирный город. **2.** разг. высокий по должности, по положению. *Важная персона.* [Семен Матвейч] *состоял на службе в Петербурге, занимал важное место.* Тургенев, Несчастная. *Заказчики были хорошие и плохие. Хороший заказчик – это такой, который из себя важную особу не корчит, не придирается зря.* Кузьмин, Круг царя Соломона. **3.** исполненный достоинства; величавый, гордый. *Отстранив его рассчитанно важным жестом, Самгин встал в дверях.* М. Горький, Жизнь Клима Самгина. *Если бы Виктор Семенович был постарше, он мог бы сойти и за губернатора, – так был он важен.* Федин, Первые радости. **4.** прост. хороший по качеству; отличный. *Новые сапоги дяди Федора пришлись как раз по ногам, и Серега, поглядывая на них, вышел к карете. – Эх сапоги важные! Л. Толстой, Три смерти. – Важную я вчера у Голопесова индейку ел! – вздохнул помощник исправника.* Чехов, Невидимые миру слезы.

Прво наведено значење (‘који има посебно велики значај’) илустровано је примерима објеката који не морају имати позитивну конотацију, али у одређеној ситуацији постају не само значајни, него ‘посебно значајни’. Употреба прилога *посебно* у дефиницији указује на издвајање „важних” од свих осталих сличних објеката, што је карактеристично за процес оцењивања.

Друга два значења односе се на људе: у руском говорном језику придев *важный* односи се на особе које ‘имају високу дужност, висок положај’, а треће значење садржи опис карактеристичног начина држања и понашања овакве особе, и дефинише се као ‘достојанствен; узвишен, величанствен, горд’. Реченица којом се илуструје употреба лексеме *важный* у трећем значењу (‘могао би да прође и као губернатор’) потврђује да у друштву постоје улоге или положаји који се сматрају важним, а њихови носиоци имају препознатљив начин понашања. Четврто наведено значење карактеристично је за супстандардни језик и подударно је са дијалектизмима које Даљ наводи: ‘доброг квалитета; одличан’, што сведочи о чувању семе поседовања позитивних особина и у савременом језику, иако је на периферији.

У односу на податке из Даљевог речника приметно је одсуство повезивања придева *важный* са семантиком физичке тежине и потпун прелазак лексеме *важный* у сферу оцене. Задржава се значење поседовања одређене, не неопходно позитивне особине која издваја објекат од других сличних, а у случају када се односи на људе важност је асоцирана са вишим положајем на социјалној лествици и посебним начином држања и понашања.

3. Унутрашња форма речи и концептуализација важног у речницима

Подаци о унутрашњој форми речи омогућују увид у концептуализацију важног у руском језику у различитим периодима: синоними *увесистый* и *веский* којима Даљ објашњава значење речи *важный* имају исти корен: *вес-* ‘тежина’, што значи да се све три лексеме које се односе на прво значење речи *важный*¹⁶ буквално везују за физичку величину

¹⁶ Трећа лексема је *тяжелый* – букв. ‘тежак’.

– тежину. Дакле, важност, снага и моћ у друштву концептуализују се преко метафоре ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО.

Важност се не концептуализује само преко повезивања са тежином, јер когнитивну метафору ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО потврђују лексеме са кореном *велик-/велич-*. Наиме, код Даља међу синонимима налазимо придев *величественный* ‘величанствен’, а у МАС лексемом *величавый* ‘величанствен’ објашњењава се треће наведено значење придева *важный*.

Висина као елемент концептуализације важности (ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО) налази се у МАС, у значењу 2: ‘на високој дужности, на високом положају’. Према томе, висина као физичка димензија улази у концептуализацију важности јер се може односити на високо позиционирање важне особе на хијерархијској лествици, али и на изглед људи који себе сматрају важним. Придев *гордый* ‘горд, поносан’, као један од синонима за *важный*, Даль дефинише овако: *надменный, високомерный, кичливый; надутый, висоносый*¹⁷, *спесивый, зазнающийся; кто ставит себя самого выше прочих* ‘надмен, охол, надуван, уображен, надувен, онај ко себе ставља изнад других’. Готово сви наведени примери садрже слику особе која се труди да физички повећа своје димензије (надувала се, постаје виша јер хода уздижући нос или главу), а и „себе ставља изнад других”, што значи да се метафорички позиционира на вишој тачки од осталих. Све ово указује на концептуализацију важног као нечег што се издваја не само својом суштином, већ и изгледом или димензијама (тежином, висином). У случајевима употребе синонима придева *важный* у односу на људе, очигледна је тежња да се кореном лексеме укаже на њихов другачији изглед који је одраз посебног статуса (било да је општепризнат и заснован на позитивним квалитетима или не), што доводи до могућности да се претпостави концептуализација ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО.

У вези са са когнитивним процесом оцењивања и концептуализацијом важног је и указивање на вагање као реалан физички процес упоређивања објеката са утврђеним еталоном: лексема *уважительный*, присутна у оквиру другог наведеног синонимског низа у Даљевом речнику, има корен *ваг-/важ-*.

¹⁷ Лексема *высоносый* не налази се у речницима савременог руског језика, али је њена унутрашња структура прозирна, и значи ‘онај који је подигао нос’.

4. Деривати од корена *важн-* и њихова концептуализација

4.1. Даљ

У оквиру одреднице – творбеног гнезда *вага*¹⁸ Даљ наводи глагол *важничать* ‘правити се важан’, именицу која указује на исту радњу – *важничанье* и именицу *важенка* ‘онај који се прави важан’¹⁹. Све оне односе се на особе које, буквално преведено, ‘придају себи превише важности, тежине, значаја’, односно тако изгледају.

4.2. МАС

Са кореном *важн-* у МАС (1: 133), осим лексема *важно* и *важность*, које се од придева *важный* разликују само према врсти речи, налазимо глагол *важничать* и са њим повезану именицу *важничанье*. Глагол је сачувао исто значење као и код Даља²⁰.

4.3. Концептуализација важности у дериватима

Елементи који се издвајају у анализи деривата понављају начине концептуализације уочене код придева *важный*, чиме се потврђује њихова когнитивна релевантност. У дериватима су представљени културолошки значајни подаци о особама које се сматрају важним, односно указује се на постојање њиховог уобичајеног изгледа и начина понашања.

Садржина дефиниције лексема *важничать* у МАС говори о везивању концепта важности за висину. У Даљевом речнику у илустративном примеру уз глагол *важничать* за особу која се тако понаша каже се да је ‘подигла нос’, дакле такође се указује на повећавање вертикалне димензије и потврђује се и на другим местима показана концептуална веза ВАЖНО ЈЕ

¹⁸ Речнички материјал даје се у фусноти бр. 11.

¹⁹ Ово значење забележено је само код Даља и у савременом руском језику се не користи.

²⁰ *Разг. напускать на себя важность, принимать внушительный вид, держаться высокомерно. Володя заметно важничал: должно быть, он гордился тем, что приехал на охотничьей лошади, и притворялся, что очень устал. Л. Толстой, Детство. [Захар] важничал в дворне, не давал себе труда ни поставить самовар, ни подмести полов. И. Гончаров, Обломов.*

ВИСОКО. Корен *важн-* у дериватима везује се за визуелно истицање у односу на друге објекте, пре свега преко повећања димензија, што потврђује концептуализацију ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО.

Буквалан превод лексикографске дефиниције глагола *важничать* у МАС је ‘пуштати (на себе) важност’, што сугерише да је важност у оваквим случајевима нешто што није интегрални део личности, већ вршилац радње покушава да је привуче себи, да се њоме окружи. Иста концептуализација је и у другом делу речничке дефиниције: *принимать внушительный вид* букв. ‘узимати упечатљив или импозантан изглед’. Дакле, такав изглед није нешто што особи због нечега природно припада, већ се „узима” и додаје јој се. Ово запажање повезује концептуализацију важног са суштином важности као елемента модусне категорије оцене: *важност* је изван садржине самог концепта објекта на који се односи, и приликом оцењивања она му се додељује, што се у наведеним примерима показује и буквално, преко избора лексема којима се значење објашњава.

5. Синоними лексеме *важный*²¹

Анализом синонимских низова стиче се увид не само у елементе значења проучаване лексеме, већ се добија материјал и за интерпретацију сегмената културе који су садржани у унутрашњој форми синонима или у оквиру њихових лексикографских дефиниција.

5.1. РСАл

Лексема *важный* у овом речнику третира се као вишезначна²². Синонимски низ наведен уз прво значење (‘који има важан (или велики, првостепени, принципијелни) значај, значајан, важан, вредан, суштински,

²¹ У случајевима када се у речнику упућује на друге синонимске низове наводе се и анализирају подаци из њих.

²² У (РСАл: 44) **1.** имеющий важное (или большое, первостепенное, принципиальное) значение, значительный, значимый, существенный, принципиальный, весомый, немаловажный, первостепенный, первостепенной (или большой) важности, серьезный /о событии, моменте, высказывании: исторический, знаменательный, многозначительный, ответственный, эпохальный; эпохиальный (книжн.); судьбоносный (высок.); многозначительный (устар.). **2.** см. влиятельный, **3.** см. Высокомерный. **4.** см. хороший.

принципијелан, убедљив, осетан, знатан, првостепен, од првостепене (или велике) важности, озбиљан / *о догађају, тренутку, изјави*: историјски, значајан, важан, битан, епохалан; судбоносан²³) односи се на објекте са веома упечатљивим својством (тежином, значајем или озбиљношћу) која их у великој мери разликује од других објеката и ставља на прво место (синоними су и *первостепенный, первостепенной важности*). Чини се да је то пре свега способност или могућност да својом суштином или неким другим аспектом пресудно, чак судбоносно утичу на догађаје и људе.

За друго значење лексеме *важный* упућује се на синонимски низ лексеме *влиятельный* ‘утицајан’, који се састоји од следећих лексема и конструкција: *имеющий влияние* ‘који има утицај’, *высокопоставленный* ‘који је на високом положају’, *облеченный властью* ‘онај којем је дата власт’; *важный* ‘важан’, *в силе* ‘утицајан’ (разг.). Анализа овог синонимског низа сведочи о посредном²³ повезивању придева *важный* са особама које могу да утичу на друге (пре свега тиме што имају моћ да промене њихов положај: *в силе* – букв. ‘у снази’). Важност је у овом случају искључиво последица позиционирања на високом месту на хијерархијској лествици.

Треће значење у вези је са лексемом *высокомерный* ‘охол, надувен, надмен, уображен’, и јасно је да се повезује са понашањем и физичким држањем особе која се сматра важном.

Четврто значење упућује на синонимски низ *хороший* ‘добар’, што је идентично значењу сачуваном у руским дијалектима (в. материјал код Даља и у МАС). Због великог броја синонима за наведени придев само ћемо рећи да се он може односити на различите објекте (укључујући људе) који се због добрих особина позитивно оцењују.

5.2. РСАБ

У речнику Н. А. Абрамова синонимски низ²⁴ за придев *важный*²⁵ није формално цифрама подељен према различитим значењима дате лексеме, као

²³ Преко синонимског низа *влиятельный* ‘утицајан’.

²⁴ Аутор уз синониме понекад наводи и антониме. Пошто је коришћена електронска верзија речника без пагинације, подаци о страници се не наводе.

²⁵ Значительный, многозначительный, многозначущий, первенствующий, знаменательный, великий, капитальный, крупный, достопамятный, достопримечательный;

што је то случај у РСАл, али су поједине групе синонима одвојене тачком и запетом. У првом низу су придеви чија семантика упућује на то да је реч о објекту који се јасно издваја: преводни еквиваленти овог низа су ‘значајан, од великог значаја, знатан, најважнији, најзнатнији, који има посебно значење, величанствен, истакнут, основни, главни, знаменит, врло важан, вредан посебне пажње, спомена вредан’²⁶. У овом низу су лексеме које, са једне стране, упућују на то да је објекат због нечега кључан или од суштинског значаја, а са друге стране да је он упадљив, вредан пажње и памћења.

У другој издвојеној групи налазе се синоними који се односе на хијерархијски високо постављену особу: ‘угледан, истакнут, утицајан, висок, с високим чином, достојанствен’.

Након трећег низа синонима ‘озбиљан, суштински, убедљив’ дају се антоними ‘лак, шалвив, водвиљски’, чиме се упућује на врсту садржаја коју објекат треба да има да би се сматрао важним. У оквиру низа синонима дају се и конструкције ‘Тежак преступ. Кардинална грешка. Догађај који има бројне последице, судбински’ уз антониме ‘мизеран, ништаван, неважан’. Сви наведени придеви указују на то да се уз важност везује метафорична тежина садржаја или догађаја који може на пресудан начин да промени стање.

Даље се упућује на придеве, односно синонимске низове ‘главни, величанствен, утицајан’. Заједнички значењски елемент овог синонимског низа је поимање важности као нечега што се истиче²⁷ и може да има пресудну

видный, высокий, сановитый, сановный; серьезный, существенный, веский (прот. *Легкий, Шуточный, Водевильный*). Тяжкое преступление. Капитальная ошибка. Событие, богатое (чреватое) последствиями, роковое. Прот. *Мизерный, Неважный*. Ср. *Главный, Величавый, Влиятельный*. См. *Величавый* || корчить из себя важную особу, принимать важный вид.

²⁶ Велики број овде датих синонима у коришћеним двојезичним речницима преводи се уз помоћ различитих комбинација истих преводних еквивалената.

²⁷ Због великог броја предложених синонима, овде указујемо на то да су елементи синонимског низа *главный* ‘главни’ углавном изведене лексеме са указивањем на прво место објекта (типа *првостепени, прворазредни*), на његово истицање (*доминантан, преовлађујући*) и на то да се односи на суштину (*основни, суштински*); у синонимском низу *величавый* првенствено се говори о изгледу особе која се сматра важном (*величанствен, истакнут, бодар*) и о позитивним особинама које треба да

улогу у одређеним околностима. Конструкције ‘изигравати важну личност, правити се важан’, које су се и раније понављале у корпусу, указују на могућност неусаглашености међу суштином и спољашњошћу када се ради о важности, односно на то да постоје уобичајени модели понашања (и изгледа) оног ко се сматра важним у друштву, као и на то да се они могу имитирати.

5.3. Унутрашња форма речи и концептуализација важности у синонимским низовима

Сви раније утврђени начини концептуализације важности представљени су и у синонимима. Концептуално повезивање важности и тежине (ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО) изражено је семантиком корена у лексемама *весомый* ‘измерљив (по тежини); значајан, осетан, убедљив’ и *тяжкий* ‘тежак, напоран, мучан’, као и у антониму *легкий* ‘лак’. Посредно, преко модификатора који се користе уз синониме са кореном *знак-/знач-* истиче се да оно што је важно није „само” значајно, него се дају модификатори који имају везу са увећаним физичким димензијама: указује се на велики степен значаја (*большое значение* ‘велики значај’), као синоними користе се лексема са првим делом *много-*, нпр. *многозначительный* ‘од великог значаја’, а синоним *великий* ‘велики, значајан’ понавља постојање концептуализације ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО. Концептуализација важног као нечег што има везе са висином (ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО) изражена је преко упућивања на лексему *высокомерный*, а синоними *сановитый*, *сановный* ‘са високим чином, достојанственик’ истичу значај високе хијерархијске позиције у друштву за перцепцију особе као важне. Слична концептуализација присутна је и у придевима са првим делом *перв-* ‘прв-’ (*первостепенный* ‘првостепени, прворазредни’, *первенствующий* ‘првенствен, главни, најважнији’), јер стављање на прво место објекат чини визуелно најистакнутијим. Синоним *видный* ‘видљив, приметан; *фиг.* угледан, познат, истакнут; стасит, наочит, кршан’ потврђује да се важност очигледно манифестује: ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО, истиче се физичком или метафоричном висином, или другим физичким параметрима који се перципирају као повећани или су стварно такви.

поседује (*достојан, озбиљан*), као и о негативним особинама које могу да прате овакве особе (*уображен, надмен*). Синонимски низ *влиятельный* пре свега се односи на особине личности – ауторитативност и утицајност.

6. Анализа асоцијативног поља *важный*

Подаци за анализу асоцијативног поља (АП) *важный*²⁸ преузети су из РАС. Оно је валидно јер се састоји од више од 500 реакција²⁹. У складу са ставом да су валидна АП реална репрезентација садржине језичке свести, односно да су у њима представљени сви релевантни аспекти концепата чији номинатори су стимулуси, очекивања су да ће садржина анализираног АП у великој мери поновити до сада утврђене елементе значења лексеме *важный* и начине концептуализације важности у руском језику, као и да ће указати на културне специфичности присутне у руској средини.

²⁸ Человек 37, вопрос 31, разговор 19, начальник 18, гость 15, господин 14, документ, момент 13, гусь 12, индюк, чиновник 11, шаг 11, дело 9, вид, персона 8, большой, день, объект, очень, чин, эксперимент 7, пост, случай, тип, толстый 6, главный, дядя, нужный, серьезный, этап 5, гражданин, директор, надутый, отважный, петух, предмет, товарищ, факт 4, барин, бюрократ, визит, влажный, закон, значимый, мужчина 3, голос, гордый, дутый, министр, напыщенный, не очень, ответственный, павлин, пузырь, сложный, совет, солидный, строгий, субъект, трудный, урок, фактор, чопорный, шеф, экзамен 2, аргумент, аспект, багаж, босс, бук, важная персона, важный вопрос, вата, верблюд, верный, выбор, вывод, высокомерный, гад, галстук, глобальный, глупый, Горбачев, город, груз, бабушка, декан, деловой, для нее, доктор, дочь, дрозд, друг, живот, завод, зазнался, заносчивый, запас, звонок, знак, знаменитый, импозантный, итог, камень, козел, коммунист, конференция, король, кот, круг, крупный, кто, курс, лев, лист, листок, ложный, лыжи, маленький, медленный, мен, менеджер, многоплановый, мужик, нахал, не всегда, необходимый, неотложный, несерьезный, но все-таки, о лекторе, орган, основной, особа, особенный, ответ, открытие, очень нужный, партнер, паспорт, пес, пижон, план, поп, портфель, посол, представитель, профессор, процесс, пузан, пустой, путь, работник, таздел, реагент, результат, репертуар, решение, с братом, самый, сан, сановник, сестра, сообщение, стол, студент, съезд, толстяк, тон, труд, ужасный, указ, уметь сделать выбор, участок, ученый, учитель, фраер, хан, ценный, член, член ЦК, шишка, экземпляр, язык 1.

Цифра након реакције указује на број испитаника који су тако реаговали. Уколико се цифра налази на крају низа реакција, односи се на сваку појединачну реакцију у датом низу. Исти принцип обележавања укупног броја реакција користи се и у анализи АП.

²⁹ Од укупно 540 испитаника 7 није дало реакцију, тако да се у посматраном АП налазе 533 реакције.

6.1. Груписање реакција на основу когнитивне блискости

Класификација свих реакција извршена је на основу утврђивања највероватнијег узрока за њихово повезивање са стимулусом. Јединица која је анализирана је пар стимулус–реакција, и тачност утврђене мотивације за повезивање, уколико није потврђена у лексикографским изворима, проверавана је на материјалу са интернета где је посматрана у ширем контексту.

Семантичка сличност условила је поделу реакција на оне које се односе на позиционирање лексеме – номинатора у језичком систему, а у другој групи су реакције – објекти који се обично модификују стимулусом.³⁰ У оквиру друге групе издвајају се две подгрупе: у једној су реакције које указују на перципирање живих објеката као важних, а у другој подгрупи су неживи објекти. С обзиром на то да је стимулус вишезначан, да и реакције могу да буду вишезначне, као и на то да испитаници могу да вербализују исту суштину на различите начине, у свим групама и подгрупама образлажу се разлози за представљено обједињавање стимулуса.

6.1.1. Реакције указују на место стимулуса у језичком систему и на елементе значења лексеме *важный*

Стимулус је лексема са својим обликом, звучањем и значењем, те није реткост да се у реакцијама пронађу оне које првенствено указују на ове његове аспекте. Звучање лексеме *важный* изазвало је две реакције код 7 испитаника: *отважный* ‘одважан’³¹ 4 и *влажный* ‘влажан’ 3.

³⁰ Иако би неке од реакција могле да буду сврстане у више група (на пример, све реакције – придеви и именице у мушком роду припадају групи у којој су реакције изазване морфолошким карактеристикама стимулуса), доминантан критеријум за класификацију је семантичке природе.

³¹ С обзиром на вишезначност стимулуса и реакција, као преводни еквивалент дају се значења присутна у лексикографским изворима Станковић и Пољанец. У случајевима када у предложеном синонимском низу постоји лексема са истим кореном као у српском, она се даје као преводни еквивалент. Када у двојезичким речницима није забележена нека лексема, дајемо свој преводни еквивалент заснован на објашњењима у традиционалним једнојезичким речницима или у електронским изворима.

Као део лексичко-семантичког система лексема *важный* има синониме. У АП овог стимулуса налазимо (квази)синониме *главный* ‘главни’ 5, *значимый* ‘значајан’ 3, *знаменитый* ‘знаменит’, *основной* ‘основни’, *ценный* ‘драгоцен’ 1. Готово све реакције понављају се и у другим изворима, чиме се потврђује њихова релевантност.

У АП присутне су и реакције које говоре о степену важности, односно индиректно о компарацији објеката: *очень* ‘веома’ 7, *не очень* ‘не много’ 2, *самый* ‘нај-’³² 1.

Реакције *большой* ‘велики’ 7 и *маленький* ‘мали’ 1 могу се интерпретирати као да се односе на физичку или метафоричку величину објекта који се сматра важним, и то се поклапа са већ уоченим елементом у концептуализацији (ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО), забележеним и међу другим асоцијатима (в. ниже). Релативно висока фреквенција ове реакције указује на вероватноћу оваквог тумачења, па се реакција *маленький* ‘мали’, која се појавила само једном, може схватити као антоним за овај сегмент значења, или као указивање на то да се и мали објекти могу сматрати важним. У ову групу може се уврстити и реакција *глобальный* ‘глобални’, јер испитаник важност везује за појам свеобухватности, а тиме посредно и величине.

Реакције *для нее* ‘за њу’, *не всегда* ‘не увек’, *но все-таки* ‘али ипак’, *уметь сделать выбор* ‘умети да изабереш’ указују на субјективност избора оног што се назива важним, односно на то да се нешто може сматрати важним у зависности од ситуације. Овде наведени елементи присутни су у лексикографском опису значења лексеме *важный* у МАС и у синонимским низовима у РСАл и РСАб.

Раније у лексикографском материјалу уочен елемент значења који говори о потреби да се важан објекат издвоји поновљен је у реакцији *особенный* ‘посебан’.

Нови елементи значења за опис концепта *важный*, који раније нису експлицитно истицани у вези са лексемом *важный* у другим изворима, указују на везу важности са неопходношћу: *нужный* ‘потребан’ 5,

³² Комбинација реакције *самый* са стимулусом *важный* даје облик суперлатива *придева*.

необходимый ‘неопходан’, *неотложный* ‘неодложан’³³, *очень нужный* ‘веома потребан’.

Комплексност оног што се сматра важним изражена је у реакцијама *сложный* ‘сложен’ 2, *многоплановый* ‘сложен по структури’, *трудный* ‘тежак’.

6.1.2. Реакције квалификују објекте

6.1.2.1. Објекти који се повезују са придевом *важный* су живи

Без обзира на то што у лексикографским изворима значења лексеме *важный* која се односе на живо биће нису наведена на првом месту, у језичкој свести савремених говорника важност се чешће повезује са особом него са предметом. У овој групи налазе се и реакције које су називи за животиње и за неживе објекте, јер се користе као метафора за особу или је њихово значење метонимијски повезано са особом, на шта се указује у коментарима. Додатна објашњења уз поједине реакције дају се у фуснотама.

6.1.2.1.1. Реакције – уопштени називи за људско биће

Человек ‘човек’ 37, *персона* ‘личност’ 8, *тип* ‘тип’ 6, *дядя* ‘чика’ 5, *гражданин* ‘грађанин’, *товарищ* ‘друг’ 4, *мужчина* ‘мушкарац’ 3, *важная персона* ‘угледна личност’, *дедушка* ‘деда’, *дочь* ‘кћерка’, *друг* ‘пријатељ’, *кто* ‘ко’, *мен*³⁴ ‘мен’, *мужик* ‘мушкарац’³⁵, *особа* ‘личност’, *с братом* ‘с братом’, *сестра* ‘сестра’.

У овој групи реакција запажа се присуство лексема које се не користе у свакодневном животу када се односе на „обичну” особу (*персона*, *особа*), а

³³ Реакција је сврстана у ову групу због тога што се у свакодневном животу сматра да се оно што је важно и неопходно не треба одлагати.

³⁴ Сматрамо да је реч о руској транскрипцији енглеске речи *man*. На руским порталима појављује се питање како се правилно пише та реч, као *мен* или *мэн* када се односи на мушкараца (в., на пример, <<https://otvet.mail.ru/question/61843171>> 23.04.2020. У НКРЈ налази се у конструкцијама када се даје транскрипција наведене енглеске речи, а у руским лексикографским изворима ова лексема се не бележи.

³⁵ Овај преводни еквивалент је одабран зато што је прво наведено лексикографско значење застарело (‘селяк’), а у АП су честе реакције које су одлика живог говорног језика.

уз наведене лексеме у комбинацији са придевом *важный* у двојезичним речницима дају се посебни преводни еквиваленти: *в. персоне* ‘угледна личност’ (Пољанец), ‘утицајна личност’ (Станковић); *в. особа* (ирон.) – ‘велика звјерка’ (Пољанец). Напомена да се израз *важная особа* користи иронично сигнализује имплицитно негативан став према онима који се тако назову, што потврђује и материјал представљен у другим подгрупама.

6.1.2.1.2. Реакције – именице које означавају високу хијерархијску позицију особе

Ове реакције деле се на подгрупе у зависности од разлога за називање особе важном – у једној су особе које су рођењем, постављењем или избором постале важне у заједници, а у другој су представници конкретних професија или носиоци улога у друштву које се сматрају важним.

Прву групу чине реакције у којима семантика лексеме указује на високу позицију особе добијену рођењем или каснијим избором или именовањем на висок положај: *начальник* ‘руководилац’ 18, *господин* ‘господин’ 14, *директор* ‘директор’ 4, *барин* ‘властелин’ 3, *министр* ‘министар’, *шеф* ‘шеф’ 2, *босс* ‘бос’, *декан* ‘декан’, *король* ‘краљ’, *посол* ‘амбасадор’, *представитель* ‘представник’, *сановник* ‘достојанственик’, *хан* ‘кан’, *член ЦК*³⁶ ‘члан ЦК’, *шшика* ‘велика звјерка’. Овој групи припада и реакција *Горбачев* ‘Горбачов’, јер је то презиме личности која је била на врху хијерархијске лествице у једном периоду историје СССР. Реакције које указују на високу позиционираност у друштву преко метонимије су *чин* 7 ‘чин’, *пост* ‘положај’ 6, *сан* ‘звање’ 1.

У другој групи су називи професија или група које се у друштву сматра важном: *чиновник* ‘чиновник’ 11, *бюрократ* ‘бирократа’ 3, *доктор* ‘доктор’, *менеджер* ‘менаџер’, *профессор* ‘универзитетски професор’, *работник* ‘радник’, *о лекторе* ‘о лектору’, *поп* ‘поп’, *работник* ‘радник’, *студент* ‘студент’, *ученый* ‘научник’, *учитель* ‘учитељ’ 1. Припадност партији или некој другој групи представљена је реакцијама *коммунист* ‘комуниста’ и *член* ‘члан’ 1. Реакције *гость* ‘гост’ 15, и *партнер* ‘партнер’

³⁶ У АП постоје реакције *коммунист* и *член*. Позиција у чланству Централног комитета хијерархијски је много виша од осталих, те је укључена у ову групу.

указују на то да се важним сматрају особе које имају специфичну улогу у конкретној ситуацији, односно на то да се вреднује улога, а не неопходно и особа која се у њој тренутно налази (иако то није искључено).

6.1.2.1.3. Реакције – описи особа које се сматрају важним

Ове реакције омогућују конструисање детаљног стереотипа који се односи на важне особе. На постојање стереотипа, посебно кад је у питању физички изглед, указује високофреквентна реакција *вид* ‘изглед’ 8, што потврђује постојање концептуалне метафоре ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО. Остале реакције указују првенствено на повећане димензије, дебљину и крупноћу (ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО): *толстый* ‘дебео’ 6, *пузырь* ‘мехур’³⁷ 2, *живот* ‘стомак’, *импозантный* ‘импозантан’, *крупный* ‘крупан’, *пузан* ‘трбоња’, *толстяк* ‘дебелько’. Реакција *медленный* ‘спор’ указује на начин кретања овакве особе. На посебан квалитет гласа важне особе указује реакција *голос* ‘глас’ 2, *тон* ‘тон’, а важне особе асоцирају се и са предметима које носе: *галстук* ‘кравата’ и *портфель* ‘актовка’. Пошто су ово предмети који се често везују за особе из администрације, потврђује се ранији закључак да постоје професије или групе чији припадници се сматрају важним.

У АП има шеснаест реакција које се повезују истовремено са изгледом и понашањем, и оне у суштини представљају негативну оцену особе која себе сматра важном: *надутый* ‘надмен’ (букв. ‘надуван’) 4, *гордый* ‘охол, надмен, умишљен, уображен’, *дутый* (букв. ‘надуван’) ‘надуван, преувеличан, претеран’, *чопорный* ‘надуван, усиљен, охол’, *напыщенный* ‘надуван, надмен’ 2, *высокомерный* ‘поносан, горд, охол, надувен, умишљен, уображен’, *деловой*³⁸, *зазнался* ‘дигао нос, уобразио се’,

³⁷ У говорном језику ова лексема користи се и за буцмасту особу, дебелка. Очигледна је метафоричка веза између надуваног мехура и облине трбуха особе која се онда метонимијски тако назива.

³⁸ Ова лексема је вишезначна, и могла би бити класификована на различите начине. Једно од значења је и ‘стваран, озбиљан, послован, службен’, и може се односити и на објекте (у одредницама се наводе *тон*, *писмо*, *разговор*, *време*, *материјал који је погодан за обраду*), и на особу (*способан*, *искусан*, *заузет послом*). На основу података из електронског извора <<https://ru.wiktionary.org/wiki/деловой>> већина значења односи се на особу која је заузета послом или га веома добро обавља. У говорном језику, када се о некоме говори иронично или прекорно, лексема *деловой* има значење ‘охола особа, нападно заузета пословима’.

заносчивый ‘надуven, охол, уображен’. Највећи број овде наведених реакција понавља концептуализације ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО и ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО.

О позитивним особинама онога ко је важан говори дванаест реакција: *серьезный* ‘озбиљан’ 5, *ответственный* ‘одговоран’, *солидный* ‘чврст, солидан’, *строгий* ‘строг’ 2 и *верный* ‘веран’ 1. Мада је реч о вишезначним лексемама, сврстали смо их у групу реакција које квалификују особе јер, према подацима МАС, највећи број њихових значења односи се на људе, што потврђују и тамо наведени илустративни примери.³⁹ Позитивне особине које се везују за важне људе односе се пре свега на њихово поседовање суштински позитивних особина – озбиљности и чврстине карактера⁴⁰, а неке од негативних оцена могу се посматрати као антоними пожељних својстава важних особа⁴¹.

На негативне особине људи који се праве важни указују реакције *глупый* ‘глуп’, *ложный* ‘лажан’, *несерьезный* ‘неозбиљан’, *пустой* ‘празан’, *ужасный* ‘ужасан’, а негативан однос према њима изражен је реакцијама *гад* ‘подлац, нитков’, *нахал* ‘безобразник, дрзник, бестидник’, *пижон* ‘кицош, гиздавац’, *фраер* ‘фаца’⁴². Већина уопштених негативних оцена у АП односи

³⁹ У одредници *уважать* ‘поштовати, уважавати, ценити’ (НОСС: 1181) И. В. Галактионова истиче да употребу наведеног глагола мотивишу позитивне људске особине (*пристойност, принципијелност, храброст* итд.), способности, умења и знања.

⁴⁰ *Серьезный* ‘озбиљан’, *ответственный* ‘одговоран’, *солидный* ‘чврст, солидан’.

⁴¹ У АП чији стимулуси су придеви уобичајене су реакције које су антоними: *глупый* ‘глуп’, *несерьезный* ‘неозбиљан’, *пустой* ‘празан’.

⁴² У ЕРС1 указује се на то да лексема *фраер* припада жаргону и да се користи као увредљива. Даје се следећа дефиниција: *Человек, своим поведением, видом вызывающий насмешку или осуждение* ‘човек који својим понашењем или изгледом изазива подсмех или осуду’. Електронски извор <<https://ru.wiktionary.org/wiki/фраер>> даје више значења, од којих се већина односи на жаргон криминалаца. С обзиром на елементе значења који се понављају у другим реакцијама, сматрамо да се реакција може тумачити као да се односи на значење *Самоуверенный, заносчивый человек, наглец, пижон* ‘самоуверен, уображен човек, дрзник, кицош’, или на значење *Хорошо или модно одетый человек, франт* ‘добро или модерно обучен човек, кицош’. Стога је ова реакција преведена лексемом ‘фаца’, јер у српском жаргону она покрива и значење особе дрског, самоувереног понашања, и везује се са синонимским низом у којем се указује на нечију важност – в. <<https://sr.wiktionary.org/sr-el/фаца>>.

се на истицање своје важности у односу на друге, што значи да се негативно не оцењује појам важног, него понашање особе која себе сматра важном⁴³.

6.1.2.1.4. Реакције – називи животиња

Оваквих реакција укупно је тридесет пет. Многе од њих можда су изазване прецедентним текстовима, али за концептуализацију важности то није релевантно јер су текстови засновани на оним особинама које, по мишљењу аутора, одређене животиње повезују са изгледом особа које себе сматрају важнима, односно праве се важне. То су реакције *гусь* ‘гусан’ 12, *индюк* ‘ћуран’ 11, *петух* ‘петао’ 4, *паулин* ‘паун’ 2⁴⁴, *верблюд* ‘камила’, *дрозд* ‘дрозд’, *козел* ‘јарац’, *кот* ‘мачор’, *лев* ‘лав’ и *пес* ‘пас’. Запажа се да све реакције – називи за птице имају фреквенцију већу од 1, док су реакције које се тичу назива за друге животиње индивидуалне, па и мотивација за њих не може недвосмислено да се образложи. Најбројније су реакције – називи за птице посебног изгледа и држања или начина кретања: оне се шепуре, односно повећавају своје димензије и тако се визуелно истичу, или ходају другачије од осталих. Овим реакцијама потврђује се концептуализација важности когнитивним метафорама ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО и ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО.

6.1.2.2. Објекти који се повезују са придевом *важный* су неживи

На списку реакција које приписују важност објектима налази се велики број оних које су међу најфреквентнијим у АП.

У овој групи су реакције *вопрос* ‘питање’ 31, *разговор* ‘разговор’ 19, *документ* ‘документ’, *момент* ‘тренутак’ 13, *шаг* ‘корак’ 11, *дело* ‘посао, ствар’ 9, *день* ‘дан’, *объект* ‘објекат’, *эксперимент* ‘експеримент’ 7, *случай* ‘случај, догађај’ 6, *этап* ‘етапа’ 5, *предмет* ‘предмет’, *факт* ‘чињеница’ 4, *визит* ‘посета’, *закон* ‘закон’ 3, *совет* ‘савет’, *субъект* ‘субјекат’, *урок* ‘час,

⁴³ *Нахал* ‘безобразник, дрзник, бестидник’.

⁴⁴ И А. Кјелбавска (2014: 55) говори о пауну као симболу поноса у пољској култури. Метафора је у суштини иста, јер ауторка описује имитирање понашања особе „заузимањем поносне позе тела, изражавањем ароганције и имитирањем пауна који поносно корача. Став је изражен преко високо подигнуте главе и уздигнуте браде, гледања са висине на друге, истакнутих прса и усправног држања.” Особа која се(бе) сматра важном свакако је поносна, па је разумљива идентичност изгледа (а тиме и метафоре) у руској, пољској и другим културама.

лекција', *фактор* 'фактор', *экзамен* 'испит' 2, *аргумент* 'аргумент', *аспект* 'аспект', *багаж* 'пртљаг', *бук* 'буква', *важный вопрос* 'важно питање', *вата* 'вата', *выбор* 'избор', *вывод* 'закључак', *город* 'град', *груз* 'терет', завод 'фабрика', *запас* 'залиха', *звонок* 'телефонски позив'⁴⁵, *знак* 'знак', *итог* 'резултат', *камень* 'камен', *конференция* 'конференција', *круг* 'круг', *курс* 'предмет'⁴⁶, *лист* 'документ', *листок* 'формулар', *лыжи* 'скије', *орган* 'орган', *ответ* 'одговор', *открытие* 'откриће', *паспорт* 'лична карта', *план* 'план', *процесс* 'процес', *путь* 'пут', *раздел* 'одељак', *реагент* 'реагенс', *результат* 'резултат', *репертуар* 'репертоар', *решение* 'одлука', *сообщение* 'изјава', *стол* 'сто', *съезд* 'конгрес', *труд* 'рад', *указ* 'указ', *участок* 'део, подручје', *экземпляр* 'примерак', *язык* 'језик' 1. Набројане реакције у целину обједињује само чињеница да се ради о конкретним објектима који у некој ситуацији могу да буду изабрани као важни, односно важнији од других истих или сличних са којима се могу поредити.

6.2. Анализа асоцијативног поља према издвојеним групама

Квантитативна анализа садржине АП даје податке о учесталости ситуација у којима се у свакодневном животу⁴⁷ појављује објекат представљен лексемом–стимулусом. Реакције које се односе на звучање, облик или друге елементе који стимулус повезују са његовим местом у језичком систему такође су извор података о садржини концепта. Ниже се даје преглед редоследа група и подгрупа реакција по опадајућој вредности. Прва цифра у загради односи се на укупан број реакција у групама и подгрупама, а друга на њихов процентуални удео у односу на број вербализованих реакција добијених у асоцијативном експерименту (533):

⁴⁵ Дато значење једно је од многих, али у комбинацији са стимулусом највероватније је, посебно јер је карактеристично за говорни језик.

⁴⁶ Од више могућих преводних еквивалената изабран је овај због структуре испитаника (у највећем броју студената) који наставне предмете сматрају важним или мање важним.

⁴⁷ Због природе асоцијативног теста у којем се захтева веома брзо реаговање, вербализују се (извлаче из језичке свести) оне реакције које су именују предмете, појаве или особине најприсутније у физичком или језичком искуству испитаника у вези са објектом названим стимулусом.

I. Реакције означавају жива бића (285; 53,47%)

1) Реакције се односе на људе (250; 46,90%)

- а) Општи називи за особе (77; 14,44%)
- б) Висока хијерархијска позиција особе (67; 12,57%)
- в) Професија или припадност групи (42; 7,87%)
- г) Опис особе (27; 5,06%)
- д) Негативна оцена понашања особе (16; 3%)
- ђ) Позитивне особине особе (12; 2,25%)
- е) Негативне особине особе (5; 0,93%)
- ж) Негативан став према особи (4; 0,75%)

2) Реакције означавају животиње (35; 6,56%)

II. Реакције су неживи објекти (184; 34,52%)

III. Реакције указују на место стимулуса у језичком систему (54; 10,13%).

Подаци указују на то да савремени говорници руског језика и представници руске културе чешће асоцирају појам важног са људима него са објектима. С обзиром на присуство великог броја реакција које су општи називи за људе, јасно је да се многи чланови заједнице у некој ситуацији могу назвати важним⁴⁸, али ипак је већи збир реакција у групама *б* и *в* у односу на оне које се везују за „обичне људе”, што потврђује да је већа вероватноћа да ће се они који су позиционирани више на хијерархијској лествици, или који су припадници престижних група или професија, у свакодневном животу сматрати важним.

Већина уопштених негативних оцена у АП односи се на истицање своје важности у односу на друге, што значи да се негативно оцењује не сâм појам важног, него понашање особе која себе сматра важном⁴⁹.

Позитивне особине које се везују за важне људе односе се пре свега на њихово поседовање суштински позитивних особина – озбиљности и

⁴⁸ Ово је у складу са запажањем И. В. Галактионове (НОСС: 1178; 1179) да објекат глагола *уважати* може бити „обична” особа, као и са раније показаним ставом да се важним објекат може назвати у зависности од конкретне ситуације, а не због инхерентних особина.

⁴⁹ *Нахал* ‘безобразник, дрзник, бестидник’.

чврстине карактера⁵⁰, а неке од негативних оцена могу се посматрати као антоними пожељних својстава важних особа⁵¹.

Као што је раније речено, реакције које се односе на неживе објекте не могу се сврстати по значењској или ситуативној сличности, што потврђује да се објекти, без обзира на унутрашња или спољашња својства, у некој специфичној ситуацији могу окарактерисати као важни, односно да је важност особина која, када се односи на предмете, није повезана са њиховом суштином већ се „додаје” као спољашњи елемент.

Подаци коју су добијени анализом АП у великој мери, очекивано, понављају елементе значења лексеме *важный* добијене из лексикографског материјала. Посебно су значајне реакције које говоре о постојању стереотипа изгледа важне особе у руској култури и о односу према онима који се претварају да су важни. Сви подаци су у складу са уоченом концептуализацијом важног у лексичко-семантичком систему, јер се бележе реакције које указују на когнитивне метафоре ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО, ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО, ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО и ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО.

7. Провера изворних домена за концептуализацију важног

С обзиром на то да се у случају концептуализације важног кроз цео језички материјал понављају исте когнитивне метафоре, проверили смо тачност ове везе анализом садржаја речничких чланака за лексеме *веский, большой, великий, высокий* и *видный* и одговарајућих асоцијативних поља, тј. за речи које за које смо рекли да су у изворном домену за опис важности у руском језику. Сличан метод користили су Ју и др.⁵² истражујући концепт важног у енглеском и кинеском језику у односу на изворне домене ВЕЛИЧИНА и ТЕЖИНА (енгл. SIZE и WEIGHT). Пошто је циљ овог сегмента само потврђивање или оспоравање установљене везе, наводе се само релевантни подаци из лексикографских извора – Даљевог речника и МАС, као и фрагменти асоцијативних поља који се непосредно односе на утврђене начине метафоризације важности.

⁵⁰ *Серьезный* ‘озбиљан’, *ответственный* ‘одговоран’, *солидный* ‘чврст, солидан’.

⁵¹ *Глупый* ‘глуп’, *несерьезный* ‘неозбиљан’, *пустой* ‘празан’.

⁵² Ју и др. (2017).

7.1. Анализа лексикографских извора и асоцијативних поља

7.1.1. Тежак – *веский*

У Даљевом речнику и у МАС не налазе се подаци који би лексему *тяжелый* ‘тежак’ повезали са важношћу. Међутим, за тежину (масу) током историје језика користиле су се различите лексеме. У Даљевом речнику *вѣсъ* се дефинише као *тяготѣніе, тягота, тяга, тягость, тяжесть; стремленье встѣх тѣлъ падать на землю; сила, влекущая ихъ къ средоточію земли; стремление самой земли и прочихъ планетъ къ средоточію солнца*. ‘тежња, тежина, тежа; тежња свих тела да падају на земљу, сила која их вуче ка средишту земље; тежња саме земље и других планета ка средишту сунца,’ али у делу који се односи на лексему *веский* у оквиру истог речничког чланка Даљ даје израз *человѣкъ съ вѣсомъ, съ голосомъ, силою, вліяніемъ на другихъ* ‘човек који има тежину, глас, снагу, утицај на друге’, што свакако значи да је важан у друштву. Унутрашња форма овог придева директно указује на тежину кореном *вес-*. У савременом руском језику (МАС 1: 155) *веский* има два значења⁵³: прво се односи на буквалну тежину: ‘који има велику тежину а малу запремину; тежак’, а друго је пренесено: ‘значајан, убедљив’⁵⁴.

Асоцијативно поље *веский* садржи само 98 реакција⁵⁵, али је у њему присутна и реакција *важный* ‘важан’. Најфреквентније реакције *довод* ‘доказ’ 26, *аргумент* ‘аргумент’ 25 и *причина* ‘разлог’ 10 у многим контекстима могу се заменити речју *важный*⁵⁶, што придев *веский* чини синонимом лексеме *важный*⁵⁷. Реакције *главный* ‘главни’ и *сильный* ‘снажан’

⁵³ 1. Имеющий большой вес при малом объеме; тяжелый. *Золото и свинец – веские металлы. Тяжелая, веская листва [эвкалипта] испаряет громадное количество влаги.* Паустовский, Колхида. 2. значительный, убедительный. *Веский довод. Бабушка сказывала хорошую историю про Ивана-воина и Мирона-отшельника; мерно лились сочные, веские слова.* М. Горький, Детство.

⁵⁴ У речнику Станковића преводни еквиваленти су 1. тежак; 2. *фиг.* озбиљан, убедљив, уверљив.

⁵⁵ Од укупно 102 испитаника четворо није имало реакцију.

⁵⁶ Провером у НКРЈ утврђено је да се синтагме *важный довод, важная причина и важный аргумент* редовно појављују, што потврђује изнети закључак.

⁵⁷ У речнику синонима Абрамова у синонимском низу *веский*, између осталог, налазимо *авторитетный* ‘угледан, утицајан’, *властный* ‘властан, заповеднички’,

такође указују на сличност особина које су раније издвојене као повезане са важношћу у лексикографском материјалу, чиме се потврђује чување везе између *тежине* као појма из изворног домена и *важности* као циљног домена.

7.1.2. Велик – *большой* и *великий*

Обе наведене речи преводе се на српски као ‘велик’ и историјски су указивале на повећане димензије објекта. У Даљевом речнику *большой* се дефинише на следећи начин: *великий, обширный, значительных размеров; пространный, объемистый, длинный, долгий, высокий* ‘велик, крупан, значајних димензија; простран, са великом запремином, дугачак, висок’⁵⁸. У речничком чланку *большой* дају се многе синтагме са овом речју и са кореном *больш-*. Оне недвосмислено указују на везу са концептом важности преко изведеница од наведеног корена, чије значење је повезано са фактичком моћи и влашћу, а тако и са важношћу за друге чланове заједнице. На пример, *большак* – то је *старший, знатный, властный* ‘старешина, припадник племства, онај који има власт’; *большая голова* – *старший в доме* ‘старешина у кући’; *большинствовать, большинничать, большичать – начальствовать, распоряжаться по праву, быть головою дела* ‘бити старешина, имати право на руковођење, бити предводник у послу’ итд.⁵⁹

У истом речнику за лексему *великий* дефиниција гласи: *превышающий обычную меру, сравнительно с другими обширный, большой* ‘који прелази уобичајену меру, у поређењу са другима крупнији, већи’, али одмах се додаје да реч има и пренесено значење: *о человеке: славный великими, знаменитыми подвигами* ‘о човеку: познат по великим, значајним подвизима’. У оквиру истог речничког чланка налазимо и лексеме *величие – огромность, превосходство, в невестественном, духовном или нравственном*

влиятельный ‘утицајан’, *значительный* ‘значајан’, а упућује се и на синонимске низове *важный* ‘важан’ и *тяжелый* ‘тежак’.

⁵⁸ Треба обратити пажњу и на указивање на висину у дефиницији. Висина се такође користи у концептуализацији важности.

⁵⁹ Занимљиво је што приликом дефинисања значења глагола *большинствовать* Даль користи и синтагму *братъ перевес* букв. ‘претегнути’, јер лексема *перевес* кореном *вес-* концептуално понавља везу између важности и тежине.

отношении ‘изразита величина, надмоћност у нематеријалном, духовном или моралном смислу’; *величать* – *возносить, перевозносить, восхвалять, славить, прославлять, чествовать* ‘уздизати, узносити, хвалити, славити, ширити славу, прослављати’ итд. Реч *великость* у 19. веку користила се у значењу *свойство, состояние великого* ‘особина великог’, што је Даль илустровао примерима *великость души, великодушие*, в высшем знач. ‘величина душе, великодушност, у највишем смислу’. Несумњива је повезаност речи са кореном *велик-* са објектима који се позитивно вреднују, поштују, тј. имплицитно се сматрају важним у различитим контекстима.

И у МАС (1: 106–107) у дефиницији за прво значење придева *большой* указује се на повећане димензије: *значительный по величине, размерам* ‘знатне величине, димензија’. Значење придева проширило се метафором и, у оквиру значења обележеног као друго у речнику⁶⁰, налазимо експлицитно изражену везу са важношћу: као једна од нијанси значења појављује се формулација којој се користи лексема *важан*: *важный по значению*. Большой вопрос ‘важан по свом значају. *Важно питање.*’

Треба напоменути да се за различита значења речи *большой* користе лексеме на које се указује у изворном домену за концептуализацију важног – *висина* и *видљивост*. На пример, треће значење се формулише на следећи начин: *при существительных, характеризующих качество человека, имеет усиленный смысл: в высокой степени, чрезвычайный* ‘уз именице које указују на својства особе има значење интензивирања: у високој мери, изванредан’, са издвојеном нијансом значења *замечательный в каком-л. отношении, выдающийся* ‘изврстан у неком смислу, истакнут’. И у руском, и у српском језику унутрашња форма речи указује на концептуалну повезаност са видљивошћу: *замечательный* је добијено од глагола *заметить* ‘приметити’, што указује на визуелну перцепцију, а *выдающийся* префиксом *вы-* ‘из-’ указује на издвајање нечега из групе сличних објеката (унутрашња форма српског *изврстан* указује на то да објекат *излази* из *врсте* других сличних објеката).

Иако би се на основу дефиниције првог значења речи *великий* у МАС (1: 146–147) могло претпоставити да се она може користити за

⁶⁰ *Значительный по силе, интенсивности, глубине*. Большой успех ‘велике снаге, интензивности, дубине. *Велики успех.*’

квалификовање димензија физичког објекта, пример њене употребе указује на то да се *великий* у савременом језику првенствено односи на апстрактне појмове: *превышающий обычную меру, очень большой; огромный*. Величайшее зло ‘који превазилази уобичајене димензије, веома велик; огроман. *Највећа несрећа*’, а друго значење недвосмислено указује на метафоризацију, јер је реч *великий* повезана искључиво са позитивном оценом објеката. Оно се формулише на следећи начин: *выдающийся по своему значению, по своим достоинствам*. || *Необыкновенно одаренный, гениальный* ‘који се истиче по свом значају, по својим квалитетима || неубичајено талентован, генијалан’.

Поређење реакција у АП *большой* (534) и в АП *великий* (630) потврђује да се у свести савремених припадника руске језичко-културне заједнице за указивање на физичке димензије објеката готово искључиво користи лексема *большой*⁶¹. Мада испитаници повезују и стимулус *великий* са конкретним објектима, то не значи неопходно да су имали на уму њихове физичке пропорције: *город* ‘град’ 6, *памятник* ‘споменик’ 2, *город (кремль)* ‘град (тврђава)’, *град* ‘град’ итд. Реакције *объем* ‘запремина’ 2, *размер* ‘величина’ 2, *масса* ‘маса’, *размеры* ‘димензије’ итд. у АП *большой* такође указују на везу са физичким димензијама, док реакције у АП *великий* – *знаменитость* ‘знаменитост’ и *слава* ‘слава’ потврђују да су уобичајене колокације уз овај придев појмови који се не односе првенствено на конкретне објекте, што потврђује сужавање значења речи *великий* у односу на ранији период развоја лексичког система, када се она могла користити и за обележавање физичких димензија⁶². На апстрактни објекат односи се готово исти број реакција (у АП *великий* 39, АП *большой* 44), при чему су многе присутне у АП *великий* повезане са прецедентним текстовима – то су речи које су припадале црквенословенском слоју лексике⁶³.

⁶¹ Укупно 183 реакције односе се на конкретан предмет: *дом* ‘кућа’ 41, *шар* ‘лопта’ 10, *арбуз* ‘лубеница’ 9, *мяч* ‘лопта’ 9, *город* ‘град’ 7, *мир* ‘свет’ 7 итд., а у АП *великий* их је само 15, од којих је већина резултат постојања прецедентних текстова.

⁶² У старословенском језику корен *вел-* могао се користити и када се односио на физичке димензије, нпр. *велиштво* (СтСл: 110) има значење *необычайно большая величина* ‘изузетно велике димензије’, и илуструје се употребом уз лексему *тъло*.

⁶³ На пример, *пост* ‘пост’ 8, *праздник* ‘празник’ 5, *подвиг* ‘подвиг’ 2, *грех* ‘грех’, док у АП *большой*, осим двеју реакција са фреквенцијом један *праздник* ‘празник’ и *грех* ‘грех’, нема оних које су мотивисане прецедентним текстовима.

Најзначајнија разлика између реакција на стимулусе *большой* и *великий* је у томе што у АП *великий* међу реакцијама које се односе на особе (укупно их је 379⁶⁴) готово нема оних које имају негативну конотацију⁶⁵, док се 333 реакције односе на позитивну оцену особа које се по нечему истичу, нпр. *ученый* ‘научник’ 32, *вождь* ‘вођа’ 26, *поэт* ‘песник’ 22, *писатель* ‘књижевник’ 20, *полководец* ‘војсковођа’ 7, *художник* ‘уметник’ 7 итд. У АП *большой* од 103 реакције које се односе на особе (нпр. *друг* ‘пријатељ’ 23, *человек* ‘човек’ 22, *мальчик* ‘дечак’ 3, *сын* ‘син’ 3 и т.д.), негативну конотацију има 29 реакција⁶⁶, што јасно говори о томе да се објекти који се квалификују придевом *великий* у језичкој свести савременика готово искључиво повезани са позитивном оценом⁶⁷, док су они за које се користи придев *большой* вредносно неутрални.

7.1.3. Висок – *высокий*

У Даљевом речнику *высокий* се дефинише као *длинный или пространный въ отвѣсномъ направленіи; большой, великий, рослый, возвышенный; поднятой, удаленный вверх по отвѣсу*. *Высокія звѣзды. Высокая колокольня. Высокий человекъ* ‘дуг или испружен у вертикалном правцу; велик, крупан, узвишен; подигнут, удаљен нагоре по вертикали. *Высоке звезде. Висок звоник. Висок човек*’⁶⁸. На самом почетку речничког чланка налазимо и потврду о ширењу значења речи метафором: *превосходный, лучшаго качества, достоинства, болѣе цѣнный, высшей степени* ‘изванредан, најбољег квалитета, са најбољим особинама, вреднији, највишег нивоа’. И друге речи са кореном *выс-* које се наводе користе се као део титула особа које спадају у елитне слојеве друштва, тј. оних који се сматрају *важним*. Даљ наводи пример именице *высочество*, коју дефинише

⁶⁴ У овој групи је и 46 имена историјских личности или јунака књижевних дела.

⁶⁵ Постоји једна реакција – *глупец* ‘глупан’.

⁶⁶ *Дурак* ‘будала’ 13, *нахал* ‘бестидник’ 2, *глупец* ‘глупан’, *дебил* ‘дебил’, *идиот* ‘идиот’, *лентяй* ‘ленштина’ итд.

⁶⁷ Када се као реакције за стимулус *великий* појављују називи за објекте, реч је о онима који су се у култури сматрали значајним и стога су названи лексемом која се у свакодневном језику не користи за опис обичних, конкретних објеката

⁶⁸ Као што се види, у дефиницији речи која указује на вертикалну усмереност користе се и речи *большой* и *великий*, које се користе и за концептуализацију важности. Исто се примећује и ниже, у дефиницији речи *высокий* у МАС.

као *титулъ высокихъ особъ*; императорское височество, *титулъ всего императорскаго рода* ‘височанство – титула особа високог рода; *императорско височанство*, титула свих од императорског рода’.

И у МАС (1: 281) поново се указује на везу између вертикалне усмерености и другим повећаним димензијама: друго значење придева *высокий* дефинише се као *большой, значительный по количеству, силе и т. п.* *Высокая производительность труда* ‘велик, значајан по количини, снази итд. *Высока продуктивность рада*’. Дефиниције трећег (*очень хороший по качеству; отличный*. *Высокое мастерство* ‘веома доброг квалитета; одличан. *Высок квалитет рада*’) и четвртог значења (*выдающийся по значению; почетный, важный*. *Высокая награда* ‘који се истиче по значају; почасни, важан. *Высока награда*’) очигледно потврђују не само да је реч *высокий* повезана са важношћу, јер се лексема *важный* користи у објашњењу значења, већ и да је са концептуализацијом висине повезан и елемент позитивне оцене.

У АП *высокий* има 529 реакција. У највећем броју (348) то су реакције које се односе на основно значење речи – указују на вертикалну димензију човека⁶⁹ или објекта⁷⁰. О когнитивној блискости различитих концепата који се односе на повећане димензије сведоче реакције *длинный* ‘дугачак’ 21, *большой* ‘велики’ 3 и *громадный* ‘огроман’.

Примери у којима се види ширење значења придева *высокий* метафором такође су присутни, али у знатно мањем броју: *голос* ‘глас’ 7, *интеллект* ‘интелект’ 2, *разум* ‘разум’. Реакције *пост* 2 ‘положај’, *чин* ‘чин’ 2, *класс* ‘класа’ и *сан* ‘звање’ потврђују да се реч *высокий* користи за означавање места особе у хијерархијски организованом друштву, чиме се посредно повезује са концептуализацијом важности: што виши положај особа заузима, више је поштују и важнија је. На присуство позитивне оцене у вези са концептом висине указују реакције *идеал* ‘идеал’ 3, *нравственность* ‘моралност’, *порыв* ‘занос’, *принцип* ‘принцип’, *смысл* ‘смисао’, које у комбинацији са стимулусом *высокий* увек имају позитивну конотацију.

⁶⁹ Укупно 194 реакције: *блондин* ‘плавокос мушкарац’ 57, *человек* ‘човек’ 43, *мужчина* ‘мушкарац’ 32, *парень* ‘младић’ 23 итд.

⁷⁰ Укупно 154 реакције: *дом* ‘зграда’ 35, *дуб* ‘храст’ 31, *столб* ‘стуб’ 23 итд.

7.1.4. Видљив – *видный*

Придев *видный* у Далевом речнику део је речничког чланка за глагол *видѣть*: *видный, видимый, зримый, явный, знаткий, замѣтный, примѣтный*; || *взрачный, казистый, рослый и пригожий, статный, осанистый* ‘видљив’⁷¹, приметан, који се види, очигледан, угледан, видљив, упадљив // пријатног изгледа, леп, стасит и привлачан, лепо грађен, кршан’. Прво, буквално значење повезано је пре свега с могућношћу да се објекат перципира чулом вида, а значење речи које се користе у првом делу дефиниције упућује на то да се он нечим визуелно издваја из групе других објеката (упадљив је, приметан). У другом делу дефиниције Далъ користи речи којима се изражава позитивна естетска оцена спољашњости особе, њеног стаса и држања. Концептуално су оне повезане са повећаним, али пропорционалним, складним димензијама људског тела.

У савременом руском језику *видный* се користи првенствено у буквалном смислу. Прво значење, представљено у МАС (1: 174) дефинише се као *доступный зрению; видимый* || *заметный* ‘који може да се види, видљив // приметан’, а значење које Далъ наводи као друго, у савременом језику је стилски обележено као разговорно и наводи се као треће по реду: *рослый, статный, представительный* ‘крупан, кршан, наочит’. Друго значење према МАС, *значительный, важный* || *Выдающийся, известный*. Видный деятель науки ‘значаја, важан // истакнут, познат. *Истакнути научни радник*’, сведочи о ширењу основног значења и употребом лексеме *важный*: оно што је видљиво, под одређеним условима може се идвајати или привлачном спољашњошћу, или другим позитивним особинама, и због њих се може сматрати важним.

Нажалост, у РАС нема асоцијативног поља за стимулус *видный*.

7.2. Заједничке особине изворних домена и њихова веза са важношћу

Анализа података из лексикографских извора насталих у различитим периодима недвосмислено указује на постојање директне концептуалне везе између важности као апстрактне карактеристике из домена циља и појмова

⁷¹ У савременом руском језику за ову лексему могућ је и превод ‘угледан, познат, истакнут’.

који служе за именовање конкретних физичких димензија⁷² и припадају домену извора: тежине (масе), изражене речју *веский*, величине, изражене речима *большой* и *великий*, и висине, која се именује придевом *высокий*⁷³. Једино реч *видный* не односи се на физичке димензије, али спада у изворни домен јер се њено основно значење тиче перцепције преко чула вида. У анализираним речничким чланцима све набројане речи представљене су као вишезначне, а у многим случајевима једно од значења добијених метафором формулише се уз помоћ речи *важан*, или се она налази у списку синонима⁷⁴, што потврђује тачност закључка изнетог на основу анализе лексикографских извора који се односе на лексему *важный*. Када су наведене речи биле у функцији стимулуса, садржај АП потврдио је узајамну везу међу концептима које оне именују, а бележе се и случајеви када је међу реакцијама била и реч *важный*. „Укрштање” асоцијација за наведене стимулусе⁷⁵, као и употреба једних од наведених речи за дефинисање других, потврђује њихову концептуалну везу која се види не само на лексикографском материјалу, већ и у језичкој свести савремених припадника руске језичко-културне заједнице.

Вишезначност речи повезана је са проширивањем значења метафором. Г. Н. Скљаревска (1993: 37) пише да језичка метафора „има системски карактер, објективна је (одражава колективне предметно-логичке везе), има комуникативну функцију, ‘анонимна’ је и може се репродуковати”. Очигледно је да у наведеним речима у изведеним значењима постоји нека, по речима исте ауторке (1993: 47) сема, која се „сваки пут проналази када се проводи дубинска (конкретно, психолошка) анализа. Другим речима, лексичко значење језичке метафоре повезано је са полазним денотатом и детерминисано је његовим особинама, иако се оне не

⁷² Указивање на димензије у речима које су у изворном домену за концептуализацију важности повезано је са поређењем – обавезним елементом у процесу доношења оцене. Важност која се приписује објектима у различитим ситуацијама је један од елемената система оцене. О оцени као категорији модусног типа в. Болдирев (2014: 159–196).

⁷³ Концептуална веза се, наравно, односи и на деривате, о чему је раније било речи.

⁷⁴ Лексема *важный* налази се у лексикографским чланцима за придеве *большой*, *высокий*, *видимый* и у списку синонима за *веский*.

⁷⁵ На пример, у АП *тяжелый* налазе се 3 реакције *большой*; у АП *большой* налазимо 3 реакције *высокий*, у АП *высокий* – 3 реакције *большой*.

фиксирају у семантичкој структури првобитног значења, него се извлаче из њене дубине”. Који „дубински елементи” речи *большой*, *великий* и *высокий* омогућују да оне не само именују физичке димензије, већ и да указују на везу са важношћу као апстрактним појмом? Или, тачније, које особине објеката повезују физичке димензије из изворног домена са важношћу као циљним доменом? И зашто и реч *видный*, која не указује на физичке димензије, изражава концептуалну везу са важношћу? Чини се да се, када су у питању речи које се обично користе за указивање на величину физичких објеката, ради о димензијама које су веће од просечних, јер се то истиче у свим основним значењима наведених речи у МАС (лексеме којима се то чини обележене су графички): *веский* (МАС 1: 155) *имеющий большой вес при малом объеме* ‘онај који има велику масу, а малу запремину’; *большой* (МАС 1: 106) *значительный по величине, размерам* ‘знатне величине, знатних димензија’; *великий* (МАС 1: 146) *превышающий обычную меру, очень большой; огромный* ‘који превазилази обичну количину, веома велик; огроман’; *высокий* (МАС 1: 281) *имеющий большое протяжение снизу вверх* ‘који има велику дужину одоздо нагоре’.

Превазилажење „просечне величине” одмах издваја објекат из групе и чини га видљивијим (што указује на изворни домен ВИДЉИВ). Све речи које именују објекте у изворном домену одражавају знања о стварном окружењу. Као део примарних метафора ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО, ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО, ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО и ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО директно, преко сензорно-моторних искустава, повезане су са физичким објектима у реалном свету: ако је објекат тежак, он је обично и велик, и висок, и упадљив је, односно лако се види. Веза између повећаних димензија (висине, величине и масе) и важности објашњава се универзалним искуством⁷⁶, које је засновано на томе што у природи онај ко је виши (а самим тим и крупнији, односно већи и тежи) од других има више снаге (метафорично – власти), и он влада над другима, односно они га сматрају важним и поштују га⁷⁷. Када се ради о ситуацијама

⁷⁶ Бројни експерименти у психологији потврђују да физичка маса објеката утиче на оцену њихове важности: што је тежи објекат, више важности му се приписује (в., нпр., Шнајдер и др. 2011).

⁷⁷ У анализираном материјалу уочено је често повезивање важних људи са моћи. То говори о концептуалној вези између појмова *важност* и *моћ* преко когнитивне метафоре МОЋ ЈЕ ВИСИНА, чије постојање је експериментално доказао психолог Шуберт (2005). О овоме пишу и Лакенс и др. (2011).

где се због било којег разлога неки објекат сматра важним⁷⁸, видљивост и истицање су примарни: чак и ако објекат нема увећане димензије, на повећану видљивост свакако утиче његово издвајање постављањем на висину. Дакле, за концептуализацију важног релевантни су сви издвојени елементи из изворног домена, али они, чини се, функционишу на различитим принципима, односно могући су различити сценарији за њихово настајање. Чини се да је концептуализација ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО доминантан начин представљања свега што се у заједници сматра важним, јер суштински прати и обухвата све друге начине концептуализације.

8. Закључак

Током истраживања језичког материјала констатовано је да се важност концептуално налази изван објеката – буквални преводи израза говоре о ‘пуштању на себе’ важности⁷⁹, што указује на то да она није његов интегрални део, већ да му се због нечега додељује, односно приписује. И велики број семантички неповезаних реакција у АП (уопштених назива за људе и назива за објекте) говори о томе да се важним може под одређеним условима назвати било који објекат. Ово је у складу са констатацијом да важност припада оцени као секундарној категорији модусног типа (Болдирев 2014). Анализа лексикографског материјала који се односи на придев *важний* и истоименог АП показала је да је важност комплексан концепт. Лексема која је његов номинатор у руском језику етимолошки је повезана са вагањем као процесом поређења објеката са еталоном за тежину (масу). Стварни процес мерења утицао је на развој значења различитих елемената концепта: са једне стране, мерење је концептуално повезано са поређењем и оцењивањем, а са друге стране оно што се назива важним морало је имати стварну, а касније метафоричну тежину (или неку другу димензију). Дакле, *важний* ‘важан’ је лексема којом се интерпретира (оцењује) неки садржај у

⁷⁸ Он не мора уопште бити асоциран са влашћу и моћи, нити имати позитивне конотације.

⁷⁹ У раду Ју и др. (2017) користи се енглески израз *to attach importance to something* ‘придати нечему важност’, букв. ‘закачити на нешто важност’, који потврђује да је могуће да се и у другим језицима, као и у српском и руском, важност накнадно додељује објектима.

одређеном тренутку⁸⁰, чиме се објашњава могућност субјективности оцене, као и различитост оцене важности истог објекта у различитим ситуацијама.

У језичким јединицама, а нарочито у унутрашњој форми речи, постоји траг о томе какву би садржину објекат требало да има да би био „заиста” важан: чињеница да су придеви са кореном *ваг-/важ-* у руским дијалектима, а и данас у супстандардном језику, имали значење високе позитивне оцене (‘одличан, диван, изванредан’), као и да су се могли користити за оцену позитивних људских особина (‘сталожен, озбиљан, достојанствен, разуман’) вероватно је утицала на очекивање да је садржина оног што се назива важним у складу са позитивном оценом, посебно када се односи на особе. Постојање оваквог очекивања потврђено је присуством врло сличних реакција у АП, а и материјал анализиран у вези са изворним доменима за концептуализацију (лексеми *веский, большой, великий, высокий* и *видный*, као и одговарајућа АП) указује на апсолутну доминацију позитивно маркираних особина у вези са њима. Међутим, није неопходно да нешто буде искључиво позитивно вредновано да би се сматрало важним. Језички материјал и ставови истраживача упућују и на то да је довољно да се објекат нечим истиче⁸¹. У истицање свакако улази способност објекта да на неки начин утиче на ток догађаја. Ово се односи и на предмете, и на особе: важни предмети могу бити *судбоносни, кључни* и сл. (в. синонимске низове), а важне особе *утицајне*.

Истицање као издвајање из групе сличних објеката у процесу оцењивања може се реализовати на различите начине, а у случају концептуализације важног кроз цео језички материјал понављају се исте когнитивне метафоре:

- 1) ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО (*увесистый* ‘врло тежак; *фиг.* јак, моћан’; антоними у конструкцијама типа *лак садржај* за оно што се не сматра важним);
- 2) ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО (преко корена *велик-* у синонимима *величавый* ‘величанствен, узвишен’, *величественный* ‘величанствен’; *большое значение* ‘велики значај’);

⁸⁰ У тренутку мерења, или поређења са другим објектима.

⁸¹ В. синонимске низове и дефиниције у којима се користе лексеми типа *истакнут, значајан*, као и реакције из АП *важный*.

- 3) ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО (*высокий по должности, по положению* ‘на високој дужности, положају’) и
- 4) ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО (*видный* ‘видљив, приметан; *фиг.* угледан, познат, истакнут; *стасит, наочит, кршан*’).

Постојање ових метафора у концептуализацији важног потврђено је анализом лексема које се користе као изворни домени – *веский, большой, великий, высокий* и *видный*: готово све оне у оквиру лексикографских дефиниција, синонимских низова или делова одговарајућих асоцијативних поља садрже лексему *важный*. Лексема *великий*, за коју се у анализираним изворима у опису не користи реч *важный*, својом семантиком недвосмислено сведочи о вези са важношћу преко другог значења (МАС 1: 147)⁸², које указује на изузетан значај (а тако и важност) објеката. Исто се односи и на и садржину одговарајућег асоцијативног поља.

Концептуалну везу важности са изворним доменима у руској култури потврђује, поред осталог, и психолингвистичка дефиниција, добијена синтезом материјала асоцијативног поља *важный* који се односи на особу: у руском друштву важнима се називају особе које су високо на хијерархијску лествицу доспеле рођењем⁸³ или добијањем положаја⁸⁴, као и особе које се баве престижним занимањима⁸⁵ или политиком⁸⁶. Оне се од других издвајају својим изгледом и понашањем: углавном су крупне, тешке⁸⁷ и ходају споро⁸⁸, а могу се и одевати на неубичајен начин⁸⁹. Овакво виђење типичне „важне” особе буквално понавља концептуалну везу изражену метафорама ВАЖНО ЈЕ ВИСОКО, ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО и ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО.⁹⁰

⁸² *Выдающийся по своему значению, по своим достоинствам* ‘који се издваја по свом значају, по својим врлинама’.

⁸³ *Господин* ‘господин’, *барин* ‘властелин’, *король* ‘краљ’.

⁸⁴ *Министр* ‘министар’, *посол* ‘амбасадор’.

⁸⁵ *Чиновник* ‘чиновник’, *доктор* ‘доктор’, *менеджер* ‘менаџер’.

⁸⁶ *Член* ‘члан’, *член ЦК* ‘члан ЦК’.

⁸⁷ *Толстый* ‘дебео’, *крупный* ‘крупан’, *пузан* ‘трбоња’, *толстяк* ‘дебелко’.

⁸⁸ *Медленный* ‘спор’.

⁸⁹ *Пижон* ‘кицош, гиздавац’ и *фраер* ‘фаца’.

⁹⁰ Слична ситуација, према запажањима изнетим у раду Ју и др. (2017: 239) је и у кинеском, када неко ко се прави важан „чини себе вишим и већим него што јесте”.

Утврђени начини концептуализације језичког садржаја јединица у руском језику којима се описује појам важног у складу су са резултатима до којих су дошли психолози Јостман и др. (2009), И. Шнајдер и др. (2011). Они су истраживали постојање менталне везе између важности и тежине и експериментално утврдили да физичка тежина објеката утиче на њихову перцепцију као више или као мање важних. Проверавајући психолошку заснованост језичких израза базираних на метафори ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО⁹¹ не само да су потврдили постојање ове везе на концептуалном нивоу, већ су и доказали њену двосмерност⁹². Лингвисти Ју и др. (2017) показали су да когнитивне метафоре ВАЖНО ЈЕ ВЕЛИКО и ВАЖНО ЈЕ ТЕШКО постоје у енглеском и кинеском језику, али да се могу манифестовати на различите начине – преко истих значења за лексеме које се користе за изражавање важности и величине и важности и тежине, или на нивоу фразеологизама, идиома или дискурса. Наше истраживање садржине концепта важног у руском језику такође је показало да се постојање когнитивних метафора често мора проверавати на разноврсном језичком материјалу – на подацима из етимологије, синонимских низова, деривата, унутрашње форме речи и асоцијативних поља.

Когнитивна метафора ВАЖНО ЈЕ ВИДЉИВО семантиком издвајања објекта на фону свих других сличних обухвата све друге изворне домене за које је показано да су међусобно повезани указивањем на увећане димензије. Да би објекат био издвојен као важан, не мора да поседује позитивне особине (иако је то често случај), али мора проћи процес евалуације коју у свакој конкретной ситуацији спроводи субјект евалуације – човек. Човек бира разлоге због којих ће једном од многих могућих објеката приписати важност, односно додати је као „спољашњи елемент” или посебну вредност. Користећи терминологију везану за концептуалне метафоре, можемо рећи да је човек тај који бира зашто је нешто у неком тренутку важно, и он користи језичка средства којима ће то истаћи: може га обележити изразима који објекат чине *тежим*, *вишим*, *већим* и самим тим *видљивијим*. Овако схваћен

⁹¹ Јостман и др. (2009: 1169) истичу да ова метафора постоји у енглеском, холандском, шпанском и кинеском језику.

⁹² У раду И. Шнајдер и др. (2011: 477) показано је и да и само давање информације о важности неког објекта доводи до перцепције његове физичке тежине као веће у односу на објекат о којем се та информација не даје.

концепт важности објашњава и могућност називања важним било ког објекта у било ком времену, и субјективност процене тога шта је важно, и системност у избору језичких израза којима се важно обележава.

Лексема *хороший* као показатељ опште позитивне оцене у
руском језику

1. Увод¹

Веома значајна истраживања у вези са системом оцене у русистици спровеле су Е. М. Вољф и Н. Д. Арутјунова. У монографији Е. М. Вољф *Функционална семантика оценки* ‘Функционална семантика оцене’, издатај први пут 1985. године² (2002: 19; 134), као и у једном од касније насталих радова (1986: 98–99) Е. М. Вољф говори о асиметрији која постоји у систему оцене, односно о томе да се, на пример, прилогом *хорошо* или придевом *хороший* не изражава искључиво позитивна оцена којом се нешто одобрава, већ да се наведене речи користе и у случајевима када се указује на норму, односно на оно што је очекивано или стереотипно (1986: 98)³. И Е. М. Вољф и Н. Д. Арутјунова сматрају да је норма(лно) оно што је уобичајено и предвидиво, као и да се „у области аксиолошких појмова норма не налази на средини скале, него је на њеном позитивном делу: *добро* значи ‘одговара норми’, а лоше указује на отклон од норме” (Арутјунова 1987: 12).

Е. М. Вољф (1986: 98) истиче да је најважнија карактеристика оцене оријентација у односу на норму и на стереотип који у вези са објектом оцене постоји у заједници. Дакле, оцена се формира у друштву, на темељу оног што се сматра нормалним, иако се не одриче и могућност да појединац може да има различите критеријуме за оцену објекта који се, у случају потребе, могу образложити. Н. Д. Арутјунова у једном од каснијих радова (1999: 180–181) истиче да то што је мотив за давање оцене нечему објективан, јер зависи од стварних карактеристика предмета, не значи да се „подрива главна теза неопходна за разумевање природе оцене, која је да се између предиката и објекта оцене увек налази човек – појединац, социјална група, друштво, нација, Човечанство. Из ове кључне поставке проистичу сва појединачна

¹ О садржају АП *хороший* у РАС писали смо у Стефановић (2018), а о односу између руских лексема *хороший* и *добрый* и српске лексеме *добар* у Стефановић (2019).

² Библиографски подаци које дајемо односе се на друго издање (2002). Ова монографија у Русији је до 2019. године доживела четири издања, што сведочи о њеном значају за лингвистику.

³ Да је скала оцене симетрична, норма би требало да буде „нула”, а на два супротна краја требало би да буду позитивна и негативна оцена, при чему би обе оцене представљале одступање од норме.

својства значења оцене: могућност субјективног варирања, веза са мноштвом илокутивних сила, зависност од конкретних услова, посебно од ситуације када треба бирати итд.” Дакле, за систем изражавања оцене важне су следеће поставке: 1) један исти објекат у различитим ситуацијама може бити оцењен различитом оценом, која ће зависити од субјективних или објективних фактора; 2) нешто што је позитивно оцењено не мора бити такво за све⁴ и 3) реч за изражавање позитивне оцене може значити и да је објекат у складу са нормом, али и да је превазилази.

Лексема *хороший* је основни маркер опште позитивне оцене у руском језику. Пошто је она део језичког система, циљ овог рада је да се когнитивносемантичком анализом лексикографских извора који је описују провери која од уочених својстава везаних за позитивно обележавање објеката су експлицитно или имплицитно присутна у језичком материјалу, односно да се види да ли у семантици саме лексеме *хороший* и њених синонима постоје елементи којима се могу реконструисати елементи указивања на норму, на превазилажење норме и на задовољавање објективних или субјективних критеријума приликом давања позитивне оцене. Корпус чине изабрани речници који дају слику лексичког система у различитим периодима (Даљев из деветнаестог, МАС из двадесетог века), и они омогућују да се прате евентуалне промене у значењима лексема које се користе за изражавање позитивне оцене. У Даљевом речнику представљени су и дијалектизми, а у оквиру речничких чланака дају се и пословице и изреке у којима се оне појављују, те представљају додатни материјал за спровођење анализе. МАС је изабран јер садржи лексику која је у општој употреби, а значења су илустрована бројним примерима из белетристике и публицистике, тако да се може стећи увид у реалне контексте у којима се реч користи у савременом руском језику.

⁴ Е. М. Вољф (1986: 98) наводи пример *Ей дали хороший номер, а она все недовольна* ‘Дали су јој добру собу, али она је ипак незадовољна’ у којем се јасно види да су критеријуми које у вези са објектом има појединац у нескладу са општеприхваћеним, али свакако се за давање обеју оцена (и позитивне, која се сматра нормом у датом тренутку, и негативне, коју истом објекту даје појединац) могу наћи аргументи.

1.1. Даљ

Даљ даје два синонимска низа којима објашњава значење лексеме *хорошии*⁵ у време настанка речника. Први наведени низ садржи петнаест елемената и односи се искључиво на описивање пријатног или пожељног физичког изгледа, о чему сведочи и последња формулација у дефиницији: ‘допадљив по изгледу, по спољашњости’. Адекватан српски преводни еквивалент који се може применити на све синониме из овог низа је ‘леп’. Други низ односи се на позитивну оцену квалитета објекта, без непосредне везе са његовим изгледом. Међутим, анализа примера употребе указује на то да је већина наведених синонима вишезначна, без обзира на то да ли их Даљ формално раздваја, и да се једна реч може користити и за естетску, и за општу позитивну оцену, што се првенствено односи на лексеме из првог

⁵ **Хорошии** и **хоровитый** (отъ краса, краше, кораше? [!]), лѣпый, красный, прекрасный, красивый, красовитый, басистый, видный, красивый, казистый, приглядный, пригожий, статный, нравный на видъ, по наружности; || добрый или путный, ладный, способный, добротный, дорогой, цѣнимый по внутреннимъ качествамъ, полезнымъ свойствамъ, достоинству. *Хорошъ мой миленькій въ однорядкѣ синенькой! Не по-хорошу* (въ видѣ сщ.) *милъ, а по-милу хорошиѣ. Дѣвушка хороша и нехороша собою; у нея глаза не хороши. Иконостасъ въ нашей церкви хорошиѣ. Хорошо суконце, да гнило. Хорошаго понемногу. У насъ земля не хороша, плоха. Хорошии управитель, хозяинъ, художникъ. Хорошиѣ плоды, -еѣ лѣто, -иѣ совѣтъ. Хорошую рѣчь хороши и слушають. Хороши, худо не живетъ. Что хороши, то хороши (то не худо). Что хороши, то хороши; а что лучше, то лучше. Худого не хвали, а хорошаго не кори. Хорошаго мало на свѣтъ, а худого всюду много. Худое видѣли, хорошиѣ увидимъ (коли будетъ). Хорошему все хороши. Не то хороши, что хороши: а то хороши, что идетъ къ чему. Нехорошихъ (о красотѣ) Богъ не дѣлаетъ, была бы досужа. Оно бы и очень хороши, да никуда не годится. Худой попъ свѣнчаетъ, хорошему не развѣнчатъ. Не дѣлай своего хорошаго, дѣлай мое худое (не умничай). Что хороши, то не скоро. Промежъ худыхъ и хорошему плохо. Жена при мужѣ хороша. Хороша Маша, да не наша. Хороши Хорошево (подмосковное село), да не наше, цареву. Про гостя хорошиѣ, а про себя поплоше. Была хорошиѣ, да по буднямъ изношена. Хорошии товаръ самъ себя хвалитъ. Чарка велика, такъ и вино хороши. Онъ хороши поетъ, да не худо и пѣетъ. Заплати (за поросенка) грошъ, да посади въ рожь, такъ будетъ хорошиѣ. Онъ бы человекъ хорошии, да никуда не годится. Хорошиѣ (невѣсты) для хорошихъ, а рабочиѣ для нашего брата. **Хороши**, одобренье дѣйствія. Это хороши написано. Онъ ведетъ себя хороши. *Всѣ мы любимъ хороши, да хороши-то насъ любитъ по выбору.* || Выраженіе согласія: ладно. *Приходи ко мнѣ! "Хороши". Ну хороши, согласенъ. Живи себѣ хороши, всѣмъ не худо. Жили себѣ старикъ со старухой; ну хороши...* сказочное.*

синонимског низа. Већина синонима које Даљ даје објашњавајући значење лексеме *хороший* у савременом руском језику стилски је маркирана – припада супстандарду или дијалекту, а лексема *басистый* не користи се више у сфери естетске оцене⁶. С обзиром на то да се значење код неких лексема током времена променило, за даљу анализу значења лексема користе се подаци из Даљевог речника које он даје у оквиру истог речничког чланка или на другом месту.

Даљ у речничком чланку *хороший* даје и напомену да се лексема *хорошо* може користити и као прилог, и као речца, и да у тим случајевима има значење одобравања или слагања са нечим, што указује на семантичко проширивање значења, првенствено у односу на прво наведено у вези са придевом *хороший*⁷. Јасно је да се обележавање лексемама са првобитним значењем позитивне оцене физичког изгледа⁸ (у које улази и придев *хороший*) пренело на било који објекат који се позитивно оцењује.

1.1.1. Естетска оцена

Објашњавајући значење лексеме *хороший*, Даљ на прво место ставља реч *лѣпый* која се данас не употребљава а, на основу података које сâм аутор даје на другом месту⁹, очигледно је да је она у ранијим периодима била коришћена искључиво за опис пожељног и позитивно оцењиваног физичког изгледа особе. Иако се друга наведена синонимична лексема *красный* у савременом језику не користи са значењем ‘леп’ (данас значи ‘црвен’), корен *крас-* налазимо у бројним лексемама које су повезане првенствено са физичком лепотом (*красота* ‘лепота’, *красавица* ‘лепотница’, *красавец*

⁶ Пошто у лексикографском материјалу нисмо пронашли ову лексему, претпостављамо да је била варијанта дијалектизма *баской* у значењу ‘леп’. Савремено значење лексеме *басистый* односи се на врсту гласа.

⁷ О разлозима за овакву употребу говори се касније.

⁸ У Даљевом речнику у вези са лексемом *прекрасный* након списка лексема које се односе првенствено на спољашњи изглед (‘веома леп, пријатне спољашњости, леп, складан, обдарен лепотом’), даје се напомена да се овај придев ‘додаје свему што се хвали: лепа кућа, изглед; посао, понашање; срце, душа; дан, вече, време; стих, књига’.

⁹ **Лѣпый** црк. стар., а изрѣдка и нинѣ употреб., особ. *въ прнс.* хороший, красивый, прекрасный, благовидный; **лѣпший**, лучший; **лѣпше** нар. употреб. *въ запд. губ.*, также **лѣпѣй**, лучше.

‘лепотан’, *красиво* ‘лепо’ итд.), што значи да се у наведеном корену сачувала сема позитивне естетске оцене. У одредници *краса*, у оквиру које Даљ дефинише и *красный*, иако ово значење доминира, бележи се и значење опште позитивне оцена коју Даљ везује за апстрактну именицу *красота*¹⁰. Премда је формулише као ‘особина лепог, апстрактно схватање лепог, префињеног’, Даљ наводи да се *красота* може користити и у значењу ‘добро’. Ову употребу илуструје примером *Теперь у насъ красота житье-то* ‘Сад се код нас добро живи’ (букв. ‘сад је код нас живот лепота’), што недвосмислено повезује првобитно значење позитивне естетске са позитивном општом оценом. И за лексему *прекрасный*, која има првенствено значење естетске оцене¹¹, каже се да се ‘додаје свему што се хвали’, што илуструје примерима *прекрасный домъ, видъ; работа, поведенье; прекрасное сердце, душа; день, вечеръ, погода; прекрасный стихъ, книга*¹², још једном потврђујући ширење семантике позитивне оцене од естетске ка општој. И код лексеме *красовитый*¹³ на основу дефиниције значења (*красивый, прекрасный* ‘леп, веома леп’) и илустративних примера (објекти који се користе уз придев су *држање, дан, пролеће*) види се да се могла односити на обе врсте оцене. Лексеме *басистый* и *баской*¹⁴ дефинишу се низом придева који се односе првенствено на физички изглед особе, укључујући и резултат посебног труда да се истакне украшавањем, фризуром, држањем, уредношћу или својим понашањем (учтивошћу, речитошћу),¹⁵ али и овде се на крају

¹⁰ **Красота** ж. свойство прекраснаго, отвлечонное понятие красиваго, изящество. Соединение истины и добра раждает премудрость, во образъ красоты. Красота лица, пригожество. Красота слова, изящество выражения. Красота – прахъ, а воровство – ремесло. Красота приглядится, а умъ впередъ пригодится. Не ради красоты, ради доброты. Пить въ красу, чтобъ опереться на носу. [|| Красота въ значеніи нар. хорошо. *Теперь у насъ красота житье-то. Сойдемъ съ печи-то на полъ, так красота будетъ.* арх. Опд.].

¹¹ **Прекрасный** – весьма красивый, лѣпый, благообразный, баской, изящный, одаренный красотою, красотой, басою.

¹² Превод се даје у фусноти бр. 8.

¹³ **Красовитый**, [красивый] прекрасный. *Красовитая осанка; -тый денекъ, -тая весна.*

¹⁴ **Баской, басистый**, красивый, красный, видный, казистый, взрачный, осанистый, пригожий, нарядный, шегольской, разубранный, разукрашенный, изящный; опрятный, причосанный; проворный, расторопный; вѣжливый, привѣтливый; рѣчистый, краснобайный; хороший, добротный.

¹⁵ О овоме се говори касније, у вези са етимологијом и унутрашњом формом речи.

низа налазе придеви најопштије оцене *хороший* ‘добар’ и *добротный* ‘квалитетан’. И лексема *взрачный* ‘привлачан, леп’¹⁶ код Даља се везује првенствено за физички изглед. Међутим, последњи наведени синоним најпре упућује на својство корисности или погодности који се везују за објекат квалификован овим придевом (*пригожий*¹⁷ ‘пригодан, одговарајући, згодан за нешто’), што и њега приближава значењу општег маркера позитивне оцене, а тек потом се говори о физичком изгледу објекта који се оцењује.

Једина три синонима за које Даљ у свом речнику не даје значења везана за унутрашњи квалитет објекта, односно које он повезује искључиво са позитивном оценом физичког изгледа, чине придеви *красивый*¹⁸, који се дефинише као ‘леп, обдарен лепотом, украшен лепотом, који прија осећају за лепо’ и илуструје се примерима *красивый видъ, человекъ, почеркъ* ‘леп изглед, човек, рукопис’, *приглядный*, чију употребу илуструје примером *приглядная дѣвушка – казистая, видная, красивая* ‘лепа девојка’ и *статный*. Лексема *статный*¹⁹ односи се на пропорционалан изглед целе фигуре и на лепо држање, па су српски преводни еквиваленти ‘стасит, витак, лепо грађен’.

1.1.2. Оцена унутрашњих својстава објекта

Наредни синонимски низ којим Даљ објашњава значење лексеме *хороший* везује се не за спољашњост, већ за унутрашња позитивна својства објекта: *добрый или путный, ладный, способный, добротный, дорогой, цѣнный по внутреннимъ качествамъ, полезнымъ свойствамъ, достоинству* ‘добар или ваљан, леп, способан, квалитетан, скуп, који се поштује због унутрашњих одлика, корисних особина, врлина’.

¹⁶ **Взрачный** – видный, казистый, приглядный, красивый, пригожий.

¹⁷ **Пригожий**, пригодный, гожий, годный на что-либо. *Онъ на это дѣло пригожеъ*. || *Не пригоже ему дѣлать такъ*, нехорошо, неладно, не кстати, заорно. || *красный, красивый, баской, красовитый, изящный, прятный, угодный на видъ*.

¹⁸ **Красивый**, красный или прекрасный, одаренный красотой, уряженный красою, нравный чувству изящнаго, *стѣв.* баскій, баской; *красивъ*, кто или что красится, красуется, во мнѣнии другихъ. *Красивый видъ, человекъ, почеркъ*.

¹⁹ **Статный** – стройный, складный по росту и сложенью, сановитый, стройнаго стана и осанки.

У дефиницији за лексему *добрый* Даљ раздваја објекте на које се она може односити (*ствар, стока, човек*) и за њих даје различите синонимске низове²⁰. У вези са стварима (предметима) на првим местима су лексеме које говоре о квалитету њихове израде, укључујући и квантитет (*полномѣрный* ‘у складу са договореном мером’), а потом следе оне које се односе на изглед (*хороший, статный, видный*). Када се *добрый* односи на стоку, синонимима се указује на оно што је најважније у вези са њом: стока је угојена, крупна, сита; човек има особине које се позитивно вреднују у друштву – вредан је, зна и уме много, марљив је, воли и чини добро, меког је срца итд. Дакле, веома мало је упућивања на естетску оцену – доминира сема корисности. *Путный, ладный, способный* ‘ваљан, солидан, згодан, подесан’ су синоними у чијем објашњењу се користе искључиво лексеме које имају првенствено значење корисног²¹, а веза са естетском оценом не региструје се. У синонимском низу за *дорогой*²² налазе се и лексеме *нужный* ‘потребан’ и *полезный* ‘користан’ којима се повезује општа позитивна оцена са задовољеном сврхом предмета, а у значењу ове речи, као и речи *цѣнный*, такође се не указује на везу са изгледом објекта, већ са његовим високим квалитетом који може бити изражен преко новчаног еквивалента. Дакле, у синонимском низу који Даљ даје за објашњење значења *хороший* када се односи на квалитет објеката веома мали је број лексема које позитивну оцену везују за изглед, мада је он несумњиво имплицитно присутан. Пресудно својство објеката које се модификују придевом *хороший* је њихова корисност.

²⁰ **Добрый**, о вещи: добротный, доброкачественный, хороший, статный, видный, полномѣрный; о скотѣ: полный, дородный, сытный; о челоѣкѣ: дѣльный, свѣдущий, умѣющий, усердный, исправный; добро любящий, добро творящий, склонный къ добру, ко благу; мягкосердый, жалостливый, притомъ иногда слабый умомъ и волей. *Это доброе суконце. Лошадь добра. Добрая мѣра верхомъ. Это добрый кузнецъ. Отъ добра древа добрый плодъ. Онъ добрый служака.*

²¹ **Путный**, дѣльный, полезный, толковый, годный, изрядный, порядочный, хороший, надежный. **Ладный**, годный, путный, хороший, гожій; [сподручный; покладливый, сговорчивый. *пск. твер.* Опд.]. **Способный**, годный къ чему-либо или склонный, ловкій, сручный, споручный, пригодный, спопутный удобный.

²² **Дорогой**, црк. **драгій, драгой**, цѣнный, многоцѣнный, сравнительно много стоющий; нужный, полезный, желанный, уважаемый; любимый, любезный, высокоцѣнный.

1.1.3. Оцена у пословицама и изрекама у оквиру речничког чланка *хороший*

Употребу лексеме *хороший* у оквиру истоименог речничког чланка Даљ илуструје руским пословицама и фразеолошким изразима. Судаћи према броју синонима и постављању на прво место значења ‘леп’ могло би се претпоставити да је оно било и основно у периоду настанка речника. Међутим, иако се један број примера несумњиво односи на ово значење (*хорошо суконце, да гнило* ‘лепо је сукно, али труло’ или *хорошъ мой миленькій въ однорадкѣ синенькой* ‘леп је мој драги у плавом капуту’; *иконостасъ въ нашей церкви хорошъ* ‘иконостас у нашој цркви је леп’), примери као *хороший управитель, хозяинъ, художникъ* ‘добар управник, домаћин, уметник’ недвосмислено говоре о позитивној оцени без повезаности са физичким изгледом објекта. И честа употреба антонима *плохой* или *худой*²³ ‘лош’ у пословицама сведочи о томе да се *хороший* користило као општа позитивна оцена: *хорошаго мало на свѣтъ, а худого всюду много* ‘доброг је мало на свету, а лошег је свугде много’; *худое видѣли, хорошее увидимъ* (коли будетъ) ‘лоше смо видели, добро ћемо видети (ако га буде)’; *худого не хвали, а хорошаго не кори* ‘лошег не хвали, доброг не куди’. Понекад је тешко или немогуће (или непотребно, кад је у питању игра речима) одредити да ли се ради о једном или другом значењу: *хорошую рѣчь хорошо и слушатъ* ‘добар/леп говор лепо је и слушати’, *хороша Маша, да не наша* ‘лепа/добра је Маша, али није наша’; *хорошия (невѣсты) для хорошихъ, а рабочія для нашего брата* ‘лепе/добре невесте су за добре/лепе, а вредне за онакве као што смо ми’.

У примерима *чарка велика, такъ и вино хорошо* ‘кад је чаша велика и вино је добро’ и *онъ хорошо поетъ, да не худо и пѣтъ* букв. ‘он лепо пева, а и не пије лоше’ имплицитно се указује на то да се лексема *хороший* користила и за означавање количине: у првом примеру изједначава се количина са оним што је добро (чим је много нечега – добро је), а у другом је значење израза *он хорошо пѣт* ‘он много пије’ исказано преко негације антонима *худо*.

²³ У савременом руском језику ово значење је стилски обележено као разговорно. Стилски немаркирано значење је ‘мршав’.

1.1.4. Закључак

У Далевом речнику за лексему *хороший* везују се, условно речено, три значења – најпре оно изражено синонимима који указују на позитивну естетску оцену, које стављањем на прво место указује на примарност у периоду настанка Речника, а потом и оно које се односи на уопштен позитиван однос према широком дијапазону пожељних особина објекта, али првенствено његове корисности. На значење које има везе са количином указује се имплицитно, у материјалу пословица којима се илуструје употреба лексеме *хороший*.

1.2. МАС²⁴

²⁴ **МАС** (4: 620–621) **1.** обладающий положительными качествами, свойствами, вполне отвечающий своему назначению; *противоп.* плохой. *Хороший слух. Хорошее зрение. Хорошая квартира. Хороший отдых. Хорошие инструменты. Хороший почерк. Хороший аппетит.* – *Каковы дороги? – Кажется, хороши: шоссе отличное, а проселков я почти и не заметил.* Писемский, Сергей Петрович Хозаров и Мари Ступицына. *С нами хорошая карта. Мы все знаем: где едем, какие речки, какие села.* М. Пришвин, Северный лес. | о произведениях искусства. *Хорошая книга. Хорошая песня. Конечно, портрет хорош только тогда, когда живописец сумел нарисовать совершенно того человека, которого хотел нарисовать.* Чернышевский, Эстетические отношения искусства к действительности. || такой, в котором проявляются только положительные стороны, доставляющий удовлетворение, удовольствие. *Отец мой редко бывал в хорошем расположении духа, он постоянно был всем недоволен.* Герцен, Былое и думы. *До чего хорош день! На небе ни облачка. Лениво над займищем тянутся, серебрясь под солнцем, паутины.* Бибик, В займище. *У него есть хорошие черты. Он прямодушен, смел, если увлекается, так уж напрадалую.* Каверин, Перед зеркалом. || полезный, нужный, способствующий чему-л. *Хороший совет. Хорошая мысль. Генерал своей внушительной высокой фигурой и сердитыми седыми усами произвел на окружающих самое хорошее впечатление.* Мамин-Сибиряк, Горное гнездо. || обладающий каким-л. или большим преимуществом среди других таких же. *Он надел свой хороший серый костюм, сбереженный в долгие студенческие годы.* А. Платонов, Джан. *В зале заседаний, в амфитеатре корреспондентских кресел нам отведены хорошие места.* Б. Полевой, В конце концов. || прекрасный. *Именно музыка, если она по-настоящему хороша, ведет за собой слова, как бы вкладывает их в душу человека.* Исаковский, На Ельнинской земле. *Хороша та достигнутая трудом простота, когда поэт о тончайшем и сложнейшем может говорить живо, непринужденно.* Решетов, Перед лицом Пушкина. **2.** достигший умения, мастерства в своем деле, специальности. *Хороший врач. Хорошая учительница. Хороший слесарь. Хороший музыкант.*

[Лаврецькиј] *сделался действительно хорошим хозяином, действительно выучился пахать землю и трудился не для одного себя.* Тургенев, Дворянское гнездо. **3.** обладающий положительными моральными качествами (о человеке). – *Человек он действительно хороший, благородный.* Чехов, В бане. – *Какие хорошие люди, Ниловна! Я говорю о молодых рабочих – крепкие, чуткие, полные жажды все понять.* М. Горький, Мать. || примерно, образцово выполняющий свои обязанности, обязательства по отношению к кому-, чему-л. *Хороший муж. Хорошая мать. Хороший помощник. Вероятно, он был хороший сын и аккуратно писал матери.* Катаев, Виадук. || о ребенке, подростке. *Если мальчик любит труд, тычет в книжку пальчик, про такого пишут тут: он хороший мальчик.* Маяковский, Что такое хорошо и что такое плохо. || выражающий душевное благородство, доброту, сердечность. *Хорошее лицо. Глаза у Макарова очень добрые и немолодые и улыбка хорошая.* Емельянова, Товарищи. **4.** в знач. суц. **хорошее**, -его, ср. то, что является положительным, существенным, достойным, заслуживающим признания и т. д. [Николай:] *У меня теперь есть хорошее впереди: это любовь ваша.* А. Островский, Поздняя любовь. *Но ему нетрудно было отыскать хорошее и привлекательное во Вронском.* Л. Толстой, Анна Каренина. – *Конечно, я старая и глупая, но хорошее и я понимаю.* М. Горький, Мать. **5.** обычно кратк. ф. разг. употребляется для выражения иронического отношения к кому-, чему-л., пренебрежительно-неодобрительной оценки кого-, чего-л. – *Один в горячке, другой спит, а третий странников провожает, – бормочет прохожий.* – *Хорошие сторожа, можно жалованье платить!* Чехов, Недоброе дело. – *Ты-то хорош, – нахмурился Васька.* – *Сам убежал, а меня оставил.* Гайдар, Дальние страны. **6.** только полн. ф. связанный взаимным расположением, короткими отношениями с кем-л., близкий. *Хороший знакомый. Хорошие друзья.* || только кратк. ф. разг. находящийся в добрых отношениях с кем-л. *Он был в душе добрый человек, хорош с товарищами, услужлив.* Гоголь, Шинель. *М-те Ленуар и ее отец были хороши между собою еще прежде.* Чернышевский, Пролог. **7.** только полн. ф. вполне достойный, добропорядочный. *Оно, конечно, семья Ларивона – хорошая, трудолюбивая, хозяйственная, но ведь и семья Фомы Селиверстовича достойных кровей.* Гладков, Повесть о детстве. || устар. благородный, родовитый. – *Алексей Иваныч, конечно, человек умный, и хорошей фамилии, и имеет состояние.* Пушкин, Капитанская дочка. [Светловидов:] *Я дворянин, Никитушка, хорошего рода.* Чехов, Лебединая песня. || свойственный благовоспитанным людям, соответствующий принятым нормам поведения. *Хорошие манеры. Правила хорошего тона.* **8.** разг. достаточно большой, значительный по количеству, величине. *Хороший доход. Хорошая порция мяса. Хороший заработок. За эти картины платят хорошие деньги, рублей по тысяче, по две и больше.* Гаршин, Художники. || разг. ирон. сильный, значительный по интенсивности, по степени проявления; изрядный. [Мавра] *смотрела на нас, досадуя, что не досталось Алексею хорошей головной ушки от Наташи.* Достоевский, Униженные и оскорбленные. [Дубяга] *через какие-нибудь полчаса хорошего марша будет со своей ротой в австрийских окопах.* Сергеев-Ценский, Лютая зима. [Тлуц] *попытался уцепить Валу за подбородок. Но получил хороший удар в зубы.* Степанов, Семья Звонаревых. **9.** только кратк. ф. очень

У МАС је издвојено 10 значења²⁵ и она се могу поделити на пет група: у прве четири реч је о карактеристикама објекта на који се придев *хороший* односи, а у петој је значење које говори о односу заједнице према објекту. У првој групи су значења која указују на постојање одређене норме у складу са којом треба да буде објекат, у другој су значења која указују на то да је објекат бољи од просечног, у трећој – да је објекат већих димензија него што је то уобичајено, у четвртој се чува првобитно значење – објекат је веома леп, а у петој налазимо изражавање става да се о објекту који је позитивно вреднован говори у заједници, односно да је позитивна оцена разлог за добијање признања у ширем кругу говорника.

1.2.1. Оцена унутрашњих својстава објекта

1.2.1.1. Објекти задовољавају одређене критеријуме

Прво значење у МАС односи се на објекте који имају ‘позитивне особине, својства, у потпуности одговарају намени’. Ово значење илуструје се примерима у којима се придевом *хороший* квалификују слух, вид, стан, одмор, инструменти, рукопис, савет итд., што значи да постоје одређени параметри или норме које би требало да буду задовољени да би се објекат окарактерисао као *хороший*²⁶. У оквиру једног од подзначања говори се о

красивый. Она была так хороша, что всякий, увидав ее в первый раз, невольно останавливался, заглядывая на нее и никогда не забывал. С. Аксаков, Наташа. Он был замечательно хорош собою, с прекрасными темными глазами, темно-рус, ростом выше среднего, тонок и строен. Достоевский, Преступление и наказание. Хорош мой тихий, светлый пруд! В него глядится месяц бледный, И соловьи кругом поют. Огарев, Желание покоя. 10. только полн. ф. (обычно в сочетании со словом "мой"). разг. милый, дорогой. – Вы не можете даже представить себе, как много вы сделали для меня, мой хороший Саша! Чехов, Невеста. | в знач. суц. **хороший**, -его, м.; хорошая, -ей, ж. Нет уж, мой хороший! Я тебя не брошу, – Раненому другу отвечал моряк. Жаров, Каменная стена. Рано-раненько, до зорьки, в ледоход, снаряжала я хорошего в поход. Сурков, Девичья печальная.

²⁵ Није сасвим јасан разлог за издвајање као посебног петог значења, које се објашњава као ‘изражавање ироничног става према некоме или нечему, негативне оцене некога или нечега’, с обзиром на то да се из контекста увек види да се ради о супротном смислу у односу на изречено. У оваквим ситуацијама и интонација је један од сигнала да је реч о иронији.

²⁶ Чини се да избор илустративних примера за ово значење није сасвим адекватан. Примери за *стан* и *одмор* више одговарају делу подзначања где се говори о

томе да објекти описани придевом *хороший* треба да буду ‘корисни, потребни, да нечем служе’ (илуструје се примерима *совет* ‘савет’, *мысль* ‘мисао’), што такође имплицира постојање критеријума на основу којег се нешто оцењује на овакав начин.

1.2.1.2. Објекти су натпросечног квалитета

У оквиру првог значења указује се и на то да *хороший* може да се односи и на објекте који су бољи од обичног или просечног. Дефиниције за ова подзначања (‘такав у којем се испољавају **само позитивне стране**, који причињава задовољство’, ‘који има **преимућство** над другим истим објектима’²⁷), као и подзначање које се објашњава само преко лексеме *прекрасный* ‘диван’, блиске су значењима представљеним у оквиру другог наведеног значења, где се придев *хороший* везује за објекте који су по особинама или квалитету изнад просечних²⁸. Овде се *хороший* користи за квалификовање оних који су ‘у својој струци, специјалности достигли **највиши ниво**’, у трећем значењу наводи се да се особа за коју се користи придев *хороший* ‘одликује моралношћу’ (са подзначањима дефинисаним као ‘који **примерно** испуњава своје обавезе’ и ‘који изражава племенитост, доброту, срдачност’). Седмо значење лексеме *хороший* у савременом језику је ‘**веома угледан, честит**’, а раније се она користила, најчешће у односу на породицу, и са значењем ‘благородан, високог порекла’.

Избор речи којима се дефинише значење у наведеним примерима указује на то да се ради о објектима који се високо вреднују у заједници (због достизања високог професионалног нивоа, узорног испуњавања обавеза, високе моралности, угледа, честитости, порекла). Шесто и десето значење односе се на особе ‘међусобно повезане узајамном наклоношћу, које су у блиским односима’, или на оне којима се у говорном језику обраћа речима *мой хороший* ‘добри мој’ – а то су особе које се сматрају драгим и самим тим субјективно се више вреднују од других.

преимућству над другим сличним објектима, односно о могућности постојања неслагања о оцени квалитета објекта.

²⁷ Овде и даље у оквиру превода делова дефиниције истицање наше – М. С.

²⁸ У лексеми *прекрасный* префикс упућује на повећан степен позитивне оцене.

1.2.2. Објекти су велики

У трећој групи значења лексема *хороший* користи се у вези са указивањем на квантитет. Према дефиницији за осмо значење лексема *хороший*, она се може у разговорном језику у неким контекстима заменити лексемом *большой*, пошто се дефинише као ‘прилично велик, у знатној количини, знатан по величини’, и илуструје се примерима типа *приход*, *порција*, *зарада*, док се у другим контекстима уместо лексема *хороший* могу употребити лексема *сильный* ‘јак’ или *изрядный* ‘приличан’, јер се издваја и подзначање указивања на јачину или велики интензитет које се илуструје примерима *головомойка* ‘грдња’ и *удар* ‘ударац’²⁹.

1.2.3. Естетска оцена

У четвртој групи значења налази се само једно, издвојено у МАС као девето. Оно се тиче физичког изгледа објекта и везује се искључиво за кратак облик придева. Дефиниција ‘**веома леп**’ употребом прилога указује и у овом значењу на издвајање објекта на основу поседовања особине у већој мери него што је уобичајено.

1.2.4. О објектима се говори

Придев *хороший* у именичкој употреби (4. значење) означава ‘оно што је позитивно, суштинско, достојно, што **заслужује признање**’. Лексема *признание* у МАС (у 3. значењу) дефинише се као *общественное уважение, положительная оценка* ‘поштовање у заједници, позитивна оцена’, што имплицитно указује на то да заједница препознаје добар квалитет и промовише га (најпре вербално, а онда и на друге начине).

1.2.5. Закључак

Анализа материјала у МАС указује на израженије потискивање значења које се тиче само позитивне естетске оцене изражене лексемом

²⁹ У НКРЈ постоје примери за конструкцију *изрядная головомойка* ‘прилична грдња’ и *сильный удар* ‘снажан ударац’, што потврђује могућност замењивања ових лексема лексемом *хороший* без промене значења.

хороший ка периферији, пошто је оно не само обележено као девето по реду, већ је и морфолошким обликом ограничено искључиво на кратак облик придева. Очигледно је да постоје одређени критеријуми које објекат треба да задовољи да би се квалификовао као *хороший*, и критеријум који се најчешће наводи је корисност. Међутим, примећује се и појава да се овом лексемом обележавају и објекти који су натпросечни, било због изузетних квалитета, било због квантитета, и један од начина да се они промовишу је да се о њима позитивно говори.

1.3. Семантика и концептуализација: анализа унутрашње форме речи

Синонимски низови којима Даљ објашњава значења лексеме *хороший* дају веома важне податке за анализу елемената значења и начина концептуализације. Постоји неколико сема које се понављају и понекад појављују заједно, а примећује се и исти начин концептуализације који је присутан у унутрашњој форми речи у више синонима којима се објашњавају значења лексеме *хороший*.

1.3.1. Елементи значења лексеме *хороший* у синонимима – деловима дефиниција

Речнички материјал указује на то да су многе лексеме које се у руском језику могу користити за изражавање позитивне оцене биле, а најчешће су и сада вишезначне. Подаци из етимолошких речника који се односе на синониме за лексему *хороший* доприносе бољем увиду у елементе значења који су утицали на то да се одређене лексеме могу користити у значењу опште позитивне или позитивне естетске оцене, а с обзиром на то да су приликом анализе лексикографског материјала издвојене и семе корисности и квантитета, прати се и њихово присуство у унутрашњој форми речи којима се дефинише *хороший*.

Лексема *лѣпый*, коју Даљ наводи као први синоним којим објашњава значење речи *хороший*, према Фасмеру (2: 485) има значење ‘леп, диван, раскошан’ у руском језику и врло слична значења у српском, словеначком, бугарском, чешком, горње- и доњелужичком, а у пољском, чешком и словачком облици са овим кореном односе се на компаратив са значењем ‘бољи’ (пољ. *lepszy*, чеш. и слов. *lepší*), што указује на постојање давне и

чврсте семантичке везе између лексема којима се позитивно оцењују изглед и квалитет објеката.

Дорогой, синоним који се код Даља везује за позитивну оцену унутрашњих својстава објекта, према претпоставкама етимолога (Фасмер 1: 531), може се довести у везу са општом позитивном оценом (значање изражено у староинд. *ā-driyatē* ‘узима у обзир, поштује, уважава’ и *ā-dṛtas* ‘који изражава поштовање, који је поштован, који се поштује’ и погодношћу нечега (ирски *dīr* ‘који одговара, који је прикладан’ и летонски *deŗu, deru, derēt* ‘одговарати, најмити’). У руском језику, као и у неким другим словенским језицима, овај придев има значења која се односе и на позитиван однос према објекту, и на његово вредновање преко новчаног еквивалента. У Даљевом речнику³⁰ на првом месту је значење ‘скуп’, али у оквиру другог значења налазимо синониме *нужный* ‘потребан’ и *полезный* ‘користан’, што говори о чувању ових сема у корену од најранијег периода. Значење које се односи на постојање позитивног емотивног односа међу особама вероватно је добијено метафором.

Пригожий је још једна лексема у којој се види блискост између позитивне оцене физичког изгледа и позитивног вредновања унутрашњих особина објекта. Иако се у одредници *хороший* налази у групи са синонимима који се користе у значењу естетске оцене, у првим значењима која Даљ даје за ову лексему у одредници *пригожий* издваја се сема корисности објекта комбинована са његовом погодношћу³¹ – ‘пригодан, одговарајући, згодан за нешто’, а друга издвојена значења односе се на физички изглед.³² Редослед значења у савременом руском језику је измењен: значење естетске оцене (‘леп, привлачан’), обележено као застарело и

³⁰ **Дорогой** цѣнный, многоцѣнный, сравнительно много стоящій; нужный, полезный, желанный, уважаемый; любимый, любезный, высокоцѣнный.

³¹ Није једноставно утврдити да ли се ради о *корисности* и *погодности* као о два различитим семама или о једној: нешто што је корисно не мора бити истовремено угодно, али ако је угодно свакако је за нешто и корисно. И материјал РМС у дефиницијама даје веома сличне формулације: за **користан** у РМС (2: 855) осим првог значења (‘*који доноси корист, који доноси неки добитак, који је на корист*’) даје се и друго (‘*који је подесан, прикладан, згодан за какву сврху*’), док се **погодан** у истом речнику (4: 528) дефинише као ‘*који одговара чему, такав какав треба, прикладан, подесан, згодан*’.

³² В. фусноту бр. 17.

карактеристично за народну поезију, налази се на првом месту, а значење корисности и погодности ('онај који је згодан, потребан; подесан'), такође застарело и супстандардно, на трећем је месту. Лексема *пригожий* у савременом говорном језику сузила је значење и односи се на временске прилике – 'јасан, топао, сунчан', али се сачувала сема корисности – такав дан подесан је за све активности. Фасмер (1: 426) лексему *годный*, која има исти корен као *пригожий*, повезује са срп. заст. *годан* (одговарајући, погодан, повољан), и упућује на *год*. Занимљиво је да за ову лексему Фасмер најпре даје значење које се може повезати са квантитетом – 'доста је, довољно'. Оно се јавља у руским дијалекатским облицима *годе*, *годи*, *годъ*. Фасмер потом упућује на староруско *годъ* које се доводи у везу са временом. У оквиру исте одреднице Фасмер упућује и на лексеме *погода* 'време (временске прилике)', *выгода* 'корист, добит', *угода* 'задовољство, корист', *годный* 'одговарајући, ваљан, подесан' и *годиться* 'одговарати нечему, ваљати за нешто', за које су заједничке семе корисности и погодности и позитивне оцене. Дакле, корен *год-* садржи семе позитивне естетске оцене, корисности и квантитета које су се пренеле у различите лексеме.

У дефиницији за лексему *ладный*³³ Далъ користи синониме који указују на то да су објекти и корисни, и погодни, и да се позитивно оцењују. Значење естетске оцене у овом речнику није забележено. У савременом руском језику³⁴ лексема *ладный* користи се првенствено као позитивна оцена

³³ **Ладный**, годный, путный, хороший, гожий; [сподручный; покладливый, сговорчивый. пск. твер. Опд.]. *Онъ парень ладный. Ладень ли тебѣ этотъ ножъ? Кафтанъ не ладень*, не впору.

³⁴ **МАС** (2: 160) **1. разг.** добротнo сделанный, хорошо устроенный. *Новая и ладная телега слабо погромыхивала по мягкой накатанной дороге.* Фет, Ранние годы моей жизни. *Изба у него, не в пример другим, аккуратная, теплая, ладная.* Горбатов, Большая вода. || удобный и ловкий, складный. *Я вынул из кобуры маленький, ладный, чистенький, хорошо смазанный маузер.* Катаев, Виадук. *Из кабины выскочил молодой офицер в ладной, новой форме.* Федин, Костер. **2. прост.** вполне соответствующий требуемому качеству, требуемым достоинствам; хороший. *Остался младший сын дома хозяйничать, --- хозяин из него вышел ладный.* Вс. Иванов, О казачке Марфе. **3. разг.** хорошо сложенный, статный. *Ладная фигура. Он очень изменился. Теперь он был сух, довольно высок и ладен.* Бунин, Игнат. *Однажды --- повстречал я франтовато одетого господина на ладном вороном коне.* Никулин, России верные сыны. *Это была ладная, стройная женщина.* С. Антонов, Тетя Луша. **4. разг.** дружный, согласный, мирный. *Ладную эту семью постигли чрезвычайные бедствия.* Леонов, Провинциальная история. **5. разг.** согласованный,

за квалитетно направљене објекте, али може се односити и на особе које поседују ‘за нешто потребне особине’ (в. значење 2), односно погодне или корисне су у одређеној ситуацији. Сема позитивне естетске оцене ограничена је на складну грађу објекта или особе. Елемент складности физичког изгледа објекта довео је до ширења значења лексеме метафором на међуљудске односе и на друге активности које се одликују усклађеношћу акције (в. зн. 4 и 5). Фасмер (2: 447) за лексему *лад* каже да нема сигурне етимологије³⁵. Она у руском језику данас означава слогу, мир, пријатељство³⁶, а у украјинском, пољском и чешком – ред. Веза са естетском оценом (‘леп’ или ‘складно грађен’) изражена је у пољском, чешком и у руском говорном језику.³⁷

На првом месту у вези са позитивном оценом унутрашњих својстава објектата код Даља налазимо лексему *добрый*, а на петом лексему са истим

стройный. В кузнице я никогда не был, и меня давно тянул ее таинственный шум и ладный звон молотков. Гладков, Повесть о детстве. Вместе с порывом ветра в табор ворвалась ладная девичья песня. Наседкин, Большая семья.

³⁵ Фасмер такође сматра да се она не сме одвајати од лексеме *лада* ‘супруг, супруга’.

³⁶ **1.** Разг. согласие, мир, дружба. – Я, ваш старинный сват и кум, Пришел мириться к вам, совсем не ради ссоры; Забудем прошлое, уставим общий лад! И. Крылов, Волк на псарне. [Ванюшин:] Что у нас ладу нет в семье, это я сам чувствую, и тяжело мне. Найденов, Дети Ванюшина. **2.** способ, образец, манера. Все постройки [хутора] на старинный лад – низкие и длинные. Бунин, В поле. **3.** муз. способ построения звукоряда, сочетание звуков и созвучий; строй музыкального произведения. Каждая русская песня, от начала своего до конца, не может покинуть своего, однажды избранного, лада. А. Серов, Русская народная песня. **4.** обычно мн. ч. поперечные деления на грифе струнных инструментов. Перебирать лады гитары. **5.** обычно мн. ч. клавиши гармоники, баяна, духовых инструментов. [Парень] нес на ремне гармонь и бойко перебирал по ладам. Соколов-Микитов, Пыль. [Мать] вынула блеснувший перламутровыми пуговицами баян. Григорий бережно принял его, погладил лады. Е. Мальцев, От всего сердца.

³⁷ *Статный* је још један од синонима који се повезују са придевом *хороший* у значењу позитивне естетске оцене засноване на позитивној естетској оцени пре свега пропорција објекта или особе, што се бележи и код Даља, и у савременом руском језику. Код Даља налазимо: *статный, хорошихъ, красивыхъ статей, доброй стати, стройный, складный по росту и сложенью, сановитый, стройнаго стана и осанки*, а у МАС (4: 254) *хорошо, пропорционально сложенный, стройный*. И Фасмер (3: 747–748) лексему *статный* преко лексеме *стать* повезује са држањем и са фигуром.

кореном *добротный*³⁸. Чини се да веза између корена *добр-* и квалитета објеката, односно њихове израде, може да се пронађе у етимологији. У Фасмеровом речнику (1: 521–522) придев *добрый* повезује се са лат. *faber* ‘ковач, уметник’, што може да објасни семантику позитивне оцене у овој лексеми најпре преко везе са квалитетно направљеним предметима, потом са позитивном оценом њиховог лепог изгледа, а онда и са општијом оценом. *Добрый* се код Даља везује са конкретним објектима³⁹ и у највећем броју случајева има значење позитивне оцене најрелевантнијих унутрашњих особина објеката: предмети су квалитетно урађени, стока је угојена, људи су способни и пуни врлина. Веза са естетском оценом присутна је имплицитно, јер предмети који су добро направљени и изгледају лепо (поред *хороший* Даљ овде користи још један вишезначни синоним – *видный*). У савременом руском језику дошло је до значајног померања значења придева *добрый* ка оцени људи као носилаца позитивних особина усмерених на чињење доброг другима (прва четири и шесто значење у МАС). На физички изглед не односи се ни једно од значења набројаних у МАС, а и даље се чува веза са квантитетом – у оквиру 8. значења дају се дефиниције ‘цео, пун, у пуној мери (о количини)’, као и ‘велик, темељан, солидан’. Квалитет израде предмета (чврстина, трајност) и његово високо вредновање као последица таквог квалитета (‘драгоцен, вредан’) везују се за придев *добротный*, који и код Даља и у савременом руском језику има исто значење⁴⁰.

У синонимском низу за *хороший* код Даља је и лексема *казистый*. Она се објашњава као ‘стасит, леп, за показивање, који привлачи изгледом’.⁴¹ Ова лексема налази се у оквиру одреднице *казать, казывать*, што Даљ објашњава синонимским низом *показывать, предъяслять, давать видѣть, являть, [представлять]* ‘показивати, износити пред неког, давати да се види, представљати’. У истој одредници су и лексеме *казотиться* ‘пренемагати се, афектирати, кокетирати, шепурити се’, *казотка* је ‘кокета,

³⁸ Дефиниција за *добротный* код Даља: хорошей доброты, крѣпкій, прочный, плотный, цѣнный; у МАС (1: 410): сделанный хорошо, прочно, из очень хорошего материала; отличающийся высоким качеством, большой прочностью.

³⁹ В. фусноту 20.

⁴⁰ В. фусноту 38.

⁴¹ У савременом руском језику, према МАС (2: 15), припада слоју застареле супстандардне лексике и има значење ‘стасит, леп’.

жена која афектира’, а *казливый* је ‘онај ко воли да се показује да би добио похвалу, хвалисавац’. Дакле, све лексеме из овог творбеног гнезда указују на то да се ради о објекту који је због неких особина упадљив или видљив – кад се ради о предмету он је вредан показивања другима, а кад је реч о особи – она упадљивошћу свог изгледа или понашања тражи пажњу околине, односно буквално већу видљивост, која се може манифестовати и тиме што ће се о њој (похвално) говорити. Фасмер (2: 159) у вези са етимологијом лексеме *казать* указује на везу између словенских глагола са значењем говорења (укр., буг., с-х.) и показивања (словен., чеш., горње- и доњелужичкосрп.). Он глагол *казать* повезује са староинд. *kāçate* ‘појављује се, блиста, светли’, *ākāçya* ‘видео је’, *cāṣṭē* ‘појављује се, види’, *caḥsas* ‘блесак, сјај, лице’ и авест. *ākasat* ‘видео је’, што указује на постојање концептуалне блискости између оног што је видљиво и оног о чему се говори. Дакле, један од елемената значења који се везује са оценом је и то се она односи на нешто што је видљиво или упадљиво, и да је због тога предмет разговора, односно да се мишљење о оном што се оцењује шири међу припадницима заједнице.

Семантички елементи из лексема које су се користиле као синоними за објашњавање значења придева *хороший* у Даљевом речнику и МАС указују на то да се семе позитивне естетске оцене појављују у комбинацији са семом која указује на корисност/погодност (*пригожий, ладный*), да се општа позитивна оцена квалитета некад само посредно повезује са изгледом објеката (*добрый*), да се сема опште позитивне оцене може повезивати са квантитетом (*хороший, добрый*, корен *год-* у значењу ‘доста је’ у руским дијалектима⁴²) или са корисношћу (в. *дорогой*). Подаци из етимолошких речника упућују на то да су се из истог корена у различитим словенским језицима могле преко нових лексема реализовати различите семе (в. код Фасмера (2: 485) податке за *леньий*), или да су у једном језику настале различите лексеме са семама које се, као што смо видели, понављају приликом оцењивања различитих објеката или њихов квантитета (*пригожий* и друге лексеме са кореном *год-*), као и то да је оцена резултат разговора о објекту у оквиру друштвене заједнице.

⁴² В. код Фасмера (1: 426) у вези са придевом *годный*.

1.3.2. Концептуализација

1.3.2.1. ДОБРО/ЛЕПО ЈЕ ВИДЉИВО

Више придева који се наводе у функцији дефиниције за лексему *хороший* у Даљевом речнику и у МАС унутрашњом формом речи указују на повезаност између оног што је добро / лепо и упадљивости, односно визуелног истицања. У неким случајевима та веза се сачувала у семантици корена или у значењу савремених лексема, а у неким се реконструирало преко етимологије.

Лексема *видный, взрачный* и *приглядный* налазе се у групи синонима које значење придева *хороший* повезују са позитивном естетском оценом. Оне непосредно кореном (*вид-* ‘вид-’, *зрак-* ‘зрак-’, *гляд-* ‘глед-’) указују на видљивост као концептуално важну за оно што је лепо и добро: у Даљевом речнику прва наведена лексема дефинише се синонимским низом *видимый, зримый, явный, знаткий, замгтный, примгтный* ‘видљив, видан, очигледан, познат (по резултатима или по племенитом пореклу), упадљив, истакнут’. И овде, и у дефиницији за придев *видный* у МАС (1: 174)⁴³ очигледно је да је дошло до померања основног значења (буквалне видљивости) у сферу позитивне оцене – у МАС друго значење је ‘значајан, важан; истакнут,

⁴³ **Видный 1.** доступный зрению; видимый. [Лель:] *Смотри, заря чуть видною полоской Прорезала восточный неба край.* А. Островский, Снегурочка. *Светлеет воздух, видней дорога, яснее небо, белеют тучки, зеленеют поля.* Тургенев, Лес и степь. *На песке около воды были ясно видны отпечатки большой кошачьей лапы.* Арсеньев, По Уссурийской тайге. || **заметный.** [Дама:] *Он не красив, но вид его приятен, И царская порода в нем видна.* Пушкин, Борис Годунов. *Я ее [гераньку] посредине окна поставила, на самом видном месте.* Достоевский, Бедные люди. **2.** только полн. ф. значительный, важный. *Человек, так добивавшийся свидания со мной, играет в моей повести очень видную роль.* Чехов, Драма на охоте. *Дети его занимают в государстве видные посты.* Бабаевский, Кавалер Золотой Звезды. || **выдающийся, известный.** *Видный деятель науки. Видный специалист в области права.* С Петром Павловичем Воронцовым, *видным московским журналистом, Русанов познакомился еще до войны.* Чаковский, У нас уже утро. **3.** только полн. ф. разг. рослый, статный, представительный. [Анна:] *Заходим мы в один магазин ---, хозяин такой видный, важный, стоит за конторкой.* А. Островский, Не было ни гроша, да вдруг алтын. *Ему нашли за тридцать верст от Уклеева девушку Варвару Николаевну из хорошего семейства, уже пожилую, но красивую, видную.* Чехов, В овраге.

познат’, а треће има везе са позитивном оценом физичког изгледа (конституције) особе – ‘крупан, стасит, наочит’. *Взрачный* је етимолошки повезано са лексемом *зрак* која је у руски ушла у црквенословенском облику (руски облик је *зорок*), а њега Фасмер (2: 105) повезује са глаголом *зреть* ‘видети’. Данас ова реч значи ‘пријатног изгледа, леп’ и припада застарелом дијалекатском слоју лексике⁴⁴. *Приглядный* се користи и у савременом говорном језику са значењем ‘леп, пријатног изгледа’⁴⁵. Све три овде анализирани лексеме најдиректније повезују првобитно значење изражено придевом *хороший* са чулом вида, а лексема *видный* једна је од оних које су значење позитивне естетске оцене пренеле у сферу опште позитивне оцене и сачувале је и у савременом руском језику.

У лексикографском материјалу који је анализиран појављују се лексеме *красный, прекрасный, красивый, красовитый* са кореном *крас-*, а у синонимским низовима за лексеме *басистый* и *баской* појављује се и реч *разукрашенный*, такође са кореном *крас-*. За лексему *краса*, која је и у другим словенским језицима повезана са лепотом, Фасмер (2: 367) претпоставља да је у вези са староисландским *hrósa* ‘хвалити се’ и *hróðr* ‘слава’, што је значење и новоисландског *hrós* и старовисоконемачког *hruom*. Ова значења сачувала су се у концептуализацији физичке лепоте израженог у руском језику, јер леп спољашњи изглед особе, укључујући и посебну бригу о уредности, фризури и украшавању одеће⁴⁶, могу бити предмет разговора (и славе), чиме објекат добија на видљивости. Поређење података из Даљевог речника са подацима из МАС понавља уочену појаву проширивања значења позитивне естетске на општу позитивну оцену (*красивый* је Даљ везивао искључиво за естетску оцену, а у савременом језику користи се и као општа позитивна оцена⁴⁷).

Фасмер (1: 129–130) у вези са лексемом *бас* са значењем ‘украш’ (које се појављује само у северноруским говорима) говори да, у случају да она није позајмица из језика коми, треба размотрити могућу везу са староинд. *bhāsas* м. ‘светло, блесак’, *bhāsati* ‘светли, блиста’, *bhās* ‘блесак, светлост,

⁴⁴ МАС (1: 170).

⁴⁵ МАС (3: 401).

⁴⁶ В. синонимски низ за *басистый* и *баской*.

⁴⁷ У МАС (2: 120) друго значење дефинише се као ‘онај који се одликује пуноћом и дубином унутрашњег садржаја’ и ‘благородан, достојан у моралном смислу’).

сијање', које могу бити повезане са староенгл. *basu* и ср. ирским *basc* 'црвен'. Са аспекта концептуализације ово објашњење је прихватљиво, јер украшавање углавном значи употребу упадљивих, светлуцавих предмета као накита или на деловима одеће, чиме и сам објекат или особа постижу већу видљивост.

1.3.2.2. ДОБРО/ЛЕПО ЈЕ ВЕЛИКО

Као што је речено у анализи семантике лексема којима се дефинише позитивна оцена изражена придевом *хороший*, неколико вишезначних речи садржи и сему која указује на повећани квантитет, што дозвољава претпостављање постојања концептуалне метафоре ДОБРО/ЛЕПО ЈЕ ВЕЛИКО. Ово се пре свега односи на лексему *добрый*, која се код Даља илуструје примером *добрая мѣра верхомъ* 'добра је мера када је препуно'. У савременом руском језику лексема *хороший* у осмом значењу у МАС дефинише се као 'прилично велик, знатан по квантитету, величини' и илуструје се примерима у којима се придевом *хороший* квалификују приход, порција меса, зарада (в. фусноту бр. 24).

2. Анализа синонимског низа

Речник синонима руског језика З. Е. Александрове (РСАл) садржи око 11.000 синонимских низова. За разлику од једнојезичких речника из различитих периода у којима се за лексему *хороший* везују значење естетске оцене и опште оцене квалитета, у РСАл не наводи се ниједан синоним који упућује на естетску оцену. У синонимском низу *хороший* у наведеном речнику за прво значење даје се чак 57 синонима⁴⁸ и упућује се на још два

⁴⁸ **Хороший 1.** неплохой, недурной, порядочный, отменный, завидный, отличный, первоклассный; перворазрядный, славный, стоящий, высшей марки, не последний, правильный, законный, классный, неслабый, нехилый (*разг.*); знатный, важный, важнецкий, подходящий, фартовый (*прост.*); распрекрасный (*прост.* и *народно-поэт.*); добрый, изрядный (*устар.*); первостатейный (*устар. разг.*); недурственный (*устар. разг.* и *шутл.*) / о черте характера, свойстве предмета, о явлении: положительный / об одежде: справный (*прост.*) / о продукте, товаре: качественный, добротный, доброкачественный, высококачественный, первосортный, высокопробный / со словом "качество", "сорт": высокий / о намерениях, пожеланиях: благой / в знач. сказ.: выше всяких похвал, чем плох, хоть куда, чего лучше, лучше нет, лучше не надо, надо бы лучше, да некуда, слава богу, дай боже, первый сорт, со

синонимска низа (*отборный* ‘одличан’ и *изумительный* ‘изванредан’), а друго значење везује се за лексему (и синонимски низ) *одобрительный* ‘похвалан’, што јасно указује на померање значења лексеме *хороший* од изражавања позитивне естетске ка изражавању опште позитивне оцене.

У синонимском низу за *хороший* Александрова најпре даје синониме који су углавном стилски необележени и могу се односити на широк дијапазон објеката, потом издваја стилски маркиране и оне чија употреба се везује за специфичне објекте, а на крају низа дају се фразеолошки изрази. Класификација синонима овде врши се на основу њихових дефиниција у МАС. С обзиром на то да се дефиниције разликују у највећем делу према исказаном степену присуства позитивне оцене, као и на то да се у раније описаним лексикографским изворима запажа везивање значења придева *хороший* са једне стране са идеалом, а са друге стране са нормом, синонимски низ се анализира и класификује на основу присуства специфичних лексема употребљених у дефиницијама. Овде се пре свега мисли на прилоге који указују на меру и степен и на облике суперлатива придева а, у случају када се они не користе, у обзир се узимају основна семантика лексема и унутрашња форма речи, на основу које се касније спроводи и опис концептуализације лексема за општу позитивну оцену у руском језику.

Материјал представљен у РСАл односи се на ситуацију у савременом руском језику, па се за анализу семантике лексема користи МАС. Због уштеде простора дају се само нумеричке ознаке за значења наведена у овом речнику⁴⁹ и релевантни делови дефиниције, без илустративних примера, са преводом на српски језик. Масним курзивом издвојени су они делови који експлицитно потврђују разлог за издвајање синонима у посебну групу. Када се један синоним може сврстати у различите групе на основу значења издвојених у МАС, то се и чини. У случајевима када се податак о стилској маркираности у РСАл и МАС разликује, преузима се ознака из МАС. Пошто

знаком плус (*разг.*); что надо, на ять, на большой (палец), будь-будь, будь здоров, на пять ять (*прост.*); не пальцем делан (*груб.-прост.*) // о человеке: не из последних; не обсевок в поле (*прост.*). См. также отборный, изумительный. 2. см. одобрительный.

⁴⁹ Пошто у МАС не постоје одреднице **неслабый** и **нехилый**, преузети су подаци које се о њима дају у електронском речнику: <<https://ru.wiktionary.org/wiki/неслабый>> и <<https://ru.wiktionary.org/wiki/нехилый>>.

постоје случајеви где се на основу семантике или унутрашње форме речи може установити веза и са другим значењима и са начинима концептуализације, они се дају у посебним одељцима (2.1.5 и 2.3.2).

2.1. Синоними за лексему *хороший* указују на различите захтеве у односу на квалитет објекта

Редослед синонима према квалитету који објекат треба да задовољи да би се могао назвати лексемом – синонимом за *хороший* даје се на основу укупног броја синонима који су распоређени у групе.

2.1.1. Објекат је више него добар – квалитетом надмашује норму (20 синонима)

Највећи број синонима придева *хороший* (деветнаест, и један на који се у РСАл упућује) односи се на нешто што је, заправо, боље од очекиваног, што се у дефиницијама у МАС изражава употребом прилога *очень* ‘веома’, који указује на висок степен присуства позитивне особине, суперлативом придева *хороший* (*лучший*), употребом лексема са кореном *выс-*, концептуално повезаним са добрим преко примарне метафоре ДОБРО ЈЕ ВИСОКО, као и уз помоћ лексема са кореном *перв-* које упућују на стављање објекта на прво, најупадљивије место⁵⁰.

У првој групи су придеви који се у РСАл налазе на почетку синонимског низа, што упућује на њихову фреквентност у употреби:⁵¹

отменный⁵² (МАС 2: 691) **1. *очень* хороший по качеству, отличный, превосходный** ‘веома доброг квалитета, одличан, изврстан’; **завидный** (МАС 1: 502) ***прекрасный, очень хороший; такой, которого можно желать для себя*** ‘диван, веома добар; онакав какав се може пожелети’; **отличный** (МАС 2: 689) **2. *очень* хороший, превосходный** ‘веома добар, изврстан’; **славный** (МАС 4: 129) **2.**

⁵⁰ О начинима концептуализације говори се више касније.

⁵¹ Истицање масним словима у оквиру дефиниције је наше.

⁵² С обзиром на то да се често дешава да се на оцену не односи прво значење лексеме, овде се не дају преводни еквиваленти, који би за све лексеме у значењу позитивне оцене могле бити ‘одличан, изванредан, изврстан’, већ се преводе делови дефиниције како су формулисане у МАС у вези са позитивном оценом.

(разг.) *располагающий к себе своими достоинствами, качествами, очень хороший* ‘привлачан због својих врлина, квалитета, веома добар’; **добрый** (МАС 1: 411) **5. очень хороший, отличный** ‘веома добар, одличан’ || *доброкачественный, добротный* ‘доброг квалитета, солидан’; **высокий** (МАС 1: 281) **3. очень хороший по качеству; отличный** ‘веома добар по квалитету; одличан’; **распрекрасный** (МАС 4: 657)⁵³ (*прост.*) *То же, что прекрасный (в 1 и 2 знач.), но с оттенком усиления* ‘исто што и *прекрасный* (у 1. и 2. значењу), али са нијансом појачавања’.

Лучший је суперлатив придева *хороший*. Налази се у дефиницијама за синониме **первоклассный** (МАС 3: 42) *выдающийся по своим качествам, достоинствам; самый лучший* ‘изванредног квалитета, са изузетним врлинама; најбољи’; **перворазрядный** (МАС 3: 43) (*разг.*) *лучший по своим достоинствам, очень хороший; первоклассный* ‘најбољих особина, веома добар; првокласан’; **отборный**⁵⁴ (МАС 2: 663) **1. отобранный из числа других как лучший по качеству** ‘издвојен као најбољи по квалитету’.

Употреба лексеме *высокий* или корена *выс-* било у самом синониму, било у оквиру његове дефиниције, указује на перцепцију оног што је окарактерисано придевом – синонимом за *хороший* као нечег што је натпросечног (високог) квалитета, што је у складу са концептуализацијом ДОБРО ЈЕ ВИСОКО:

высшей марки⁵⁵ *о высшей степени чего-л (обычно отрицательного)* ‘о највишем степену нечега (обично негативног)’; **классный** (МАС 2: 55) **4. принадлежащий к высшему классу, разряду по квалификации, по мастерству в чём-л.** ‘који припада највишој класи, разреду по квалификацији, вештини у нечем’; **неслабый**⁵⁶ **2. (жарг.)**

⁵³ Пошто се у списку синонима не налази *прекрасный*, на који се упућује у МАС, на основу података о овој лексеми из МАС (3: 377) **2. очень хороший; превосходный**), где се у дефиницији појављује прилог *очень*, као и на основу податка из дефиниције синонима *распрекрасный*, у којој се говори о постојању јачег интензитета, синоним је сврстан у ову групу.

⁵⁴ Ово је један од синонима на који се упућује.

⁵⁵ В. изразе у одредници *марка* у МАС (2: 229).

⁵⁶ <<https://ru.wiktionary.org/wiki/неслабый>>.

заслуживающий **высокой** *оценки*; *значительный, достойный* ‘који заслужује високу оцену; значајан, достојан’; **нехилый**⁵⁷ **1.** (*прост.*) *отличный, высшего* *качества, вызывающий одобрение* ‘одличан, највишег квалитета, који је за похвалу’; **качественный** (МАС 2: 736) (*разг.*) **2.** *обладающий высоким* *качеством* ‘који је високог квалитета’; **добротный** (МАС 1: 410) *сделанный хорошо, прочно, из очень хорошего материала; отличающийся высоким* *качеством, большой прочностью* ‘добро, солидно направљен од веома доброг материјала; који се одликује високим квалитетом, великом чврстином’; **высококачественный** (МАС 1: 281) *отличающийся высоким* *качеством* ‘који се одликује високом квалитетом’; **высокопробный** (*перен. разг.*) *отличающийся высоким* *достоинством, высоким* *качеством* ‘који се одликује одличним особинама, високим квалитетом’;

Корен *перв-* у синонимима и у њиховим дефиницијама повезује висок квалитет са постављањем на прво место:

первосортный (МАС 3: 43) (*разг.*) *лучший по своим достоинствам, очень хороший; первоклассный* ‘најбољих особина, веома добар; првокласан’; **первостатейный** (МАС 3: 43) **2.** (*разг.*) *принадлежащий, относящийся к первому разряду; перворазрядный || превосходящий всех других себе подобных* ‘који припада, односи се на прву класу; прворазредни // онај који превазилази све сличне себи’.

Позиционирање објекта на прво место говори о његовом визуелном издвајању, што се повезује са концептуалном метафором ДОБРО ЈЕ ВИДЉИВО.

2.1.2. Објекат треба да задовољи одређене критеријуме или норму (7 синонима)

Иако и наредна група обухвата исти број синонима, на другом месту је ова јер су у њој прва три наведена синонима у РСАл (*неплохой, недурной, порядочный*). У овој групи су синоними – придеви у чијој дефиницији се налазе прилози *довольно* ‘онолико колико је потребно, у довољној мери’ и

⁵⁷ <<https://ru.wiktionary.org/wiki/нехилый>>.

достаточно, који има исто значење⁵⁸. Они значењем количине указују на постојање стандарда (норме) или очекивања одређеног квалитета који предмет треба да задовољи да би се оквалификовали придевом *хороший* или његовим синонимом. У овој групи су и синоними *правильный* и *положительный* где се у оквиру дефиниција налази корен *нужн-*, чиме се такође исказује неопходност задовољавања одређених критеријума.

Синоними у чијој дефиницији се појављује прилог *довольно* су:

недурной (МАС 2: 441) **1. *довольно хороший, неплохой*** ‘прилично добар, задовољавајући, доста добар’; **недурственный** (МАС 2: 442) (*устар. разг. шутл.*) *то же, что недурной* ‘исто што и **недурной**’.

Синоними у чијој дефиницији се појављује лексема *достаточно* у дефиницији су:

неплохой (МАС 2: 463) (*разг.*) ***достаточно хороший, удовлетворительный, недурной*** ‘прилично добар, задовољавајући, доста добар’; **порядочный** (МАС 3: 311) **3. *недурной, удовлетворительный, достаточно хороший*** ‘доста добар, задовољавајући, прилично добар’.

У дефиницијама синонима **правильный** (МАС 3: 353) **4. *настоящий, такой, какой нужен*** || (*разг.*) *хороший, справедливый* ‘прави, какав је потребан || добар, правичан’ и **положительный** (МАС 3: 267) **2. *обладающий нужными свойствами, качествами, заслуживающий одобрения, оправдывающий ожидания*** ‘који поседује потребне особине, квалитет, који заслужује одобравање, оправдава очекивање’

појављују се лексеме са кореном *нужн-*, док се у синониму

законный (МАС 1: 530) **2. *справедливый, правильный, обоснованный*** ‘правичан, правилан, заснован’

имплицитно указује на неопходност постојања објективног разлога на основу којег се објекат обележава лексемом са позитивном конотацијом.

2.1.3. Објекат је „само” добар (7 синонима)

⁵⁸ Према Станковићевом речнику (181) значење је ‘довольно’, а код Пољанца (215) налазимо ‘довольно, доста, прилично’.

Релативно мали број синонима у МАС у дефиницији има лексему *хороший* без прилога, и они су у највећем броју случајева стилски маркирани:

изрядный (МАС 1: 655) **1.** (*устар.* и *разг.*) *хороший* ‘добар’, **справный** (МАС 4: 232) (*прост.*) *находящийся в хорошем состоянии*; **хороший**, **добротный** ‘у добром стању; добар, квалитетан’; **доброкачественный** (МАС 1: 410) **1.** *хорошего качества, удовлетворяющий требованиям* ‘доброг квалитета, који задовољава захтеве’; **благой**¹ (МАС 1: 94) (*устар.*) *хороший, добрый* ‘добар’.

На прелазу између „само” доброг и оног што је више од доброг, судећи по употреби оба квалификатора у дефиницији, налазе се следећи синоними:

важный (МАС 1: 134) **4.** (*прост.*) *хороший по качеству*; **отличный** ‘доброг квалитета; одличан’; **важнецкий** (МАС 1: 133) (*прост.*) *то же, что важный* (в 4 знач.) и **подходящий** (МАС 3: 228) **3.** (*прост.*) *весьма удовлетворительный, хороший* ‘веома задовољавајући, добар’.

2.1.4. Квалитет објекта изражава се преко лексема с изразито позитивном конотацијом (6 синонима)

Изван, условно речено, скале која указује на степен квалитета објеката који се могу назвати добрим, налазе се синоними који су концептуално блиски са групом 3.1.3 јер не садрже експлицитне показатеље „количине” позитивних својстава, већ се у дефиницији на њу указује преко семантике употребљених лексема или преко њихове унутрашње форме.

2.1.4.1. Објекат нема недостатака

Придев **добрый** (МАС 1: 411) **7.** *ничем не запятанный, безупречный, безукоризненный* ‘ничим не окаљан, без мане, беспрекоран’ као синоним за *хороший* указује на то да је објекат близак идеалном.

2.1.4.2. Висок квалитет објекта изазива пажњу и реакцију

У посебној групи су синоними у којима се указује на високу позитивну оцену објекта употребом лексема са изразито позитивном конотацијом и истовремено конструкцијама које су повезане са начином концептуализације:

стоящий (МАС 4: 279) **2.** (*разг.*) *представляющий собой ценность, заслуживающий внимания* ‘који представља вредност, заслужује пажњу’; **знатный** (МАС 1: 616) **3.** (*прост.*) *замечательный, отменный* ‘изврстан, изванредан’; **фартовый** (МАС 4: 554) (*прост.*) **2.** *замечательный по своим достоинствам, качествам* ‘изврских особина, квалитета’.

И у лексеми **положительный** (МАС 3: 267) **2.** *обладающий нужными свойствами, качествами, заслуживающий одобрения, оправдывающий ожидания* ‘који поседује потребне особине, квалитет, који заслужује одобравање, оправдава очекивање’), већ анализираној у оквиру групе синонима у којој су придеви који се односе на постојање одређених критеријума, део дефиниције обележен масним курзивом односи се на изазивање пажње у позитивном смислу речи. У дефиницијама за наведене синониме појављују се лексеми *ценность* ‘вредност’, *достоинство* ‘врлина’ и *одобрение* ‘одобравање’ које семантиком указују на изузетан квалитет објеката, а на то да квалитет изазива пажњу и позитивну реакцију у заједници указују конструкција *заслуживающий внимания* ‘који заслужује пажњу’ и лексема *замечательный* (преко унутрашње форме речи – *замечать* ‘примећивати’).

Синоними на које се у РСАл упућује у вези са лексемом *хороший*, а који садрже указивање на позитивну реакцију изазвану квалитетом објекта су и

изумительный (МАС 1: 656) *вызывающий изумление, поражающий своей необычностью, превосходным качеством, красотой; удивительный* ‘зачуђујући, који запањује необичношћу, изванредним квалитетом, лепотом; чудноват’ и **одобрительный** (МАС 2: 596) *содержащий в себе одобрение; выражающий одобрение* ‘који садржи одобравање; који изражава одобравање’.

У дефиницијама за ове синониме примећује се не само присуство лексема са позитивном конотацијом (*превосходный* ‘изванредан’, *одобрительный* ‘који изражава одобравање’), већ и оних које се односе на

емоцију као реакцију на квалитет објекта – *изумление* ‘запањеност’, *удивление* ‘чуђење, дивљење’, *поразительный* ‘задивљујући’.

2.1.5. Полисемија у синонимима и веза са концептуализацијом ДОБРО ЈЕ ВЕЛИКО/МНОГО

И у анализи лексикографског материјала констатована је веза између позитивне оцене и квантитета, али она се чешће налази у значењима вишезначних лексема – синонима за придев *хороший* које се користе и за изражавање оцене, и за изражавање квантитета. То су лексема *порядочный*⁵⁹ ‘знатан, поприличан, позамашан’, који и у Даљевом периоду и данас садржи и сему која се односи на велику количину, *изрядный*⁶⁰ ‘приличан, знатан’, која се у савременом руском језику користи за изражавање количине (у Даљевом речнику ове семе нема), *знатный*⁶¹ ‘знатан’ и *высокий*⁶² ‘висок, велики’. Судећи према примерима за употребу лексема *справный* у Даљевом речнику, и она је раније у дијалектима могла да се користи са значењем квантитета (*Медвѣдя справнаго убилъ, ниж. порядочнаго, рослаго*).

2.1.6. Табеларни преглед – класификација синонима

Табеларни преглед синонима датих у РСАл за *хороший* јасно указује на то да се највећи број предложених синонима односи на објекте за које се, судећи по садржини дефиниција у МАС, сматра да су натпросечни, односно више него „само” добри. Готово сви синоними који изједначавају своје

⁵⁹ Лексикографски материјал дат је у фусноти 70. Као преводни еквиваленти овде се наводе само они који се односе на друге аспекте значења (прво значење је позитивна оцена).

⁶⁰ Лексикографски материјал дат је у фусноти 75.

⁶¹ Лексикографски материјал из Даљевог речника дат је у фусноти 81. У МАС (1: 616) ова лексема обележена је као супстандардна и у оквиру трећег значења дефинише се на следећи начин: **З. прост.** замечательный, отменный. [*Дон Пабло:*] *Пепе малый славный, и собаки у него знатные.* Тургенев, Неосторожность. – *Знатный табак в Москве! – говорит он, закулив.* Соколов-Микитов, В горах Кавказа. *Знатную свадьбу устроил своему любимчику Алешке Сергей Ильич.* Седых, Даурия. || значительный, большой. *Дело под вечер, зимой, И морозец знатный.* Н. Некрасов, Генерал Топтыгин. *Имел он знатный капитал И дом на Маросейке. Но сам за кассою считал Потертые копейки.* Маршак, Быль-небылица.

⁶² Лексикографски материјал дат је у фусноти 85.

лексичко значење са лексемом *хороший*, односно не садрже лексеме које би указивале на повишен степен присуства позитивне оцене, стилски су обележени као супстандардни или застарели (изузетак је само лексема *доброкачественный*, која се односи на ограничен опсег објеката – робу). Међутим, на прва три места стављени су синоними који са придевом *хороший* везује неопходност да објекат задовољи одређене критеријуме или норму. Занимљиво је да се у унутрашњој форми неких од синонима ове групе налазе корени *поряд-*, *прав-*, *закон-*, што потврђује постојање договорених у друштву критеријума који су карактеристични за ред, правила и закон.

Семантика синонима	Синоним ⁶³	Редослед у РСЛ
Објекат је више него добар – квалитетом надмашује норму (20)	отменный 1	4
	завидный	5
	отличный 2	6
	первоклассный	7
	перворазрядный (<i>разг.</i>)	8
	славный 2 (<i>разг.</i>)	9
	высшей марки	11
	классный 4	15
	неслабый 2 (<i>жарг.</i>)	16
	нехилый 1 (<i>прост.</i>)	17
	распрекрасный (<i>прост.</i>)	23
	добрый 5	24
	первостатейный 2 (<i>разг.</i>)	26
	качественный 2 (<i>разг.</i>)	30
	добротный	31
	высококачественный	33
	первосортный (<i>разг.</i>)	34
	высокопробный (<i>перен.</i> <i>разг.</i>)	35
	высокий 3	36
	отборный 1	* ⁶⁴

⁶³ Цифра након синонима упућује на редни број значења који се за ту лексему даје у МАС.

Објекат задовољава одређене критеријуме или норму (7)	неплохой (<i>разг.</i>)	1
	недурной 1	2
	порядочный 3	3
	правильный 4	13
	законный 2	14
	недурственный (<i>устар. разг. шутил.</i>)	27
	положительный 2	28
Објекат је „само” добар (7)	важный 4 (<i>прост.</i>)	19
	важнецкий (<i>прост.</i>)	20
	подходящий 3 (<i>прост.</i>)	21
	изрядный 1 (<i>устар. и разг.</i>)	25
	справный (<i>прост.</i>)	29
	доброкачественный 1	32
	благой ¹ (<i>устар.</i>)	37
У дефиницији или унутрашњој форми речи користе се лексема са изразито позитивном конотацијом (6)	стоящий 2 (<i>разг.</i>)	10
	знатный 3 (<i>прост.</i>)	18
	фартовый 2 (<i>прост.</i>)	22
	добрый 7	24
	изумительный	*
	одобрительный	*

2.2. Синоними – фразеолошки изрази

Изрази наведени у РСАл као синоними за *хороший* могу се поделити на више група, у зависности од начина на који је значење позитивне оцене изражено – лексемама које јасно упућују на усклађеност објекта са нормом или потребом, или се користе друга језичка средства: комбинације лексема са позитивном конотацијом, негација негативно конотираних садржаја или елементи који су концептуално повезани са позитивном оценом. Порекло израза *будь-будь* у значењу позитивне оцене није сасвим јасно, али с обзиром на то да у другим доступним речницима овај израз не постоји, а да се у НКРЈ налази само шест примера употребе на основу којих је немогуће са сигурношћу одредити порекло или приближан преводни еквивалент, он се овде и не анализира.

⁶⁴ На синониме обележене звездицом (*) упућује се у РСАл.

2.2.1. Објекат је у складу са нормом или потребом или је натпросечног квалитета

2.2.1.1. Објекат је у складу са нормом или потребом

Концепт доброг као нечега што је урађено у складу са нормом или потребом преноси израз *што надо* ‘како треба’. У изразима *чегу лучше* букв. ‘зашто боље’; *лучше нет* ‘нема бољег’; *лучше не надо* ‘боље не треба’; *надо бы лучше, да некуда* ‘требало би боље, али не може’ указује на то да нема потребе (или је немогуће) да објекат буде бољи него што јесте, односно да он задовољава критеријуме на основу којих би се назвао добрим. По начину посматрања на објекат сличан је и израз *чем плох* букв. ‘по чему је лош’.

2.2.1.2. Објекат је по квалитету изнад просечног

На квалитет који је изнад очекиваног указују изрази *на ять*⁶⁵ ‘до најситнијих детаља, беспрекорно’ и *на пять ять* (*прост.*) са истим преводом. Други наведени израз је, према подацима из наведеног електронског извора, контаминација изрази (*знать*) *на ять* и (*знать*) *на пять* ‘(знати) за петицу’, што је указивање на натпросечни квалитет.

2.2.2. Оцена објекта изражава се лексемама са позитивном конотацијом

У изразима *будь здоров* букв. ‘наздравље’, *слава богу* ‘хвала богу’ и *дай боже* ‘дај боже’ позитивна оцена објекта имплицирана је употребом лексема са позитивном конотацијом. Пошто се позитивно у математици и другим наукама обележава плусом, израз *со знаком плюс* (*разг.*) букв. ‘са знаком плус’ користи се за исказивање позитивне оцене објекта.

2.2.3. Оцена објекта изражава се негацијом негативно конотираних садржаја

У синонимима *не пальцем делан* (*груб.-прост.*) букв. ‘нису га прстом правили’; *не обсевок в поле* (*прост.*) букв. ‘није непосејан део њиве’ негирају се негативно конотирани изрази, чиме се постиже изражавање позитивне (или неутралне, али не негативне) оцене.

⁶⁵ На основу података о етимологији изрази који се дају на <https://ru.wiktionary.org/wiki/на_ять> сматрамо да су ово одговарајући преводни еквиваленти.

2.2.4. Оцена објекта изражава се преко израза у складу са начинима концептуализације позитивне оцене

Оцењивање као процес одређивања квалитета објекта рангирањем може се обавити смештањем најбољег на врх верикалне осе или на сâм почетак хоризонталне осе, чиме се постиже већа упадљивост или видљивост. Концептуализација ДОБРО ЈЕ ВИДЉИВО обухвата и концептуализацију ДОБРО ЈЕ ВИСОКО и присутна је у синонимима *выше всяких похвал* букв. ‘више од свих похвала’ (позиционираност на вертикалној оси)⁶⁶, а у изразима *первый сорт* ‘прва класа’, *не последний* букв. ‘није последњи’ и *не из последних* букв. ‘није међу последњима’ представљено је позиционирање објекта на хоризонталној оси. Израз *хоть куда* букв. ‘било куда’ указује на то да је објекат таквог квалитета да га се нигде не би требало стидети, односно да се свугде може показати, тј. концептуално је такође повезан са повећаном видљивошћу: ДОБРО ЈЕ ВИДЉИВО.

Изразом *на большой (палец)* ‘палац горе’ вербализује се гест подизања палца у стиснутој песници увис⁶⁷, што се изједначава са концептуализацијом ДОБРО ЈЕ ГОРЕ/ВИСОКО.

2.3. Семантика и концептуализација: анализа унутрашње форме речи

2.3.1. Оцењивање као процес поређења

Оцењивање подразумева поређење објеката и издвајање избором једног или више објекта од свих других на основу одређених параметара. И појам избора и указивање на то да је објекат издвојен због доброг квалитета сачувани су у унутрашњој форми неких речи – синонима за *хороший*. Издвајање из групе истовремено чини да објекат постане видљивији, што многе ниже наведене придеве повезује са начином концептуализације ДОБРО ЈЕ ВИДЉИВО.

⁶⁶ Овај израз истовремено може да припада и групи где се оцена изражава лексемама са позитивном конотацијом, због присуства речи *похвала*.

⁶⁷ У НКРЈ у примеру *Но договорный русский жест «на большой палец» («на ять») – поднятый вверх большой палец сжатой в кулак руки – может и не быть идентифицирован в другой культуре как символ одобрения или восхищения.* [Т. Г. Стефаненко. *Этнопсихология* (1999)] види се изједначавање значења геста подизања палца и израза *на ять*.

2.3.1.1. Добро је оно што је изабрано

Придев *отборный* као један од синонима на које се, у вези са синонимским низом *хороший*, упућује у РСАл, један је од примера који унутрашњом формом (кореном *-бор-*) то најбоље потврђује. Код Даља се он налази у комбинацији са лексемом *товар(ь)* ‘роба’⁶⁸, и значи да је то најбоља роба, односно она која се прва изабере. Исто значење опште позитивне оцене (изражено лексемом *лучший* ‘најбољи’ у оквиру дефиниције) сачувано је као прво и у савременом руском језику⁶⁹. Анализа илустративних примера за друго значење, које се у говорном језику дефинише као ‘неприличан, непристојан’ у суштини говоре да се и овде ради о избору најбољег, али не у смислу опште позитивне оцене, већ најбољег за одређену намену (грдња, псовање). Према томе, добро је оно што се изабере као најподесније за употребу у одређеном тренутку. Овакво објашњење допушта истовремено и значење субјективности, и значење објективности у процесу оцењивања: субјект бира оно што у датом тренутку, према неким објективним својствима, одговара намени.

2.3.1.2. Добро је у складу са устаљеним нормама

Придев *порядочный*, са кореном *ряд-* ‘ред-’ указује на то да објекат који се позитивно оцењује одговара утврђеном стању ствари, реду: код Даља⁷⁰ употреба лексеме илуструје се примерима у којима се значење

⁶⁸ **Отборный товарь**, лучший, первый разборь.

⁶⁹ МАС (2: 663) **1.** отобранный из числа других как лучший по качеству. *Отборное зерно. Отборные ягоды. Пятьдесят отборных воинов Днем и ночью стерегут его.* Пушкин, Бова. [*Остап Григорьевич*] стал наполнять его [мешок] самыми лучшими, отборными яблоками. Поповкин, Семья Рубанюк. **2.** разг. Неприличный, непристойный. *Треск отборных слов посыпался дождем на голову разгульного парубка.* Гоголь, Сорочинская ярмарка. *Дашутка ответила работнику скороговоркой длиною, отборною бранью, которой она могла научиться только в трактире у пьяных мужиков.* Чехов, Убийство.

⁷⁰ **Даль:** *Порядочный домъ, хозяйство, содержимые въ порядкъ, въ устройствѣ. Порядочный человекъ, любитель порядка, или ведущій, держащій себя изрядно, прилично, какъ должно; Это цѣна препорядочная, убытокъ порядочный, значительный, немалый; МАС (3: 311) 1.* честный, не способный на низкие поступки. [*Белесова:*] *Я все-таки тебя считаю человеком порядочным и не могу предположить, чтоб ты меня бросил совершенно, обрек меня на гибель.* А. Островский, Богатые невесты. – *А порядочных людей на свете разве меньше, чем*

дефинише као ‘онај који се држи у реду, онако како треба’, што значи да одговара стандардима који постоје у заједници. И синоними *правильный*⁷¹ и

непорядочных? – с некоторым вызовом спросил я. Шефнер, Сестра печали. **2.** устар. принадлежавший к дворянским слоям общества. Видно было, что молодой человек принадлежит к порядочному кругу, так как держал себя со всеми весьма прилично. Фет, Ранние годы моей жизни. **3.** только полн. ф. недурной, удовлетворительный, достаточно хороший. – А у этих [осетин] и к оружию никакой охоты нет: порядочного кинжала ни на одном не увидишь. Лермонтов, Бэла. Во всем селе было только два порядочных дома, каменных, крытых железом. Чехов, В овраге. **4.** довольно большой, значительный (по размерам, количеству, силе и т. п.). *Порядочное расстояние.* Нивельзин был из хорошей фамилии, имел порядочное состояние. Чернышевский, Пролог. Хоть в это время наступила уже осень, и морозы стояли порядочные, но он не чувствовал даже холода. Салтыков-Щедрин, Дикий помещик. – Софья Петровна просила передать: у нее имеется запас орехов. Катаев, Белеет парус одинокий. || только полн. ф. при существительных, характеризующих, обычно отрицательно, человека, имеет усилительный смысл: чрезвычайный, большой, в высшей степени. *Порядочный трус.* Балясина Иван Павлович недолюбливал, как старого хитреца и порядочного интригана. Мамин-Сибиряк, Суд идет. [Галя] была порядочная злючка, никого так не боялись в комитете, как ее. Гранин, После свадьбы.

⁷¹ **Даль:** правильный, согласный съ правилами, на нихъ основанный, имъ отвѣчающій, или по правиламъ сдѣланный. *Правильное требованье*, законное, справедливое. *Правильное заключенье*, логичное; **МАС** (3: 353): **1.** основанный на правилах (см. правило в 1 знач.), происходящий по правилам, соответствующий правилам. *Правильное произношение.* Слепота не помешала правильному физическому развитию, и влияние ее на нравственный склад ребенка было по возможности ослаблено. Короленко, Слепой музыкант. Я применил в насечке Архимедову спираль. Будут ли мои жернова молотъ, правилен ли принцип? Бек, Талант. || подходящий под правило, не содержащий отклонений от правила. *Правильное спряжение.* Песни Кольцова писаны особенным размером, близким к размеру наших народных песен, но гораздо более правильным. Добролюбов, А. В. Кольцов. **2.** соответствующий правилам (см. правило во 2 знач.), установленному порядку, требованиям. *Правильное пользование приборами.* **3.** верный, истинный, соответствующий действительности. *Дайте мне понять характер явления, его место в ряду других, его смысл и значение в общем ходе жизни, и поверьте, что этим путем вы приведете меня к правильному суждению о деле.* Добролюбов, Луч света в темном царстве. Самгин не мог не признать, что жандарм сделал правильный вывод из его записок. М. Горький, Жизнь Клима Самгина. || точный, безошибочный. *Правильный ответ.* *Правильный расчет.* **4.** настоящий, такой, какой нужен. *Правильный поступок.* Прежде, в недавнее еще время, мы говорили, что чиновники наши берут взятки, что у нас нет ни дорог, ни торговли, ни правильного суда. Тургенев, Отцы и дети. Хотя она доросла почти до шестнадцати лет без всякого правильного обучения, но природные способности, любознательность, а также и окружающая ее более интеллигентная среда

*справный*⁷² (стильски маркиран као супстандардан у МАС) кореном *прав-* ‘прав-’ и семантиком указују на то да се позитивно оцењује оно што се сматра правилним и исправним. И придев *законный*⁷³ ‘законит’ као један од

наложила на нее свой яркий отпечаток. Морозов, Повести моей жизни. || соответствующий действительным потребностям, приводящий к нужным результатам. *Задавшись целью поставить крестьян настолько на ноги, чтоб они могли начать правильное хозяйство, я вынужден был на первых порах открыть им значительный кредит.* Гарин-Михайловский, Несколько лет в деревне. *Новые успехи работы зависят только от нас самих, от правильного построения организационно-практического руководства во всех отраслях строительства.* Киров, Статьи и речи 1934. || разг. хороший, справедливый. *Рогов оживленно, с искренней симпатией говорил о нанайцах: – Честные и правдивые, обмана не терпят. За добро платят сторицей. Очень правильный народ.* Ажаев, Далеко от Москвы. – *И чего тебе не жить-то при советской власти?.. Нонешняя власть много правильнее прежней.* Шефнер, Облака над дорогой. **5.** разг. равномерный, ритмичный, действующий без перерывов. *Правильный ритм.* [Мичман] *почувствовал, что качка теперь совсем другая – правильная и спокойная.* Станюкович, В шторм. *В то время правильного пароходного сообщения по побережью Японского моря не существовало.* Арсеньев, Дерсу Узала. **6.** удовлетворяющий правилам пропорции и симметрии. *Правильные черты лица.* *Лощина эта имела вид почти правильного котла с пологими боками.* Тургенев, Бежин луг. *Она была довольна собой: фигура правильная, хотя в талии чуть полновата.* Гранин, После свадьбы. **7.** мат. такой, все стороны и углы которого равны между собой (о многоугольнике). *Правильный треугольник.* *Батальоны уже стояли правильными черными четырехугольниками вдоль широкой улицы, рядом, один около другого.* Куприн, Ночлег.

⁷² **Даль:** *справный вост. исправный, путный, хороший. Справный мужикъ, зажиточный, хороший хозяинъ, на которомъ нѣтъ недоимокъ. Онъ справно живетъ, со всею справою, запасливо, зажиточно.* [|| *справно, чисто, въ порядкѣ.* волог. Оп.]. *Справный бычокъ, здоровый, хорошо держанный. Медвѣдя справнаго убилъ, ниж. порядочнаго, рослаго. И дома не голо, да и по волости справень;* МАС (4: 232) *прост. находящийся в хорошем состоянии; хороший, добротный. – Ну, как ты думаешь, Егор? – спросил барин своего кучера, – хороши лошади? – Лошади справные.* Н. Успенский, Федор Петрович. – *Видать, хорошо вам жилось, Степан Андреич. Одежда у вас справная, как у благородного.* Шолохов, Тихий Дон. || *состоятельный, зажиточный. Справный крестьянин. – В Сибири народ совсем особенный живет – богатейший народ, справный. И земли у него, и скотина, и обзаведение.* Мамин-Сибиряк, От Урала до Москвы.

⁷³ МАС (1: 530) **1.** соответствующий закону (в 1 знач.), основанный на законе. *Законный наследник. Законный документ. Законным образом.* || юридически оформленный. *Законный брак.* **2.** справедливый, правильный, обоснованный. *Законное возмущение. Законная гордость. Конечно, можно было бы --- поселиться на несколько дней у Ивана Герасимовича и бывать, даже обедать каждый день у*

синонима наведених у РСАл семантиком корена *закон-* ‘закон-’ недвосмислено повезује позитивну оцену са поштовањем ставова изграђених у заједници.

2.3.1.3. Добро се разликује

Начини на које се указује на то да се објекти својим добрим квалитетом разликују од других су разноврсни. Код синонима *отличный*⁷⁴ најјасније је показано да се семантика различитости, представљена преко синонимског низа код Даља, везује за позитиван квалитет у савременом језику: дефиниција за друго значење ове лексеми у МАС је ‘веома добар, изванредан’.

Према Фасмеру (2: 123), синоним *изрядный* настао је од израза *из ряда (вон)* – буквално ‘из реда (ван)’, односно указује се на то да се објекат издваја из низа због нечега. Семантика придева у речницима руског језика⁷⁵ сугерише да је разлог издвајања објекта његов висок квалитет. Исти принцип

Ольги. Предлог был законный: Нева захватила на той стороне, не успел переправиться. И. Гончаров, Обломов. – *Могу я хотеть или нет? --- – Если ваше хотенье не идет вразрез с интересами масс, оно законно.* Шишков, Угрюм-река.

⁷⁴ **Даљ:** отличный, розный, несходный, несхожий, различный, иной, другого вида; **МАС** (2: 689): **1.** отличающийся от кого-, чего-л., непохожий на кого-, что-л. *Надеясь вступить в совершенно новую жизнь, совершенно отличную от прежней, он ожидал всего необыкновенного.* Л. Толстой, Война и мир. *Лунев украдкой рассматривал ее лицо, резко отличное от всех женских лиц, которые он видел до сей поры.* М. Горький, Трое. [*Щагин*] стал говорить --- о том, что война в горах требует специальных знаний, своеобразной тактики, совершенно отличной от тактики боев на равнине. Закруткин, Кавказские записки. **2.** очень хороший, превосходный. *Отличная память. Сенокос только что начинался: Герасиму, как отличному работнику, тут же дали косу в руки.* Тургенев, Муму. *В те дни, когда в палате дежурила Люба, все мы были в отличном настроении.* Л. Соболев, Невеста.

⁷⁵ **Даљ:** изрядный, изъ ряду вонъ хорошій, отличный, превосходный; *нынѣ* однако значење этого слова упало и оно упрѣб. вм. довольно хорошій, порядочный, недурной, годный; между хорошимъ и средственнымъ; **МАС** (1: 655): **1.** устар. и разг. хорошій. *Владеет он изрядным слогом.* Лермонтов, Журналист, читатель и писатель. *Он получил изрядное воспитание.* Тургенев, Дворянское гнездо. [*Фрунзе:*] *По нынешним временам это довольно изрядная подготовка.* Погодин, Не померкнет никогда. **2.** разг. большой, значительный (по величине, количеству, силе). *Следом за ней повезли изрядное количество багажа.* Куприн, Прапорщик армейский. *Изрядная часть акций этих заводов находилась в руках американских концернов.* Б. Полевой, В конце концов.

примењен је и код придева *отменный*, који је један од високоранжираних синонима у РСАл. Он се код Даља повезује са глаголима са значењем 'разликовати се'⁷⁶, а у савременом руском језику⁷⁷ првенствено се односи на позитивну оцену. У оквиру првог значења експлицитно се наводе, у својству дефиниције, и придеви *исключительный* 'изузетан, изванредан'⁷⁸ и *необыкновенный* 'необичан'. Значење разликовања од других сачувало се као друго у МАС, и сматра се застарелим.

2.3.1.4. Добро је предмет разговора

Релативно високо место у листи синонима заузима придев *славный*. Прво значење и код Даља⁷⁹ и у МАС⁸⁰ везује се за славу као резултат

⁷⁶ Отличаться, различаться, рознить, казать различие въ чомъ-либо.

⁷⁷ МАС (2: 691): **1.** очень хороший по качеству; отличный, превосходный. *Ужин был отменный; было до трех сортов вин: херес, сотерн и кагор.* Н. Успенский, Деревенская газета. *Табак у Ерофея Кузьмича был отменный – славился по всей деревне.* Бубеннов, Белая береза. || *исключительный, необыкновенный.* – *И она не могла не удивиться и даже изобразила на лице некоторую радость, но спокойствие, говорю, сохранила отменное.* Бунин, Ида. – *В газетах сообщают протокол поединка: --- "Противники обменялись выстрелами, не причинив друг другу вреда, но выказав при этом отменное мужество".* Куприн, Поединок. **2.** *от кого-чего. устар.* непохожий на других, не такой, как другие; отличный. *Проехав Польшу с грязнейшими дорогами и бедным населением, Емельян Пугачев приметил, что пошли места, совсем отменные от польских.* Шишков, Емельян Пугачев.

⁷⁸ У Пољанчевом речнику (344) за ову лексему дају се следећи еквиваленти: изузетан, изниман, посебан, особит, риједак, необичан; одличан, изврстан, диван; један, једини; искључив.

⁷⁹ **Славный**, прославленный или прослывший громкою славой, извѣстный, знаменитый, чтимый, возносимый, хвалимый всюду. *Славный полководецъ, онъ славныя дѣла творилъ. Это славный писатель, живописецъ. Славны бубны за горами (а къ намъ придутъ -- какъ лукошко!).* || Вообщее: хороший, отличный, добраго качества. *Славное вино. Мы славно погуляли вчера.*

⁸⁰ МАС (4: 129): **1.** стяжавший славу или достойный славы; знаменитый. *Славный подвиг. Славное имя. Старые мастера из Воронежа и Архангельска, славные мастера из Голландии и Англии строили на Свири двадцатипушечные фрегаты.* А. Н. Толстой, Петр Первый. *Батальон Валерия участвовал в славном сражении под Ивановской.* Н. Никитин, Северная Аврора. || ставший известным, прославившийся чем-, кем-л. *С возвышения, на котором стоял тамбовский вокзал, открывалась обширная панорама города, славного садами, мельницами, хлебной и конской торговлей.* Вирта, Вечерний звон. *Юные патриоты идут нескончаемыми дорогами жизни, находят славные места, где побеждали герои.* Тихонов, Отчий край. **2.** разг.

поседовања неких општепризнатих и поштованих, дакле позитивно вреднованих, својстава, што Даљ формулише и као ‘познат, знаменит, уважаван, којег свугде хвале’. Овај придев и у Даљево време, и у савременом руском говорном језику могао је да се користи за општу позитивну квалификацију: Даљ наводи да има значење ‘уопште доброг, одличног, доброг квалитета’, а у другом значењу у МАС налазимо формулацију ‘који представља задовољство, добар, пријатан’. Фасмер (3: 664) значење лексеме *слава* у руском језику дефинише као ‘част, похвала’ и указује на везу са лексемама *слово* ‘реч’ и *слыть* ‘словити, бити на гласу као, важити за’. Ово несумњиво потврђује закључак да је оно што је оквалификовано као добро истовремено и предмет разговора у ширем кругу (у заједници), чиме се промовише као вредност.

Синоним *знатный* семантиком корена *зна-* ‘зна-’ указује на везу између оног што се оцењује као позитивно и његове опште препознатљивости у друштву. У Даљевом речнику⁸¹ значење ове лексеме објашњава се и преко речи које су концептуално повезане са чулом вида и обраћањем пажње (*видный, примѣтный, замѣтный*), што је остало и у савременом руском језику⁸². У истом низу код Даља су и лексеме

располагающий к себе своими достоинствами, качествами, очень хороший. *Куцый сделался общим любимцем и забавлял матросов своими штуками. И такого-то славного пса грозили выкинуть за борт!* Станюкович, Куцый. *В старшем (десятом) классе спросили: "Кто любит и читает стихи?.." Оказалось, почти никто. Но ребята очень славные – живые, смелые, практичные.* Фадеев, Письмо Л. И. Стишовой, 20 февр. 1935. || доставляющий удовлетворение, удовольствие, хороший, приятный. *В жизнь мою не случилось мне читать таких славных книжек. Достоевский, Бедные люди. Стояли славные солнечные деньки.* Тендряков, Кончина.

⁸¹ **Знатный**, что легко знать, у(при)знать; видный, примѣтный, замѣтный, отличительный; отличный; знаменитый, славный. *Знатные люди, знать, вельможи, сановники. Знатный человекъ, добрый, хороший. Знатный доходъ, большой, значительный. Знатно поплясали! Ставь колъ, чтобъ издали знатно было, знать было, видно, видать, ясно.*

⁸² Код Даља за глагол *приметить* налазимо: обращать на что-либо внимание, чтобы помнить, удержать въ памяти признаки, у МАС (3: 423) разг. заметить, увидеть, обратить внимание на кого-, что-л.; за *заметить* код Даља: наблюдать, обращать на что-либо внимание и видѣть, у МАС (1: 543) воспринять зрением, увидеть; приметить; обратить внимание на что-л., уловить || сделать какое-л. наблюдение; подметить.

знаменитый и *славный* са веома сличним значењем – о објектима који се квалификују овим придевом зна се јер су славни. У савременом руском језику значење лексеме *знатный* није се променило⁸³.

По смислу овој групи припада и синоним на који се упућује – *одобрительный*⁸⁴, јер, иако је у корену речи *добр-*, овај придев у чврстој вези је са преношењем става о објекту: код Даља у дефиницији налазимо ‘признавати да је нешто добро, какво и треба да буде, хвалити, говорити добро, с похвалом’, а у МАС, између осталог, стоји и ‘који изражава одобравање’. У обе дефиниције користе се формулације које несумњиво садрже указивање на вербализацију позитивне оцене у широј заједници.

2.3.2. Концептуализација

У анализираном синонимском низу позитивна оцена концептуализује се на два начина: преко метафоре ДОБРО ЈЕ ВИДЉИВО и преко концептуализације метафором ДОБРО ЈЕ ВИСОКО, која се може

⁸³ МАС (1: 616–617) **1.** принадлежащий к знати³. *Знатный дворянский род. Зачем у вас я на примете? Не потому ль, что в высшем свете Теперь являться я должна, Что я богата и знатна.* Пушкин, Евгений Онегин. – *Дед мой был простой крестьянин, отец торговал в Москве и тоже был простой человек. А у моего мужа родители знатные и богатые.* Чехов, Новая дача. **2.** только полн. ф. известный, знаменитый, прославленный. *Знатные люди Советской страны. – Кто только ни жил у меня, мосье Лопатин! Многие знатные теперь инженеры, юристы и писатели знают капитана. Да, весьма многие известные люди помнят меня.* Гаршин, Надежда Николаевна. *Впереди или директор шахты № 1-бис Валько --- и известный всему городу знатный забойщик.* Фадеев, Молодая гвардия. **3.** прост. замечательный, отменный. [Дон Пабло:] *Пепе малый славный, и собаки У него знатные.* Тургенев, Неосторожность. – *Знатный табак в Москве! – говорит он, закулив.* Соколов-Микитов, В горах Кавказа. *Знатную свадьбу устроил своему любимчику Алешке Сергей Ильич.* Седых, Даурия. || значительный, большой. *Дело под вечер, зимой, И морозец знатный.* Н. Некрасов, Генерал Топтыгин. *Имел он знатный капитал И дом на Маросейке. Но сам за кассою считал Потертые копейки.* Маршак, Быль-небылица.

⁸⁴ **Даль:** одобрить, одобрять, одабривать что, признавать добрымъ, годнымъ, путнымъ, хорошимъ, хвалить, отзываться по добру, съ похвалою; **МАС** (2: 597) содержащий в себе одобрение; выражающий одобрение. *Одобрительный отзыв. На перилах лестницы и на косяках всех дверей виснут чужие горничные и няньки; они пожирают глазами невесту, слышится их одобрителное жужжанье.* Чехов, Свадьба. У истом речнику (МАС 2: 596) **одобрение** се дефинише као *признание хорошим, правильным, положительный отзыв, похвала.*

сматрати и подгрупом прве наведене. Повећана видљивост позитивно оцењених објеката као начин концептуализације у синонимском низу исказује се на различите начине: кореном речи може се указати на то да се објекат разликује од сличних или „извлачи” из групе па зато и постаје видљивији, а исто се постиже и употребом корена *перв-* ‘прв-’ или *выс-* ‘вис-’ у сложеницама.

2.3.2.1. ДОБРО ЈЕ ВИДЉИВО

Као што је речено у 2.2.4, позиционираност на хоризонталној оси на првом месту указује на повећану видљивост објекта, што у групу синонима придева *хороший* у којима се позитивна оцена концептуализује на овај начин сврстава придеве *первоклассный* ‘првокласни’, *перворазрядный* ‘прворазредни’, *первосортный* ‘најбољег квалитета, првокласан’, *первостатейный* ‘прворазредни’.

2.3.2.2. ДОБРО ЈЕ ВИСОКО

Придеви – синоними за *хороший* са *выс-* ‘вис-’ у корену указују на замишљено позиционирање позитивно оцењиваних објекта на вертикалној оси, што их чини истовремено и видљивијим. Овакво позиционирање концептуално их изједначава и са добрим, јер метафора ДОБРО ЈЕ ВИСОКО представља једну од примарних метафора. У синонимском низу налазимо придеве *высокий*⁸⁵ који је у савременом руском језику, према МАС, у трећем

⁸⁵ МАС (1: 281) **1.** имеющий большое протяжение снизу вверх; *противоп.* низкий. *Высокий человек. Высокий дом. Высокая гора. Высокая трава. Высокие столетние сосны --- стояли хмурою ратью, плотно сомкнувшись сверху зелеными вершинами.* Короленко, Лес шумит. || расположенный на значительном расстоянии вверх от какого-л. уровня. *Высокая местность. Теньгум-Мана --- особенно интересует меня. Это одна из самых высоких деревьев горного хребта.* Миклухо-Маклай, Путешествия. || находящийся или происходящий, совершаемый на значительной высоте над чём-л. *Высокий потолок. Высокие облака. Бумажный Змей, приметя свысока В долине мотылька, – Поверишь ли! – кричит, – чуть-чуть тебя мне видно; Признайся, что тебе завидно Смотреть на мой высокий столь полет.* И. Крылов, Бумажный Змей. *Высокое небо, обещающее солнечный день, синело холодно и бесплодно.* Лидин, Большая река. || имеющий уровень выше обычного (о воде). *Была в Неве высокая вода, и наводнения в городе боялись.* Ахматова, В последний раз мы встретились тогда. *Разлив на Волге в эту весну был очень сильный, – вода и сейчас еще высокая.* Катерли, Бронзовая прялка. **2.** большой, значительный по количеству,

значењу ('веома доброг квалитета, одличан') повезан са позитивном оценом квалитета. И многа друга значења – укупно четири од седам наведених – односе се на позитивно вредновање објеката, што потврђује концептуализацију доброг преко метафоре ДОБРО ЈЕ ВИСОКО. Синоними за придев *хороший* који садрже неки од облика придева *высокий* или корен *выс-* су *высшей марки* 'о највишем степену нечега', *высококачественный* 'висококвалитетан', *высокопробный* 'који се одликује одличним особинама, високим квалитетом', *высокий 3* 'веома доброг квалитета, одличан'.

3. Закључак

Детаљна анализа значења која су дата за лексему *хороший* у речницима из различитих периода развоја руског лексичког система, као и анализа синонимских низова, било да су део дефиниције или су преузети из речника синонима, потврдили су да се она може употребљавати и у случајевима када се квалификују објекти усклађени по квалитету са установљеним нормама, и када они својим позитивним особинама

силе и т. п. *Высокая производительность труда. Высокий урожай. Высокие темпы. Высокие цены. Высокая температура. Высокое напряжение. Высокое давление. Высокий уровень жизни.* **3.** очень хороший по качеству; отличный. *Высокое мастерство. Высокая оценка. Высокая культура. Высокая квалификация. Товары высокого качества. Безукоризненно разучивавший все свои роли, знавший их назубок, он [Долматов] всегда показывал высокие образцы актерской работы.* Мичурина-Самойлова, Шестьдесят лет в искусстве. **4.** выдающийся по значению; почетный, важный. *Высокая награда. Высокая честь. Высокое звание Героя Социалистического Труда. [Сочинитель] говорил о литературе... о ее великом и благотворном влиянии... о ее высоком назначении.* Н. Некрасов и Н. Станицкий, Три страны света. **5.** полный глубокого, необыденного содержания; возвышенный. *Высокий порыв. Каждую светлую мысль. Высокое каждое чувство Ты зарождаешь в душе.* Дельвиг, Только узнал я тебя. [Леонтий] признавал только одну высокую поэзию, а тривиального, всedневногo не любил. И. Гончаров, Обрыв. Мелузов одержим --- склонностью философствовать, затевать умные разговоры на высокие темы. Юрьев, Записки. **6.** приподнятый, торжественный (о языке, стиле). *Высокий стиль. Высокий слог.* **7.** тонкий, вызываемый колебаниями большой частоты (о звуках). *Рядчик выступил вперед, закрыл до половины глаза и запел высочайшим фальцетом.* Тургенев, Певцы. *Закончив куплет, голос, певший мелодию, вдруг берет страшно высокую ноту и долго-долго тянет ее.* Куприн, Ночная смена. *Гнали стадо. Разноголосое мычание коров, сглаженное далью, красиво и мягко сливалось с высокими голосами женщин и детей.* М. Горький, Три дня.

превазилазе норму или очекивања која постоје у заједници. Речници савременог руског језика, МАС и РСАл, на прво место⁸⁶ стављају значења која се односе на задовољавање норме⁸⁷, али знатно већи је број случајева када се лексема *хороший* или њени синоними односе на њено превазилажење: у синонимским низовима 20 синонима⁸⁸ односи се на ово значење, док на задовољавање норме упућује укупно 14 синонима⁸⁹; у МАС се у формулацијама за значења обележена као 2, 3, 4, 7 и 9 користе лексеме које говоре о повишеној позитивној оцени. Ово потврђује запажање Е. М. Волф и Н. Д. Арутјунове да је скала оцене асиметрична. Н. Д. Арутјунова (1987: 12) даје објашњење ове појаве:

„Оно што одговара аксиолошкој норми је пре оно како би требало да буде, него што је стварно. Достизање норме је циљ, а не полазна тачка [...]. Међутим, ма колико оптимистично да човек посматра свет, он не доживљава добро као нешто свакодневно, него као појаву која заслужује пажњу и подстицање. О добром се прича, на њега се скреће пажња саговорника. Изједначавање доброг са нормом спроводи се не у односу на стварни, него у односу на идеални свет. Зато се *добро*, мада се сматра нормом, и понаша по законима одступања од норме.”

У анализираном материјалу пронађени су различити начини на које се у лексичком систему истиче и промовише оно што је добро. Лексемама које се данас користе за изражавање позитивне оцене најпре се означавало да су објекти у најширем смислу речи леви, да су корисни, погодни – дакле, да задовољавају естетске и утилитарне потребе, што је очекивано и задржало се и у савременом језику. Маркирање објеката као добрих, односно њихово истицање најједноставније се врши указивањем на његове повећане параметре, па се исте лексеме користе и за изражавање позитивне оцене, и за

⁸⁶ У РСАл на прва три места.

⁸⁷ МАС (4: 620) *вполне отвечающий своему назначению* ‘који у потпуности одговара својој намени’ у оквиру првог значења, РСАл – *неплохой* (разг.); према МАС (2: 463) значење овог придева је *достаточно хороший, удовлетворительный, недурной* ‘прилично добар, задовољавајући, доста добар’.

⁸⁸ Од којих је 11 стилски необележено, 6 разговорних, 2 припадају сниженом стилу, 1 жаргону.

⁸⁹ Осам од њих је стилски обележено: 5 припада сниженом стилу, 2 су застарела, 1 разговорни.

изражавање повећаног квантитета. Осим саме лексеме *хороший* у 8. значењу у МАС, на већи квантитет указују и њени синоними *порядочный*, ‘знатан, попрличан, позамашан’, *изрядный* ‘приличан, знатан’, *знатный* ‘знатан’ и *высокий* ‘висок, велики’. Истицању по величини врло блиска је концептуализација употребом метафоре ДОБРО ЈЕ ВИСОКО, која је изражена не само у споменутом синониму *высокий*, већ и у бројним сложеницама типа *высокопробный* ‘који се одликује одличним особинама, високим квалитетом’ или синтаagmaма типа *высшей марки* ‘о највишем степену нечега’. Позиционирањем предмета који се могу назвати речима – синонимима за *добро* на прво место на хоризонталној оси (што је визуелно најистакнутији положај) повећава се њихова видљивост: нпр. *первоклассный* ‘првокласни’, *перворазрядный* ‘прворазредни’ итд. Синоними типа *видный* буквално ‘видљив’, *заметный* и *замечательный* букв. ‘који се примећује’ указују на издвајање оног што је добро кореном који је у вези са визуелном перцепцијом. Овакви случајеви укључују се у концептуализацију доброг преко метафоре ДОБРО ЈЕ ВИДЉИВО⁹⁰. Издвајање због разликовања од осталих, мање добрих објеката може се исказати унутрашњом формом речи: *отличный* ‘одличан’ буквално значи ‘разликује се’, *изрядный* буквално значи да ‘излази из реда’, *исключительный* – да је ‘искључен’ из неке групе, а синоним *необыкновенный* значи – необичан. Н. Д. Арутјунова у наведеном цитату скреће пажњу и на то да се на добро скреће пажња и да се промовише, што потврђује и синоним *славный*, чији буквалан превод је ‘славан’. У ранијем периоду развоја руског лексичког система, који је фиксиран у Даљевом речнику, користиле су се лексеме у којима је веза између позитивно оцењеног физичког изгледа⁹¹, показивања и глагола говорења била исказана преко корена *каз-*, што значи да се оно што је лепо/добро показује, и да се о њему говори (казује). С обзиром на то да процес оцењивања увек садржи елемент поређења, избор једног од више могућих објеката може да значи да је он због нечега добар, на шта се указује кореном *-бор-* у придеву *отборный* букв. ‘одабран’.

⁹⁰ Ове метафоре користе се и у концептуализацији важног (в. поглавље *Значење и концептуализација важног у руском језику*).

⁹¹ Подсећамо да се лексема *хороший* користила првенствено за указивање на позитивну естетску оцену, а тек касније се њено значење проширило на општу позитивну оцену.

Дакле, језик располаже доследним, систематичним механизмима уз помоћ којих може да укаже на то да се објекти оцењују као позитивни. Ови механизми су у складу и са универзалним начином указивања на добро преко концептуалних метафора⁹². Међутим, пошто општа позитивна оцена није дескриптивна у односу на сваки објекат, већ је холистична и указује на то да позитивна својства (од мноштва потенцијалних својстава објекта) у том моменту доминирају и да се због тога објекат сматра добрим⁹³, могуће је, а понекад и потребно, образложити избор оцене. Овде је и одговор зашто неки објекат може бити маркиран различитом оценом – тачка гледишта оних који оцењују може бити различита, и изношење аргумената током комуникације разрешава потенцијални неспоразум.

⁹² Више о концептуалним метафорама в. у поглављу 2 ове књиге.

⁹³ В. Арутјунова (1999: 198).

Како разумети неописано?
Анализа лексикографског материјала
као извора за проучавање концепта верности
у српском и руском језику

1. Увод

Садржину концепта као менталне јединице која садржи сва знања о објекту (у најширем смислу те речи) чине подаци најразличитије врсте до којих се током времена долазило у језичко-културној заједници. Неки од њих су оставили траг у елементима језичког система (нпр. у унутрашњој форми речи, о чему више в. Кожинава 2019, Брињов 2002; о историји проучавања питања Кунгушева 2010, Панченко 2010; о семантичкој мотивацији и језичкој слици света в. Толстој 2002, Березович – Рут 2000), а неки се реконструишу из других извора и другачијим врстама анализе, чији циљ је добијање што детаљнијег описа датог фрагмента језичке слике света. Овај опис никада не може бити потпун, јер се знања о објекту мењају, искуства до којих представници заједнице долазе кроз контакте са њим су различита, мењају се друштвене и културне норме, па тако и оцене и перспектива из које се објекат посматра, али на основу анализе различитих извора може се доћи до елемената који представљају константан део садржине концепта, као и до оних који су за просечне припаднике заједнице најактуелнији и најрелевантнији. У когнитивној етнолингвистици сматра се да је за добијање адекватног описа концепта као елемента језичке слике света неопходно истражити три врсте извора¹: на првом месту оног дела језичког система у оквиру којег се појављује номинатор – назив концепта (у овом случају ради се о лексичко-семантичком систему), потом је потребно спровести анкетирање савремених говорника језика у вези са најважнијим, односно суштинским елементима концепта именованог лексемом – номинатором, а онда се врши анализа разноврсних текстова који га посматрају са различитих аспеката². Након тога поставља се когнитивна дефиниција као покушај целовитог описа који је заснован на свакодневном знању просечних говорника и формулисан обичним језиком, односно даје се одговор на

¹ В. Бартмињски (2011: 41–69; 93–106).

² У овом раду коришћени су илустративни примери дати у лексикографским изворима, пошто се они сматрају најбољим примерима употребе речи у реалним текстовима, а у случајевима када је било потребно материјал је допуњаван примерима из електронских извора, укључујући Национални корпус руског језика (НКРЈ).

питање како припадници језичко-културне заједнице схватају концепт (Бартмињски 2011: 100, Њебжеговска-Бартмињска 2020: 136–176). У овом истраживању концепта верности користи се комбинација метода који се користе у етнолингвистици са анализом материјала добијеног током слободног асоцијативног експеримента³, јер он садржи релевантне податке за опис садржине концепта онако како је виде савремени говорници – припадници дате културе. Ова анализа користи се у психоллингвистици и лингвоконцептологији⁴, али изузетно је значајна и за истраживања лексичке семантике⁵. На тај начин се, укрштањем података добијених из различитих извора и анализом која је уобичајена за сваки од њих, долази до дефиниције са елементима који су, са једне стране, стабилизовани у језичком систему (што потврђује материјал лексикографских извора), а са друге стране, постављањем психоллингвистичке дефиниције као резултата анализе асоцијативних поља (Стерњин – Рудакова 2011: 100 и даље) и, у закључном делу, когнитивне дефиниције, добијају се веома важни подробни детаљи који, по правилу, изостају из лексикографских извора, а битни су за разумевање и значења, и употребе речи у лингвокултурној заједници.

Компаративно истраживање садржине концепата увек почиње проучавањем лексикографских извора, односно анализом садржаја речничких чланака за одредницу – лексему која именује концепт у једнојезичким и двојезичким речницима а, у складу са захтевима когнитивистичких праваца у оквиру којих се истраживање спроводи, често и других речника и осталих расположивих извора података о виђењу објекта вербализованог помоћу лексеме-номинатора. Приликом спровођења компаративних истраживања усмерених на добијање података о култури одсликаних кроз речи и њихову употребу не може се игнорисати чињеница постојања разлика у начину и степену описа елемената језичког система у различитим земљама. Међутим, пошто је садржина концепата релативно стабилна, анализом речничких чланака из вишетомних репрезентативних

³ Резултат оваквог експеримента су и асоцијативни речници. С обзиром на то они постоје у руској и српској лексикографији, као и на то да је велики број стимулуса исти (в. АРСЈ: 95), у овом истраживању ће бити један од извора добијања података. О могућностима употребе асоцијативних речника за опис концепата и о неким њиховим предностима у односу на анкету в. Стефановић (2015).

⁴ В. Уфимцева (2004; 2011), Стерњин – Попова (2007), Стерњин – Рудакова (2011).

⁵ В. Стефановић (2016).

речника које су издале реномиране националне научне институције у временски блиском периоду могу се добити у великој мери упоредиви подаци. Исто се односи и на друге лексикографске изворе: речнике синонима, антонима, фразеологизама, на асоцијативне речнике итд.

Сакупљање података који служе за утврђивање садржине концепата подразумева спровођење веома детаљне анализе лексикографских дефиниција и илустративних примера, оних чији су аутори лексикографи, и оних преузетих из књижевности. Циљ овакве анализе је откривање садржаја елемената који спадају у пресупозицију, то јест оног што носиоци језика и културе сматрају да је свима (у њиховој језичко-културној заједници) јасно и познато, па се зато подразумева и не треба га објашњавати нити посебно указивати на њега. Управо овакви елементи представљају драгоцене податке о садржини концепта, посебно у случајевима када се ради о блискосродним језицима и културама, и они би требало да допринесу прецизнијем опису самих концепата. Као што је речено, они често нису експлицитно изражени, већ је потребно да се реконструишу на основу осталих извора информација. Сматрамо да је за овакав начин истраживања најподесније издвајање когнитивних јединица, јер су то јединице чији садржај могу да чине и знања о значењима која се издвајају у традиционалној семантици (семе), и она која указују на асоцијативне везе присутне у унутрашњој форми речи, а могу садржати и друга знања реконструисана на основу података из језика и културе, нпр. невербалне знаке повезане са концептом и сл. Као што пише Е. В. Иванова (овде и даље превод је наш), „[к]огнитивна јединица когнитивне лингвистике која је корисна при прелазу од традиционалне анализе семантике према реконструкцији фрагмената паремиолошке слике света, концепата и прототипа” (2006: 43). Према истој ауторки (Иванова 2006: 44), когнитивна јединица је „појам који, у првом реду, има примењено, методолошко значење; то је формално средство когнитивнолингвистичке анализе, а не елемент модела когнитивне активности или хипотетичка јединица која у меморији чува информације и која би се могла мерити пропозицијама, битовима, пакетима информација, асоцијацијама, семантичким маркерима и др.” Издвајање когнитивних јединица је најадекватнији метод за наше истраживање јер се тако на јасан начин указује на непостојање потребе да се формално раздвајају језичка и ванјезичка знања која несумњиво постоје у језичко-културној заједници. Поред тога, издвајање когнитивних јединица омогућује поређење и квантификацију различитих елемената знања добијених из анализираних извора.

Првобитна мотивација за ово истраживање била је чињеница да су лексеме *верност* у српском и *верность* у руском језику, као и придеви од којих су настале, српски *веран* и руски *верный*, по облику и звучању веома сличне јер имају исту етимологију⁶, али да постоји разлика у опсегу објеката на које се могу односити, односно у контекстима у којима се могу користити. Стога је било потребно утврдити степен подударности или разлика у садржини концепата које оне именују и формулисати когнитивну дефиницију за концепте *верност* и *верность*. Међутим, током прикупљања података установљено је да се у дефиницији обеју лексема (апстрактне именице и придева од којег је настала) у оба језика појављује циркуларност, односно да се, на пример, у РСАНУ лексеме *верност* (2: 532) и *веран* (2: 522) дефинишу преко синонима *оданост* и *одан*, лексеме *оданост* (16: 698) и *одан* (16: 696–697) преко синонима *верност*, *веран* и *приврженост*, *привржен*, а лексеме *приврженост* (РМС⁷ 5: 39) и *привржен* (РМС 5: 40) преко *оданост*, *одан* и *верност*, *веран*. Са методолошког аспекта ово не представља сметњу, јер се, према раније наведеним поставкама које у вези са формулисањем когнитивне дефиниције даје Бартмињски (2011: 100), за когнитивну дефиницију узимају сви расположиви подаци из језичког система, у које, између осталог, улазе и синоними. Податак да се *оданост* и *приврженост* наводе као синоним за *верност*, међутим, упућује на то да је у свести говорника српског језика, па тако и лексикографа који ју је дефинисао употребом наведених лексема, *верност* особина која се првенствено везује за људе, што потврђује и материјал из других извора. Немогуће је ове придеве употребити уз именице које означавају предмете. Чак и у РС налазимо практично исте синонимске низове за друго значење лексеме *веран* (РС: 88), за лексему *одан* (РС: 408) и лексему *привржен* (РС: 498). И у руском материјалу налазимо укрштања: *верный* ‘веран’ (БАС 2: 180) дефинише се, између осталог, и уз помоћ синонима *преданный* ‘одан’, а у речничком чланку за одредницу *преданный* (БАС 11: 96) значење лексеме дефинише се као *проникнутый любовью и верностью к кому-, чему-либо* ‘прожет љубављу и верношћу према некоме, нечему’; други синоним који се користи је *надежный* ‘поуздан’, а он се у БАС (7: 143) дефинише као *такой, на которого можно понадеятыся, положитыся; внушающий доверие* ‘такав да

⁶ В. Фасмер (1: 292–293) за *вера* и Скок (3: 602–603) за *вјера*.

⁷ Користе се подаци из РМС јер није издат том РСАНУ у којем су ове лексеме.

се у њега може поуздати, ослонити; који улива поверење’, са издвојеном нијансом значења *обеспечивающий достижение цели, верный* ‘који обезбеђује постизање циља, веран’⁸. Још један од синонима употребљених приликом дефинисања придева *верный* је и *правильный*, за који се у БАС (11: 17) у трећем значењу даје *верный, истинный* ‘веран, прави’.

Дакле, већ сам увид у дефиниције номинатора концепта у репрезентативним лексикографским изворима указује на то да постоји разлика у односу на то да ли се верност као особина односи првенствено на особе (што је случај у српском језику), или је обим објеката који се могу назвати верним знатно шири, односно да обухвата у великом броју случајева и предмете (у руском језику). Међутим, прелиминарни увид у лексикографски материјал указује на знатно важнији проблем: чињеница да аутори појединих речничких чланака сматрају да је значење лексеме довољно објаснити другом лексемом, или другим лексемама, не узимајући у обзир могућност да тиме доводе до објашњавања непознатог непознатим, посебно у случају кад се речником користе припадници других језичко-културних заједница, и уз то проузрокујући циркуларност дефиниција, указује на то да је једина могућност доласка до суштинске садржине концепта који се именује лексемом – анализа апсолутно свих доступних података: и оних који су у речничком чланку истакнути, и оних који се на први поглед не уочавају, јер спадају у пресупозицију. Посебно вредне податке треба тражити, поред тога, у синонимским низовима, јер они указују на могуће аспекте значења и употребе лексеме која именује концепт, што је неопходно за ближи увид и опис садржине концепата.

С обзиром на установљену циркуларност у дефиницијама и на велику вероватноћу да аутори речничких чланака значења и подзначења лексема илуструју различитим примерима, одлучили смо да у истраживању користимо барем по два једнојезичка експланаторна речника, свесни да ће вероватно бити понављања у издвојеним когнитемама, али са намером да што је потпуније могуће опишемо садржину концепта. Поред тога, у случајевима када је језичка интуиција указивала на могућности постојања и других конструкција, или на могућност ограничене употребе оних које су давале у лексикографском чланку, оне су провераване у електронском

⁸ У српском би било тачније употребити лексему *поуздан*, али овде се истиче употреба лексеме *верный* у вези са циркуларношћу дефиниција.

Националном корпусу руског језика, на шта се указује у тексту. Лексикографски материјал у овом истраживању представљен је следећим редоследом: најпре се анализира начин на који се презентују значења лексема *верност* и *веран*, *верность* и *верный* у двојезичким речницима, затим, због лакшег поређења, садржај речничких чланака *верност* и *верность*, и *веран* и *верный* у једнојезичким речницима. С обзиром на то да метод укључује издвајање елемената значења експлицитно или имплицитно присутних у лексикографским чланцима, као и указивање на податке релевантне за утврђивање сфера у којима се манифестује верност, многе од издвојених когнитема понављају се. Е. В. Иванова (2006: 44) пише: „Неопходно је подвући да издвајање концептуалних когнитема не претпоставља стварање строгог коначног списка и не означава опис у духу структурализма. Као елементи плана садржине когнитеме могу да се нижу једне на другу, пресецају, да се разликују по степену апстрактности или конкретности, да варирају по дужини,” што се види и у когнитемама издвојеним у овом истраживању. Поред тога, у деловима рада где се сумирају резултати, неке од когнитема обједињују се у веће целине како би се лакше уклопиле у формулације усмерене на дефинисање садржине концепта. Након извршене анализе сваког од парова одредница, или, прецизније, за одреднице везаних лексикографских чланака, у посебном одељку пореде се издвојене когнитеме релевантне за опис концепта, било да се ради о онима које су елементи значења, било да се ради о другим подацима релевантним за културу, што је у складу са ставом да се у оквиру когнитивистичког приступа оне не раздвајају. Пошто се у једнојезичким речницима, као што је напоменуто, дају циркуларне дефиниције, анализирају се и лексеме употребљене у функцији синонима уз помоћ којих се дефинишу придеви *веран* и *верный* – за српски језик то су *одан* и *привржен*, за руски *преданный* и *надежный*.⁹

Посебно важне информације за проучавање садржине концепата налазе се у речницима синонима и идеографским речницима. Избором синонимских низова који се предлажу као могућа замена у одређеној ситуацији за лексему која именује концепт, аутори, у ствари, указују на различите аспекте концепта који постају очигледни након увида у

⁹ Изабрани су само наведени придеви, јер се апстрактне именице *верност* и *верность* дефинишу преко њих.

унутрашњу форму речи и семантички садржај других лексема – њених синонима. Редослед анализе српског и руског материјала исти је као и код једнојезичких речника, а у посебном поглављу пореде се издвојени елементи за синониме лексема *верност*, *веран* и *верный*, *верность*.

Након детаљне анализе садржине асоцијативних поља *веран* и *верный* формирају се психолингвистичке дефиниције за оба концепта, а у закључку се даје когнитивна дефиниција верности.

2. Двојезички речници

Податке о српским (хрватским) лексемама *в(ј)еран* и *в(ј)ерност*¹⁰ и о руским лексемама *верный* и *верность* преузели смо из двојезичких српско/хрватско-руских речника И. И. Толстоја (Тол.), и М. Даутовића (Даут.) и руско-српских/хрватских речника Б. Станковића (Станк.), Р. Ф. Пољанца и С. М. Мадатове – Пољанец (Пољ.). Ради боље прегледности садржај лексикографских чланака даје се у табели¹¹.

¹⁰ У тексту се користи ћирилично писмо и за податке преузете из речника објављених латиницом.

¹¹ Овде и у цитатима из других лексикографских извора изостављени су подаци који се тичу морфологије облика.

Одредница	Толстој (49)	Даутовић (705)
В(ј)ерност	/ – лексема не постоји у речнику ¹²	1. верность, точность; 2. верность, преданность, приверженность; надежность
В(ј)еран	1. верный, надежный; 2. точный, достоверный; 3. верующий	1. верный, надежный, испытанный, проверенный; преданный, неизменный; приверженный; ~ <i>пријатељ</i> верный (надежный, преданный) друг; 2. верный, точный; достоверный; ~ <i>рни подаци</i> верные (достоверные) сведения; ~ <i>пријетис</i> верная копия; 3. рел. пл. (<i>вјерници</i>) верующие; (муслимани) правоверные

Табела 1 – подаци из српско/хрватско руских речника

¹² Двојезички речници углавном су намењени за широку употребу, садрже основни лексички фонд, а због нужно ограниченог обима, посебно у случајевима када се ради о речницима сродних језика, дешава се да се не укључују речи чије се значење, према Пољ. (Предговор: VI), „лако разабире из основе именице”. Исти аутор даље наводи и да обично нису навођене апстрактне именице на *-ость* изведене од придевских основа, што може бити разлог непостојања одреднице *верность* у речнику Тол. Дакле, претпоставља се да минимално различита форма лексема у двама језицима подразумева и исто или врло слично значење, што често и јесте случај, али свакако не треба занемарити могуће постојање разлика у обиму и сферама употребе, као ни у детаљима који могу бити специфични за дату културу.

Одредница	Станковић (70) ¹³	Пољанец (61) ¹⁴
Верность	<p>1. тачност; правилност; ~ <i>перевода</i> тачност превода; ~ <i>решения</i> правилност решења;</p> <p>2. верност, оданост; преданост; ~ <i>родине</i> оданост отаџбини</p> <p>◇ <i>для -и</i> ради сигурности</p>	<p>1. вјерност, оданост;</p> <p>2. тачност (пријевода);</p> <p>3. поузданост, сигурност (<i>ока</i>); <i>для ~ти</i> ради сигурности</p>
Верный	<p>1. правилан, тачан; ~ <i>перевод</i> тачан превод; ~<i>ное решение</i> правилно решење; ~ <i>мысль</i> правилна мисао</p> <p>2. веран, одан, предан; ~ <i>друг</i> одан пријатељ; ~ <i>своему слову</i> веран својој речи; ~<i>ная жена</i> верна жена; <i>жена ему не ~на</i> жена га вара</p> <p>3. само дужи обл. поуздан, сигуран; ~ <i>способ</i> поуздан начин; ~ <i>ная опора</i> сигуран ослонац</p> <p>4. тачан, прецизан, сигуран; ~<i>ная рука</i> сигурна рука; ~ <i>глаз</i></p>	<p>1. вјеран, предан, одан;</p> <p>2. чврст, сталан; <i>быть ~ым своему слову</i> одржавати ријеч; ~<i>ая опора</i> чврст ослонац;</p> <p>3. поуздан, сигуран; ~<i>ое средство</i> поуздано средство; ~<i>ая рука</i> сигурна рука;</p> <p>4. правилан, прави; ~ <i>путь</i> прави пут;</p>

¹³ Аутор у предговору наводи да се значења разграничавају цифрама, а нијансе значења тачком и запетом.

¹⁴ У овом речнику значења нису нумерисана, али су раздвојена тачком и запетом иза дефиниције или иза примера употребе. Овде су нумерисана због боље прегледности и лакшег поређења са подацима из Станк.

прецизно око; *идти на ~ную гибель* ићи у сигурну смрт; ~ *выигрши* несумњива добит

5. само дужи обл. читав, цео; до *отхода поезда оставалось ~ных пять минут* до поласка воза било је читавих пет минута

6. истинит;

7. несумњив, неоспоран;

8. одговарајући;

9. прецизан (*сам*);

10. неизбјежан (*смрт*)

◇ *с подлинным* ~о слаже се с оригиналом (*пријетис*)

Табела 2 – подаци из руско-српско/хрватских речника

С обзиром на циљ истраживања, не разматрају се принципи којих су се поједини лексикографи придржавали приликом поделе на значења или њихове нијансе, посебно јер се то не ради експлицитно у једном од коришћених извора (Пољ.). Међутим, немогуће је не уочити сасвим другачији редослед значења који се даје у истом речнику за мотивну реч (придев) и за дериват (апстрактну именицу): у Даут. и Тол. за придев *в(ј)еран* прво значење односи се на жива бића, друго на предмете; за *вјерност* у Даут. као прво значење дају се руски синоними који упућују на то да се односи на предмете, а на другом месту су синоними који упућују на жива бића. Корисници речника могли би претпоставити да је у српском/хрватском језику верност као особина првенствено својство предмета, а тек секундарно живих бића, иако је то у односу на мотивну реч (са датим другачијим редоследом значења) супротно интуицији. У Станк. налазимо исти редослед значења и за *верный* и за *верность* у односу на то да ли се ради о

квалификацији предмета или живих бића: на првом месту значења односе се на неживе објекте, док се у речнику Пољ. за исте лексеме даје другачији распоред – најпре се наводе она која се тичу особа, а онда предмета. Дакле, поређење података из двојезичких речника показало је да се у оба језика ради о вишезначним речима, те да се лексема-номинатор, која је дериват, и мотивна реч – придев могу односити и на живе и на неживе објекте, при чему знатно већи број преводних српских/хрватских еквивалената за руску лексему *верный* сведочи о упадљиво ширем обиму контекста и ситуација у којима се она може користити у руском језику, посебно када се односи на неживе објекте. Ово потврђују и примери употребе који су део лексикографског чланка: најчешће се наводе колокације *верный/верность* + именица које се у српском језику никада не појављују уз српски придев или именицу са истим кореном, већ се користе друге, нпр. код Станк. налазимо *верное решение*, ~ *способ*, ~ *рука*, што се на српски преводи као ‘**правилно** решење, **поуздан** начин, **сигурна** рука’ итд.

3. Једнојезички дескриптивни речници

Основни лексикографски извори за српски језик су РСАНУ и РМС, а за руски БАС и МАС. Као извор додатног материјала, посебно у случајевима када је у њима примећен елемент значења који није издвојен у наведеним речницима, коришћени су ЈРМС за српски и БТС и Уш. за руски језик. Приликом цитирања делова из лексикографског чланка изостављени су подаци који се тичу фонетике и морфологије облика.

3.1. Верност

3.1.1. Српски језик

3.1.1.1. РСАНУ

Дефиниције верности у РСАНУ (2: 532) гласи: *особина онога који је веран, онога што је верно, оданост; исп. верноћа*. Без обзира на њену релативну штурост, у њој су присутни релевантни подаци за дубљу анализу

садржаја истоименог концепта, као и услови за употребу лексеме у контексту, те се издвајају следеће когнитеме¹⁵:

- **верност је особина;**
- **односи се првенствено на особе;**
- **може се односити на предмете,**

а синоними за верност су *оданост* и *верноћа*¹⁶.

Детаљном анализом илустративних примера¹⁷, укључујући и указивање на пресупозиције, могуће је издвојити и друге когнитеме карактеристичне за верност у српском језику:

- **верност је вредност.**

На сврставање верности у вредности у српској култури указује се у другом наведеном примеру *нева [се] верност Милошева*, што значи да је тема која је значајна толико да се појављује у народном стваралаштву. Следећа потврда овакве квалификације даје се у примеру из Андрићевог дела, где се очекује *награда од Бога* за верност.

Блиска¹⁸ овој одлици је и когнитема

- **верност је позитивна особина.**

¹⁵ Когнитеме се издвајају графички, употребом тачке и полуцрним словима.

¹⁶ Анализа синонима врши се даље у раду.

¹⁷ *На саме Цвети, Милош ... објави народу да пристаје на устанак и позове их на верност* (Мишков., Ратн. 9, 5). *У њој се нева ... верност Милошева и издаја Вука Бранковића* (Скерл. 5, 58). *Јест, окор је био, али верност сама* (Змај 1, 426). *[Јањичар] се одликује пчелином стрпљивошћу, магарећим дурањем, псећом верношћу* (Вукић. М. 6, 425). *Гледајте ту побожну госпожу, муж јој на трговини, а она дома тргује са својом вјерношћу* (Ковачић 1, 84). *Надаш се ведро срећи, коју ће ти Бог послати за твоју љепоту, за вјерност и дуго самотовање* (Андрић 1, 107). *Код неких писаца налази се на појаве које због претеривања у верности једном наречју изгледају смешне* (Радул. I., НЈ 3, 13). *Не може се преводити са вербалном верношћу* (Поп. Б. 5, 220). *Новији испитиваоци нису сумњали у верност овога мишљења* (Вукић. М., ППл, 1892, 54). *При копирању [фресака] ... контуре цртежа преносио је директно ... настојећи тако постићи највећу могућу вјерност* (Реп. 1957, 8/14).

¹⁸ Говоримо о блискости јер свака позитивна особина не мора да буде вредност (у значењу које има у оквиру когнитивне етнолингвистике).

Употреба супротног везника *али* у другом примеру (*окор је био, али верност сама*) сврстава верност у групу придева са позитивном конотацијом¹⁹.

- **Верност се везује за контекст оружаног сукоба.**

Први наведени пример припадницима српске језичко-културне заједнице указује на то да је реч о почетку Другог српског устанка против Турака, а у четвртном наведеном верност се везује за особине јањичара, припадника турске војске.

- **Верност се везује за контекст брачних односа.**

О овоме сведочи пример из дела Ковачића, где се са иронијом указује на недостатак брачне верности супруге.

- **Верност је ствар личног избора.**

У већ споменутом првом наведеном примеру Милош *позива* на верност. С обзиром на то да се позиву не мора свако одазвати, закључујемо да је то особина коју имају они који су одлучили да се понашају на одређени начин. Међутим, пошто се позивање на верност може односити и на верност *устанку*, закључујемо да

- **веран се може бити и предмету.**

У примеру који се тиче особина јањичара, налазимо да се он одликује „псећом верношћу”, што говори о томе да се у српској култури пас сматра верном животињом:

- **верност се може односити на животиње (пре свега на пса).**

У случајевима када је верност карактеристика предмета, илустративни примери откривају следеће њихове особине, изражене когнитивном

- **верност је блискост у подражавању оригиналу.**

¹⁹ *Окор* је краћи облик придева *окорео* (РСМ 4: 102–103), са фигуративним значењем *који има неку лошу особину у највишем степену, непоправљив; упоран, задрт*, што га експлицитно сврстава у придеве са негативном конотацијом. Пошто се у примеру наведеном у речничком чланку користи супротни везник, значи да се ради о посматрању верности као позитивне особине.

Примери у којима се говори о верности *наречју*, *вербалној* верности и верности *копије* потврђују овакву формулацију, а допуштају и формулацију

- **верност може бити синоним за тачност.**²⁰

Међу примерима налазимо верност *мишљења*, а у РМС (6: 152) у оквиру значења 1.а. међу синонимима којима се објашњава значење речи *тачан* користи се и лексема *веран*²¹.

3.1.1.2. РМС

У РМС (1: 355) дефиниција гласи: *особина онога који је веран*, што, без обзира на то што нема илустративних примера, ипак даје податак релевантан за виђење верности у српском језику. Наиме, за разлику од дефиниције у РСАНУ, овде се једино говори о верности као о особини која се везује за бића, не и за предмете. Касније, анализом других извора, показује се да савремени носиоци српског језика и културе верност управо тако и схватају, док су контексти употребе лексема *верност* и *веран* када се односе на предмете знатно ређи.

3.1.1.3. ЈРМС

Аутори лексикографског чланка *верност* (ЈРМС: 132) сматрају да се ради о лексеми која има два значења: 1. *особина онога који је веран, оданост, приврженост*. 2. *особина онога што је верно, тачност, аутентичност, веродостојност*. Без обзира на то што нема илустративних примера, чини се да је ова дефиниција најприближнија стању ствари у српском језику, јер се јасно раздваја верност као особина живих бића, која се дефинише употребом синонима непримењивих на предмете, и верност као један од синонима карактеристичних за неживе објекте која се најприближније односи на тачност подражавања или копирања. Поред тога,

²⁰ Ово указује на делимично преклапање садржине концепата *верност* и *тачност* (као и других концепата изражених лексемама које су једним делом синонимичне са лексемом *верност*), што је природно и очекивано стање ствари. Стога сматрамо да се овај став (и други, даље у тексту, када се односе на синониме) може сматрати когнитивном.

²¹ **Тачан 1. а.** који потпуно одговара ономе што представља, на чему се заснива, веран; који показује стварно стање, истинит.

на прво место се ставља верност као особина бића, што имплицира да је верност која се везује за предмете секундарна.

3.1.2. Руски језик

3.1.2.1. БАС

У БАС (2: 183–184) *верность* је представљена као вишезначна лексема: прво значење дефинише се као *постоянство в убеждениях, взглядах, отношениях и т. п.*; *преданность* ‘постојаност у убеђењима, погледима, односима итд.; оданост’, са посебно издвојеним изразом – нијансом значења *брачна верность*.

На основу дефиниције првог значења јасно се види да се у руском језику лексема *верность* првенствено односи на особе, јер оне могу имати убеђења и погледе. Стога је могуће издвојити исту когнитему као и у српском језику:

- **верност се односи првенствено на особе.**

Употребом лексеме *постоянност* у дефиницији имплицирају се следеће поставке:

- **верност се манифестује током дужег временског периода и**
- **верност је повезана са непроменљивошћу става или понашања.**

И у илустративним примерима који се дају за прво значење²² налазимо на израз *верность народа*, што значи да

- **верност може бити својствена групи људи,**
а следећи наведени пример²³ указује на то да

²² *Сила советского патриотизма состоит в том, что он имеет своей основой не расовые или националистические предрассудки, а глубокую преданность и верность народа своей советской Родине, братское содружество трудящихся всех наций нашей страны. Сталин, 27-ая годовщ. Великой Окт. соц. револ. Доклад. 6 ноября 1944 г. (О Великой Отеч. войне Сов. Союза, 160).*

²³ *Чтобы вести последовательную и выдержанную борьбу, партия пролетариата не может определять своей тактики от случая к случаю. Она должна в своих*

- **верност може бити усмерена и на предмете,**

што се види и у последњем делу претходног наведеног примера (*‘верност домовини’*; у овом примеру – *‘верност принципима’*).

Пример из дела Љермонтова са питањем да ли постоји неко на чију верност се може рачунати²⁴ допушта издвајање још једне когнитивне, овде засноване на пресупозицији

- **верност није својствена свима.**

У оквиру првог значења издваја се нијанса која се односи на брак²⁵, те се закључује

- **верност се везује за контекст брачних односа.**

Друго значење дефинисано је као *правильность, полное сходство или соответствие чему-либо* ‘правилност, истоветност или сличност нечему’. У оквиру овог значења посебно се указује да се може користити у устаљеним изразима када се односи на преводе, копије, препричавање и сл.²⁶, да се може употребљавати са нијансом значења указивања на беспрекорност, савршеност²⁷, као и да се у руском језику израз *для верности* може користити за изражавање потврде прецизности или тачности²⁸. Примери²⁹

тактических решениях соединять верность принципам марксизма с верным учетом передовых задач революционного класса. Ленин, Революция учит (IX, 132).

²⁴ *Нет ли у вас с собою кого-нибудь, на чью верность вы можете надеяться?* Лерм. Вадим, XVI.

²⁵ Илустрација за наведену нијансу је *Верность тебе сохраняя, в жилище твоем Пенелопа Ждет твоего возвращения с тоскою великой.* Жук. Одиссея, XVI, 37–38.

²⁶ О переводах, копиях, пересказах и т. п. *Г. Берг мало заботился о точности перевода: кроме того, за верность многих переводов он не может ручаться, потому что они сделаны не прямо с подлинника.* Черныш. «Песни разных нар.» Берга (I, 54).

²⁷ *Софья Алексеевна играла на фортепиано с изумительною верностию; пухлые ее пальчики быстро бегали по клавишам и никогда не ошибались.* Григор. Два ген., VIII. *Мне должно было стрелять первому: но волнение злобы во мне было столь сильно, что я не понадеялся на верность руки и, чтобы дать себе время остыть, уступал ему первый выстрел; противник мой не соглашался.* Пушкин. Выстрел, I.

²⁸ *[Филипп] осмотрительно подымает ноги и, балансируя, шествует дальше, для верности опираясь двумя пальцами об рейки.* Федин, Пох. Евр., кн. II, гл. 7. *Худо ли,*

указују на то да се у овом значењу лексема *верность* готово искључиво односи на предмете. У већини наведених примера приликом превођења на српски језик користиле би се лексеме *прецизност* и *тачност*³⁰, те се и овде закључује да,

- **када се односи на предмете, верност може бити синоним за *тачност* и**
- **верност може бити синоним за *прецизност*.**

Треће значење лексеме *верность* је *надежность, честное выполнение* ‘поузданост, часно извршавање’. Илустративни пример *Верность аварского слова в горах обратилась в поговорку*. Марл. Аммалат-Бек, III допушта издвајање следећих когнитема:

- **верност је вредност**³¹ и
- **верност је везана за лични интегритет,**

док семантика *поузданости* упућује на когнитему

- **верност се манифестује током дужег временског периода.**

3.1.2.2. МАС

У МАС (1: 151) *верность* се дефинише као особина у вези са придевом *верный* у прва четири наведена значења. Илустративни примери

хорошо ли мы ехали, можешь судить по маршруту, но, для верности, на каждый переход прикладывая верст по пяти. Гриб. Пут. зап., II.

²⁹ *Некоторые критики возлагают на обязанность артистов исполнять и историческую верность лиц, с колоритом времени во всех деталях, даже до костюмов, т. е. до фасона платьев, причесок включительно*. Гонч. Милion терз. (XI, 151). *Изображая отношения между влюбленными, наши романисты большей частью рисовали нам сцены, созданные воображением, – сцены, за верность которых не поручится ни сам автор, ни внутреннее чутье читателя*. Писар. Первые литер. оп. (I, 241). *Исторические произведения Пушкина сильны общию психологическою верностью характеров*. Черныш. Соч. Пушкин. (I, 289).

³⁰ У БАС (15: 749) за лексему *точный* у оквиру другог значења даје се: *верный, безошибочный*.

³¹ С обзиром на то да је позитивна особина, да је прешла у изреку и тако ушла у фолклор, сматра се вредношћу.

односе се на различите предмете, као и на различите ситуације у којима се ова лексема може употребити. На основу њих могу се издвојити следеће когнитеме:

- **верност може бити усмерена на предмете**³²,
- **верност може бити синоним за *тачност***³³ и
- **верност може бити синоним за *прецизност***³⁴.

3.1.2.3. Ушаков³⁵

И у речнику Ушакова верност се дефинише тако што се указује на то да је апстрактна именица у вези са прва три значења речи *верный*. Илустративни примери *верность слуги* ‘верност слуге’, *верность своему слову* ‘држање речи’, *верность догадок* ‘тачност претпоставки’ и *верность перевода* ‘тачност превода’ дозвољавају издвајање следећих когнитема (према редоследу у наведеним примерима):

- **верност се може манифестовати у професионалној сфери;**
- **верност може бити усмерена на предмет и**
- **верност може бити синоним за *тачност*.**

Израз *верность своему слову* ‘држање речи’ у суштини значи да се особа која је дала реч обавезује да се у складу са обећањем понаша, те се може издвојити и когнитема

- **верност је повезана са личним интегритетом.**

3.1.3. Поређење издвојених когнитема за лексеме *верност* и *верность*

На основу лексикографских дефиниција и анализе примера којима је илустрована употреба лексема *верност* и *верность* види се да су заједнички елементи концепата чини номинатори су наведене лексеме следећи:

³² *Верность родине. Верность присяге.*

³³ *Верность решения.*

³⁴ *Верность перевода. Верность глаза.*

³⁵ <<https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=4499>> 28. јун 2021.

1. верност је особина која карактерише првенствено особе, али може се односити и на предмете;
2. верност је вредност;
3. верност је позитивна особина³⁶;
4. верност није својствена свима;
5. верност је ствар личног интегритета;
6. верност се везује за личне односе (брак, пријатељство) и за професионалну сферу (послуга, припадник оружаних снага) и
7. верност може бити усмерена на особе или на предмете, односно подразумева посебан (позитиван) начин понашања према особи или предмету на које се односи.

У материјалу из српских лексикографских извора указује се на то да верност може да буде својство животиња (наводи се пример пса), а у руском материјалу налазимо податак да се она може везивати за групу особа као целину (народ, на пример).

Када се издвојена значења и илустративни примери за *верност* и *верность* посматрају као својство предмета, примећује се њихов знатно мањи број у српским речницима, као и ограниченост на документе, преводе, копије и сл. Синоними који се користе у српском језику тичу се блискости у подражавању оригиналу, што се може исказати помоћу лексема *тачност*, *аутентичност* и *веродостојност*. Значење блискости подражавања оригиналу и истоветности са другим предметом постоји и у руском, док се руски синоними у случајевима када се користе у другим контекстима могу на српски превести лексемама *тачност*, *прецизност*, али и *истоветност*, *савршеност* и *беспрекорност*, што на дубљем нивоу указује на то да су предмети управо онакви какви одговарају идеалу (оригинално замишљеном), или какви треба да буду. Ово потврђује став да се верност повезује са вредношћу и у руском језику и култури.

³⁶ За српски језик на то се указује у фусноти 19, а пошто се ради о вредности, исто својство преносимо и на руски језик.

3.2. Веран

3.2.1. Српски језик

3.2.1.1. РСАНУ

Лексема **веран** у РСАНУ (2: 522–523) представљена је као вишезначна³⁷. Прво значење, са издвојене четири нијансе, готово искључиво односи се на особе, а када се на основу примера види да је реч о атрибуту уз инаниматну именицу, увек се ради о метафоричној или метонимијској употреби.

На основу прве издвојене нијансе првог значења 1.а. *одан, привржен*³⁸, *постојан у пријатељству, подршци, послушности и сл.; исп. вернопредани*³⁹, са одговарајућим илустративним примерима⁴⁰, издвајају се следеће когнитеме:

- **верна може бити особа;**
- **верна може бити животиња (пас);**
- **носиоци верности имају дуготрајне позитивне односе са оним коме су верни;**⁴¹

³⁷ Аутори најпре упућују на лексему *верен*, која се у песничком језику и у народним говорима могла односити на прво значење речи *веран* (РСАНУ 2: 522): **верен** песн. нар. в. веран (1). – *И сетим се лепог доба | ... И верених пријатеља* (Поп. Мита 1, 164). *Собом узе неке Црногорце, | И Даринку вјерену љубовцу* (НП Вук 5, 57).

³⁸ Ове две лексеме касније се детаљније анализирају.

³⁹ РСАНУ (2: 532) **вернопредани**, заст. в. *веран* – *Овај вернопредани слуга пише одма' Донњ Алфонзу, те га извести о несрећи* (Зуб. 8, 8).

⁴⁰ *Није имао на читавом свијету | Вјерњег слугу, или искрењег | Пријатеља до својега Влатка* (Богов. 2, 75). *Бијаше вјеран као пас* (Шен. А. 8, 156). *Иво посматраше младића, који га гледаше својим добрим вјерним очима* (Ћип. 2, 27). *Верна слуга Борџијина ... уједанпут замете кавгу* (Вулов. 4, 54). *фиг. Бијела кришку сира | из утробе вјерној торби вади* (Маж. И. 1, 20). *Стајао [је] ... држећи своју вјерну тољагу у руци* (Назор 18, 354).

⁴¹ О овоме сведочи употреба лексема *пријатељство, послушност, подршка* у илустративним примерима. Све наведене лексеме у српском језику имају позитивну конотацију и углавном се користе у случајевима када је однос међу особама дуготрајан. У дефиницији за нијансу 1.б користи се лексема *доследан*, што потврђује овакво тумачење.

- **верна особа је неко из сфере личних или**
- **из сфере професионалних односа;**⁴²
- **уколико се односи на предмет, придев *веран* указује на његову поузданост у испуњавању функције и**
- **поузданост у испуњавању функције посебно је значајна у тренуцима важним за власника предмета**⁴³.

За другу нијансу, обележену као 1.б, даје се следећа дефиниција: „који не изневерава, који не крши преузету обавезу, задату реч, који не одаје поверену тајну и сл.; доследан”, што сферу значења лексеме *веран* сужава на особине људи.

Део који се односи на држање речи дозвољава издвајање става да

- **верна особа има морални интегритет,**
- а формулација у вези са неодавањем тајне да
- **верна особа је у блиским односима са другом особом (којој је верна),** као и да
 - **однос верности укључује поверење.**

С обзиром на то да један од предложених синонима, *доследан*, према РМС (1: 746) има значење *који је у својем деловању и мишљењу сталан, постојан*, може се издвојити и когнитема

- **верност је повезана са непроменљивошћу, сталношћу става и понашања.**

Илустративни примери⁴⁴ указују на постојање следећих когнитема:

- **верност је повезана са личном одлуком,**
- **верност је повезана са личним интегритетом особе,**⁴⁵

⁴² Лексема *слуга* употребљена је два пута у примерима, а у нијанси значења обележеној са г спомиње се да се придев *веран* појављује као стални епитет уз ову именицу, као и уз именицу *љуба*, што шири сферу и на личне односе.

⁴³ В. примере употребе обележене са *фиг.* у речничком чланку.

⁴⁴ *Вјеран бјеше јунак мимо људе, | па га оно паише Ђоровића | избежуми некако на брацку* (Њег. 7, 187). *Ту се Халил од Карловца каже, | Да је слуга Карловачког бана, | Да је њега окривила правда, | Па да тражи вирна господара* (НП Шуњ., 56). *Тврда рјечца у вјерна човека, | Млога добра по свјету почини* (Поп. Јев. 1, 36). *Монтерлан је, веран свом зоолошком укусу, створио ову слику „битисања” личности под хитлеровским игом* (Књиж. 1, 397).

- **верност је особина коју не поседују сви**⁴⁶.

Нијанса значења 1.в дефинисана је као *сигуран, поуздан, којему се може веровати*. Илустративни примери⁴⁷ указују на то да се придев може односити и на људе, и на предмете, али треба имати у виду да су они преузети из грађе из 19. и са почетка 20. века, те да је данас употреба лексеме *веран* у односу на предмете прилично ретка, и да би је савремени говорници заменили једним од синонима наведених у дефиницији – *поуздан* или *сигуран*.

У оквиру првог значења нијанса обележена са 1.г везује се за употребу у народној поезији: *као стални епитет уз именице 'љуба', 'слуга' и сл., са изгледелим значењем*⁴⁸. Употреба придева као сталног епитета уз именице које се односе на личну и професионалну сферу сведочи о томе да је верност пожељна, тј. да би требало да буде стереотипна особина у таквим односима. Међутим, судећи по примеру који се даје у вези са нијансом значења 1.б и односи се на слугу (в. фусноту 45 и коментар у тексту), може се закључити да

- **верност може бити једностранна, односно није обавезно узајамна.**

Овакав закључак, чини се, потврђују и раније издвојени елементи значења верности као особине везане за лични интегритет и одлуку особе да се, без обзира на околности, понаша на одређени начин, као и то да се она испољава у професионалној сфери, када се од особе (нпр. слуге) очекује одређени начин понашања према другој особи (овде – господару), што не мора да подразумева узајамност (као што се и наводи и у анализираном примеру, где господар није био „виран” своје слуги). Другим речима,

⁴⁵ Овде се мисли на одлуку да се особа понаша на договорени или очекивани начин. Очекиваност понашања у одређеној врсти односа илуструје се у примеру где Халил „*тражи вирна господара*”, што значи да се претходни господар није понашао онако како би се очекивало у даатој ситуацији. Са друге стране, подразумева се да ће слуга бити веран господару, о чему се говори ниже.

⁴⁶ Израз у примеру из Његоша *вјеран ... мимо људе* указује на то да се особа истицала особином која није карактеристична за све.

⁴⁷ *Каже намъ да му е веранъ човекъ казао: да у Гласинцу скупило се Турака* (Нен. М. 1, II). *Једино верно средство, то је уздржљивост болесног мужа* (Нен. Л. 1, 47). *Срце лупа, ал' е верна стрела; онъ паде* (Стер. 5, 8).

⁴⁸ *Узећу те за верну љубовицу* (НП Вук 2, 319). *Цара држе многе верне слуге* (И., 131).

очекивана усмереност односа верности у професионалним односима је од хијерархијски ниже ка хијерархијски више постављеној особи.

Друго значење лексеме *веран* односи се на предмете, о чему сведоче илустративни примери⁴⁹. Дефинисано је као *који потпуно одговара ономе што представља, на чему се заснива (оригиналу, обрасцу и сл.); тачан, адекватан*. На основу ове дефиниције понавља се веза са синонимима који се користе и у лексикографској дефиницији за *верност*:

- **уколико се ради о документима и сл., веран може значити идентичан оригиналу;**
- **уколико се односи на предмете, веран може бити синоним за тачан и**
- **уколико се односи на предмете, веран може бити синоним за адекватан.**

Треће значење (*осигуран, зајемчен*) тиче се употребе у народном говору и илустровано је само једним примером⁵⁰, а у савременом књижевном језику не користи се.

Четврто наведено значење односи се искључиво на особе: *који се не колеба, који верује*⁵¹. НепокOLEбљивост (ЈРМС: 807) је повезана са чврстином и постојаношћу, а оне на дубљем нивоу понављају когнитивне карактеристичне и за *верност*: личну одлуку да се особа понаша на одређени начин, као и њену релативну дуготрајност:

- **веран је онај ко је одлучио да се понаша на одређени начин;**
- **веран је онај ко се на одређени начин понаша у дужем периоду.**

⁴⁹ Али има ... и корисних ствари, које су верно огледало, верна слика друштва (Срем. 11, 85). Држим Мартић–Лукићеве пјесме вјерницима, јер има већ више од шездесет година, да је тискано њихово прво издање (Бановић С., ЗНЖ 25, 217). Својим верним испуњавањем обавеза из уговора, Порта је била врло користан и угодан сусед Аустрије (Поп. В. 1, 92). И оно што се у рингу сада борило није било тијело. То је била вјерна, али ненадахнута копија (Шољан А., Реп. 1959, 1/7). Мора [преводицац] бити неточан, да буде вјеран! (Хергешић И., ХК 15, 190).

⁵⁰ Свакоме Црногорцу и Брђанину, да је вјерно и сигурно поштење, живот и имуће (Зап. 1927, 47).

⁵¹ Рече Томи: Пружи прст свој амо и виђи руке моје ... и не буди невјеран него вјеран (Вук 11, 101).

Пето значење указује на то да се придев *веран* у дужем облику (одређеном виду) и обично у множини може користити и у именичкој служби и да тада означава вернике – припаднике одређене религије⁵².

3.2.1.2. РМС

У РМС (1: 355) наводи се да лексема *веран* има три значења: прво (*пун верности, поуздан; привржен, одан*) везује се и за особе, и за предмете⁵³, при чему се на објекте може односити само синоним *поуздан*, док су остали везани за особине људи:

- ***веран* може бити синоним за *поуздан*;**
- **верна особа има дуготрајан позитиван однос према другој особи или предмету⁵⁴.**

Присуство лексеме *ипак* у примеру датом у фусноти бр. 53 указује да на то да се

- **верност као особина може проверавати у условима постојања притисака различите врсте.**

Друго значење (*тачан, који одговара своје извору, аутентичан*) односи се искључиво на предмете, о чему сведоче и наведени илустративни примери⁵⁵:

- ***веран* може бити синоним за *тачан* и**

⁵² *Ако који вјерни ... има удовице, нека се стара за њих, и да не досађују цркви* (Вук 11, 183). *Мујезини [су] својом песмом ... позивали верне на молитву* (Нов. 23, 293). *Тако се свршава вечерње и једно за другим излазе свештеник и верни* (Сек. 5, 87). *Старешина је ратника називао: мој верни, мој човек или мој васал (т.ј. слуга)* (Р–А 1, 6б). *Милош са својим вернима спремаше се да ... бије смртни бој* (Мишков., Ратн. 1883, 8). *И данас многе омладинске идеје још живе и налазе својих апостола и верних* (Скерл. 3, XI). *О овој књизи се већ данас може казати да је она дело које има своје верне* (Цар 7, 106).

⁵³ *Десном руком држи сваки вјерну шарку, узданицу своју*. Том. *Младић ... је... ипак остао веран и поуздан*. Срем. [Напомена М.С.: лексема *шарка* (РМС 6: 930) има значење *пушка*].

⁵⁴ Овај закључак заснован је на основу анализе лексема *одан* и *привржен*, о чему се говори ниже.

⁵⁵ *Тражи верне податке о свему што се догодило*. Гавр. *И себе пун у извору свом вјеран*. Наз.

- **веран може бити синоним за аутентичан.**

И РМС бележи као једно од значења употребу лексеме *веран* у плуралу у значењу именице *верник*, одн. *верници*⁵⁶.

3.2.2. Руски језик

3.2.2.1. БАС

Лексема *верный* према БАС (2: 180–182) има четири значења.

Прво значење односи се искључиво на особе и дефинише се као *проявляющий постоянство в своих отношениях, взглядах, чувствах, привычках и т. п.; неизменный, преданный* ‘онај који је постојан у својим односима, погледима, осећањима, навикама итд; постојан, одан’. На основу формулације уочавају се следеће карактеристике верног објекта, изражене когнитемама

- **верност се испољава у различитим сферама људске активности (социјалној, когнитивној, емотивној, сфери свакодневног живота итд.);**
- **верност је повезана са непроменљивошћу става и понашања током дужег периода, тј. са доследношћу.**

У оквиру ово значења лексикографи издвајају четири уобичајене конструкције. У првом примеру типичне употребе (*верный сын своей родины* ‘верни син своје домовине’)⁵⁷, указује се на то да

- **верност особе може бити усмерена ка неживом објекту**⁵⁸.

⁵⁶ Тако се свршава вечерње, и једно за другим излазе свештеник и верни. Сек.

⁵⁷ Всегда и везде, прежде всего и после всего, ты должен быть верным сыном своей матери-родины и верным сыном лучшего сына этой родины, великого человека – Сталина. В. Катаев, Сын полка, гл. 27.

⁵⁸ У НКРЈ претрагом преко облика *верный* *у добија се велики број примера где се верност везује за неживе објекте (изражене дативом јединине мушког рода). Претрага преко конструкције *верный* *и, која би дала именице женског рода, није могућа јер се конструкција у претраживачу грешком третира као комбинација придева и везника.

На основу употребе именице *сын* могао би се стећи утисак да се верност уобичајено везује за породичне (крвне) везе, али провером у НКРЈ установљено је да су синтагме *верный сын* ‘верни син’ и *верная дочь* ‘верна кћерка’ део устаљених израза једино уз именице типа *отаџбина*, *партија*, *црква* и сл., док се синтагме *верная сестра* ‘верна сестра’ и *верный брат* ‘верни брат’ користе готово искључиво у случајевима када се не односе на крвну везу, већ служе за исказивање блискости и позитивних односа према некоме. Претрага корпуса према синтагмама *верн* мат** и *верн* отец* није дала резултате који би се односили на мајку или оца који су верни својој деци (или на децу којој су родитељи верни). Једини пронађени изузетак је назив филма *Верность матери*, који је посвећен животу Леџинове мајке, што опет указује на необичност овакве конструкције у свакодневном животу (па тако и у језику).

Сви остали примери у лексикографском чланку односе се на међуљудске односе, односно на личну сферу – брака (*жена*, *муж*) и пријатељских односа (*друг* ‘пријатељ’, *товарищ* ‘друг’)⁵⁹, те је могуће издвојити когнитивне које говоре о томе да се верност односи на сферу личних односа, односно, уже,

- **верност се односи на сферу брака и**
- **верност се манифестује у пријатељским односима.**

И аутори анализираног лексикографског чланка готово истоветно формулишу још једну групу уобичајених конструкција, јер издвајају облике типа *верный кому, чему. Верный самому себе, характеру, привычкам и т. п. – последовательный в проведении своих взглядов, в проявлении своего характера, привычек*⁶⁰ ‘веран коме, чему. Веран самом себи, карактеру,

⁵⁹ [*Колхозница Матрена*] в работе – *беспокойная, в политкружке – примерная, ребятам – мать достойная, подруга мужу верная*. Грибач. Колхоз «Большевик». Я [*Катя*] почувствовала себя среди настоящих, верных, на всю жизнь друзей. Кавер. Два капит., ч. VII, гл. 16. Души неопытной волнения Смирив со временем (как знать?), По сердцу я нашла бы друга, Была бы верная супруга И добродетельная мать. Пушкин. Е. О., III, 31.

⁶⁰ *Перед тем как снарядить нас к своим водолазам, [командир], верный обычаям флотского гостеприимства, дает нам ужин*. Фадеев, Ленинград в дни блока., 113. [*Шакро*] умел быть верным самому себе. Это возбуждало во мне уважение к нему. М. Горький, Мой спутник, II. *Верный почти общему свойству долго зажившихся стариков – находить все проужедшее хорошим, а все настоящее дурным, Шумский*

навикама итд. – доследан у испољавању својих погледа, у испољавању свог карактера, навика’, где се очигледно види да постоје когнитеме

- **верност може бити усмерена и на особу, и на предмете и**
- **верност је повезана са сталношћу, непромењивошћу личног става током дужег периода.**

Посебно је издвојена конструкција *верный своему слову – не нарушающий данного слова, обещания* ‘доследан у држању речи – који не крши дату реч, обећање’, што омогућују издвајање следећих особина верне особе – когнитема:

- **верност је повезана са личним интегритетом;**
- **верност је повезана са одлуком особе да се понаша на одређени начин,**
- **ова одлука може бити вербализована и**
- **верност је повезана са непромењивошћу, сталношћу става и понашања.**

У оквиру првог значења издваја се нијанса која се тиче односа према господару: *привязанный к своему хозяину* ‘везан за свог господара’. Већ сама дефиниција указује на једносмерност односа: живо биће (особа или животиња) повезано је са особом, при чему узајамност може, али не мора постојати. На основу илустративних примера⁶¹ и формулације закључује се о постојању следећих когнитема:

- **верност може бити једносмеран однос;**
- **верност се може испољавати у професионалној сфери;**
- **верност може бити особина животиња (паса).**

Друго значење (*заслуживающий полного доверия; вполне надежный* ‘који заслужује потпуно поверење; сасвим поуздан’), судећи према

утверждал, что нынешний театр в подметки не годится прежнему. С. Акс. Я. Е. Шуш. (III, 113)

⁶¹ *Заступись, Опанас, мой верный слуга! Я ж тебя любил, как родного сына.* Корол. Лес шумит, II. *Под чуткий лай верной собаки мы заснули покойно.* Гл. Усп. Разоренье (I, 364).

примерима⁶², односи се првенствено на предмете, а метафоричким преносом лексема *верный* може се користити и за особе. Дефиниција руског глагола *заслужить* (МАС 1: 573), где се за прво значење каже да је *своей деятельностью, поведением добиться какого-л отношения, стать достойным чего-л.* ‘својим активностима, понашањем доћи до некаквог односа, постати достојан нечега’ присуством лексема *достојан* указује на то да је

- **верност – вредност.**

Други део дефиниције указује на то да

- ***верный* може бити синоним за *поуздан*.**

Као нијанса значења издваја се *уверенный, твердый* (о походке, *шагах и т. п.*) ‘сигуран, чврст (о ходу, корацима итд.)’⁶³, те, према томе,

- ***верный* може бити синоним за *чврст* и**
- ***верный* може бити синоним за *сигуран*.**

Издвојено треће значење (*не вызывающий сомнений, безусловный* ‘који не изазива сумњу, безуслован’) веома је блиско нијанси 2. значења о којој је управо било речи, јер је присутна когнитема која верност везује за сигурност. И нијанса значења *неизбежный, неминуемый* ‘неизбежан, неминован’ понавља исту сему, а готово сви наведени примери укључују

⁶² *Самым верным средством, обеспечить мир является укрепление мощи Красной армии.* Фрунзе, Докл. на совещ. ком. и комисс. состава войск Украины... (Избр. произв., 59). *Разве вы не имеете во мне советника, всегда готового разрешить все ваши недоумения? разве вы не имеете во мне всегда верную и надежную опору?* Салт. Помп. и помпад., VI. [Беркутов:] *Лес Кунавиной стоит полмиллиона. Через десять дней вы услышите, что здесь пройдет железная дорога. Это из верных источников.* А. Остр. Волки и овцы, д. IV, явл. 3. *Во дни веселий и желаний Я был от балов без ума: Верней нет места для признаний И для вручения письма.* Пушкин. Е. О., I, 29.

⁶³ [Доктор] *быстро, уже верною походкой пошел к своему кабинету.* Чех. Враги. Я притаился у забора, и он [слепой] *верной, но осторожной поступью прошел мимо меня.* Лерм. Тамань.

лексеме које се односе на смрт као несумњиво неминовну појаву⁶⁴. Стога је могуће и овде поново издвојити когнитивну

- ***верный* може значити и *сигуран*.**

Дефиниција четвртог значења (*согласный с действительностью, соответствующий ей* ‘у складу са стварношћу, који одговара стварном стању’) повезује семантику придева *верный* са предметима. И формулација објашњења за уобичајену конструкцију *верный чему-либо* ‘веран нечему’ ово потврђује. Други пример који се даје у вези са четвртим значењем⁶⁵, као и пример уз издвојену уобичајену конструкцију⁶⁶, упућују на то да се ради о успешном одсликавању стварности, односно о томе да предмет који се назива верним не одступа од стварног стања оног што представља. Према томе,

- **када се односи на предмете, *верный* може значити да успешно одсликава стварност.**

Врло слична формулација користи се и за издвојену нијансу значења *согласный с подлинником, точно соответствующий ему (о рукописях, документах и т. п.)* ‘идентичан оригиналу, који је у потпуности у складу са њим (о рукописима, документима итд.)’. Према томе,

- **када се односи на документе, *верный* значи *идентичан оригиналу*.**

Наредна нијанса значења објашњава се као *правильный, точный, безошибочный* ‘правилан, тачан, без грешке’ и односи се на сигурност у

⁶⁴ По-моему, вы идете на верный проигрыш. Вы один из всех делаете большие ставки, и ваш риск не покрывается риском других. Верес. На отдыхе. За пятьдесят метров лезть на пулемет – верная смерть. В. Некр. В окоп. Сталинграда, ч. II, гл. 24. На верную смерть ты пускаешься в путь, Твой тест погубить тебя хочет. А. К. Толст. Канут. Лишь объятого горем великим меня надоумил Вовремя он корабля остроносого Мачту руками В бурной тревоге схватить, чтоб погибели верной избегнуть. Жук. Одиссея, XIV, 310–312.

⁶⁵ Изобразу ль в картине верной Уединенный кабинет, Где мод воспитанник примерный Одет, раздет и вновь одет? Пушкин. Е. О., I, 23.

⁶⁶ Когда расходились на просторе «романтики», то все догадались, что стих Пушкина благороден, изящно прост, национально верен духу языка. Бел. Русск. лит. в 1842 г. (VIII, 10). Песни малороссийские не отрываются ни на миг от жизни и всегда верны тогдашней минуте и тогдашнему состоянию чувств. Гог., О малор. песнях.

тачност процене⁶⁷. Као типични примери употребе у овој нијанси значења наводе се конструкције *верные часы* ‘тачан сат’, *верный глаз* ‘оштро око’, *верная рука* ‘прецизна рука’⁶⁸. Дакле,

- **верный може бити синоним за тачан и**
- **верный може бити синоним за прецизан.**

3.2.2.2. МАС

Према МАС, придев *верный* има пет значења.

Прво значење, *заслуживающий полного доверия; преданный* ‘који заслужује пуно поверење; одан’ односи се искључиво на особе. Чињеница да се у вези са верношћу спомиње поверење, закључује се да су у концепту верности присутне когнитивне

- **верност подразумева постојање блискости и**
- **верност се заснива на поверењу.**

На основу примера типичне конструкције *верная помощница* ‘верна помоћница’ и наведене илустрације⁶⁹, закључује се да

- **верный може да се користи за описивање односа међу људима у професионалној сфери;**

⁶⁷ *Гидрологи отмечают повышение температуры и падение солёности воды в заливе – верные приметы надвигающейся весны. Горбат. Большая вода. Уже давно прошел тот срок, когда по самым верным расчетам людей, знающих эти дела, Кити должна была родить. Л. Толст. Анна Карен., ч. VII, гл. 1. Тут Чичиков вспомнил, что если приятель приглашает к себе в деревню за пятнадцать верст, то значит, что к ней есть верных тридцать. Гог. Мертв. души, т. I, гл. 2. [Печорин] не размахивал руками – верный признак некоторой скрытности характера. Лерм. Максим Макс.*

⁶⁸ *[Райский] снял холстину с портрета Марфиньки и зажег свечу. – Да, похож! – сказал Марк.. – Очень хорошо бы ... да ... голова велика, плечи немного широки... «У него верен глаз!» подумал Райский. Гонч. Обрыв, ч. II, гл. 15. Хотя нельзя оспаривать, что для умения хорошо стрелять нужны: острый, верный глаз, твердая рука и проворство в движениях, но эти качества необходимы только при стрельбе пулей из винтовки или штуцера. С. Акс. Зап. руж. ох. (VI, 23).*

⁶⁹ *Я почувствовала себя среди настоящих, верных на всю жизнь, друзей. Каверин, Два капитана.*

- **верный** може да се користи за описивање односа међу људима у личној сфери и
- **особа која се квалификује придевом *верный* развила је дуготрајне позитивне односе према другима.**

Дефиниција за прво од издвојена два подзначења односи се на могућност употребе овог придева у односу на предмет, али, без обзира на то, карактерише особу. Она гласи: *неизменно придерживающийся чего-л., не изменяющий чему-л.* ‘који се чврсто придржава нечега, који не изневерава нешто’⁷⁰, а као уобичајене конструкције наводе се *верный своему слову* ‘који држи своју реч’ и *верный своему долгу* ‘који испуњава свој дуг’. Пошто се наведене конструкције тичу контекста у којима се испољавају друштвено признате вредности, постојаност као један од елемената верности посматра се као ствар личног интегритета. Према овом подзначењу,

- **верна особа постојана је у својим ставовима и**
- **верност је ствар личног интегритета.**

Следеће подзначење *сохраняющий верность мужу (жене)* букв. ‘који чува верност мужу (жени)’ несумњиво указује на то да

- **верна особа испољава ту особину у брачним односима,**
- **верност може бити изгубљена (тј. може се десити да се не сачува),**

што имплицира постојање могућности да верност (или верна особа) буде под неком врстом притиска, а илустративни примери⁷¹ потврђују да

- **верност није особина коју сви поседују.**

Друго значење лексеме *верный* (*не вызывающий сомнения в своей надежности; надежный* ‘који не изазива сумњу у своју сигурност; поуздан’), судећи према примерима⁷², углавном се односи на предмете, као и

⁷⁰ *Верные постоянной тактике охвата, они [японцы] разбились на две группы.* Диковский, Комендант Птичьего острова.

⁷¹ *Жена давно догадывается, что он не верен ей.* Л. Толстой, Анна Каренина. В Саратове Нина Федоровна познакомилась со Скворцовым и не осталась верна мужу. Я. Киселев, Судебные речи.

⁷² *Когда же волны по берегам Ревут, кипят и пеной плещут, ... – Я удаляюсь от морей В гостеприимные дубровы; Земля мне кажется верней.* Пушкин, Земля и

пример уобичајене колокације *верный способ* ‘сигуран начин’. Елеменат значења који се за лексему *верный* издваја је истовремено и когнитема

- ***верный* предмет је поуздан и сигурно испољава очекивани ефекат.**

Подзначење с *несомненностью свидетельствующий о чем-л.; несомненный, очевидный* ‘који несумњиво сведочи о нечему; несумњив, очигледан’⁷³ понавља корен речи употребљен у претходној формулацији значења: *сомн-* ‘сумњ-’, те се може издвојити још једна особина објекта, која је суштински блиска претходно наведеној:

- ***верный* објекат не изазива сумњу у оно што треба да буде или да представља.**

Треће значење такође се односи на предмете и дефинише се као *соответствующий истине, действительности; правильный, точный* ‘који одговара истини, стварности; правилан, тачан’, а као уобичајене именице уз овај придев наводе се *мисао* и *превод*. О постојању когнитеме тачности сведочи и илустративни пример⁷⁴, те закључујемо да, када се односи на предмете,

- ***верный* може значити да одговарају стварности;**
- ***верный* може бити синоним за *тачан* и**
- ***верный* може бити синоним за *правилан*.**

Нијанса значења *несомненный, бесспорный* (о количеству, величине чега-л.: *времени, расстояния и т. п.* ‘несумњив, неоспоран (о количини, величини нечега: времена, растојања итд.’ односи се на процену, о чему говоре и илустративни примери⁷⁵, те се може сматрати да

море. [Копров:] *У меня дело верное, два рубля за рубль отдам.* А. Островский, Трудовой хлеб.

⁷³ *Мягкие, плоские волосы, когда-то черные как смоль, начинали серебриться – верный знак излишнего труда и усиленного мышления.* Григорович, Зимний вечер.

⁷⁴ *На днях я снова пересчитал его вещь. Расчет верен. Самолет должен взлететь.* Бек, Талант.

⁷⁵ *Чичиков вспомнил, что если приятель приглашает к себе в деревню за пятнадцать верст, то значит, что к ней есть верных тридцать.* Гоголь, Мертвые души. – *Сорок-то [лет] ей верных будет.* Достоевский, Преступление и наказание.

- у случајевима када се *верный* односи на процену, има значење сигурности у њену тачност.

Друга издвојена нијанса блиска је значењу тачности или правилности. Она се дефинише као *такой, какой требуется, какой соответствует обстановке; нужный* ‘такав какав се захтева, који одговара ситуацији; потребан’. Илустративни примери⁷⁶ такође потврђују везу оног што се карактерише придевом *верный* и правилности процене.

Веза са тачношћу или прецизношћу истиче се у дефиницији за четврто значење: *меткий, точный, безошибочный* ‘прецизан, тачан, без грешке’, што илуструје пример уобичајене конструкције *верная рука* ‘сигурна рука’, као и други наведени, који се тиче контекста лова⁷⁷. Стога се издваја когнитема

- *верный* може бити синоним за *прецизан*.

Пето значење односи се на предмете и дефинише се као *неизбежный, неминуемый* ‘неизбежан, неминован’. На основу илустративних примера⁷⁸ издваја се когнитема

- *верный* може бити синоним за *неизбежан*.

Посебно је издвојен израз *верный (самому) себе* ‘веран (самом) себи’ који се дефинише као *последовательный в проведении своих взглядов, в проявлении своего характера, привычек* ‘доследан у спровођењу својих ставова, у испољавању свог карактера, својих навика’, што понавља когнитему издвојену у српском материјалу:

После ухода Иконина он [профессор] верных минут пять ... укладывал книги. Л. Толстой, Юность.

⁷⁶ *[Анна] говорила и удивлялась тому ... верному тону, которым она говорила.* Л. Толстой, Анна Каренина. *Шхуна внезапно повернула на север. В ее положении то был единственно верный маневр.* Диковский, Осечка.

⁷⁷ *Для уменья хорошо стрелять нужны острый, верный глаз, твердая рука и проворство в движениях.* С. Аксаков, Записки ружейного охотника.

⁷⁸ *По-моему, вы идете на верный проигрыш. Вы один из всех делаете большие ставки.* Вересаев, На отдыхе. *[Отец] был послан на безусловную, верную смерть и погиб.* Каверин, Два капитана.

- **верност је повезана са непромењивошћу и постојаношћу става и понашања.**

3.2.2.3. Ушаков

У Ушаковљевом речнику нема нових когнитема у односу на већ издвојене.

3.2.3. Поређење издвојених когнитема за лексеме *веран* и *верный*

На основу лексикографских дефиниција и анализе примера којима је илустрована употреба лексема *веран* и *верный*, заједничке когнитеме (или комбинације когнитема)⁷⁹ су:

1. верност је особина која карактерише првенствено особе, али може се односити и на животиње (пса) или предмете;
2. верност може бити усмерена на особе или на предмете, тј. верна особа понаша се према другој особи или предмету на одређени (позитиван) начин;
3. онај ко је веран некоме налази се у дуготрајном односу са том особом⁸⁰;
4. верна особа доноси (и може да вербализује) одлуку да се понаша на одговарајући начин и тога се придржава;
5. верност је особина коју не поседују сви;
6. однос верности према другој особи не мора бити узајаман;
7. верност усмерена на особе манифестује се у следећим сферама: емотивној (брак), социјалној (пријатељство), професионалној (слуга, помоћник и сл.);
8. када су придеви *веран* и *верный* усмерени према предметима, односе се на когнитивну сферу (верност мишљењу, идеји итд.) или на сферу свакодневног живота (верност навикама и сл.);

⁷⁹ Овакав начин доприноси скраћењу формулација у оквиру којих се на природан начин комбинују издвојене когнитеме.

⁸⁰ У руском језику експлицитно се указује на то да се верност заслужује, што потврђује елементе дуготрајности и позитивних односа.

9. када се анализирани придеви односе на својства предмета, они се сматрају поузданим у смислу испуњавања функције или сигурности у њихово очекивано (пожељно) понашање;
10. у контекстима у којима се придеви *веран* и *верный* тичу докумената и сличних објеката имају значење *тачан*, *адекватан*, *идентичан оригиналу*, *успешно одсликава стварност* и сл.

У руском језику придев *верный* користи се и када се процена ситуације у најширем смислу речи сматра тачном, те су могући синоними за овакве контексте *тачан* и *сигуран*. У случајевима када се односи на предмете, лексема *верный* може имати и значење *прецизан*. Елемент значења да објекат квалификован придевом *верный* ни по чему не изазива сумњу карактеристичан је за руске контексте, али на дубљем нивоу он не противречи осталим особинама издвојеним у оба језика и када се односи на верне особе: поузданости, сигурности, генерално позитивном односу и сл.

3.3. Анализа синонима датих у једнојезичким речницима

С обзиром на то да се у речницима *верност*, односно *верность* као апстрактне именице дефинишу преко упућивања на одреднице *веран* и *верный*, анализираћемо само податке који се дају у њима. Пошто том РСАНУ са одредницом *привржен* још није објављен, за анализу користимо податке из РМС за српски, а из МАС за руски језик због упоредивог обима речника и дефиниција.

3.3.1. Српски језик

3.3.1.1. Одан

У РМС (4: 17) друго значење⁸¹ дефинише се као *привржен*, *веран*, и лексикографи као уобичајене дају комбинације са именицама *сарадник*, *пријатељ*, *поборник* и *поданик*. Оне омогућују издвајање раније издвојених когнитема повезаних са верношћу:

- оданост квалификује првенствено особе;
- оданост се манифестује у професионалној сфери (*сарадник*) и

⁸¹ Прво је *трп. прид. од одати (се)*.

- **оданост се испољава и у приватној сфери (пријатељ).**
Премда то није експлицитно наведено,
- **оданост је особина усмерена првенствено на особе,**
јер су референти лексема употребљених у уобичајеним конструкцијама у првом реду људи. Међутим,
- **оданост може бити усмерена и на предмете (поборник идеје, поданик краљевства, нпр.)⁸².**

Наведени илустративни пример⁸³ у којем се оданост повезује са храброшћу и дисциплином, а оне се оцењују као позитивне у друштву, указује на то да, као и верност,

- **оданост спада у позитивне особине.**

Треће наведено значење лексеме *одан* (који има *склоност, страст, слабост према чему*) потврђује могућност да оданост буде усмерена према предметима, али издваја и црту позитивног односа према њима, без обзира на потенцијалне негативне ефекте које предмети могу имати.⁸⁴

3.3.1.2. Привржен

РМС (5: 39) за лексему *привржен* даје значење *одан, веран коме*, на основу чега би се могло закључити да се првржен може бити искључиво особи. Међутим, илустративни примери⁸⁵ сведоче о могућности да се издвоје когнитивне

- **приврженост је усмерена првенствено на особе и**
- **приврженост може бити усмерена и на предмете.**

⁸² У РМС дају се само лексеме *поборник* и *поданик*, које су овде допуњене објектима уобичајеним у српском језику и култури.

⁸³ *Ћутљив, скроман момак, али одан, храбар и дисциплинован.* Чол.

⁸⁴ У РСАНУ (16: 697) друго значење лексеме *одан* дефинише се као *предан, привржен нечему (обично негативном)*.

⁸⁵ *[Фра Серафин] је био привржен своме Реду, и то више него што би ико могао поверовати.* Андр. И. *Не можеш наћи тако привржена рођака, као што је он.* Франг.

С обзиром на то да контексти у наведеним примерима укључују ситуације где се приврженост односи на особе (*рођак*) и предмете („*свој*” *црквени ред*) према којима се има уобичајено позитиван однос, когнитивна повезана са приврженошћу је и

- **приврженост је дуготрајан позитиван однос према особи или предмету.**

3.3.2. Руски језик

У руском језику лексеме *преданный* и *надежный* најчешће се користе у деловима дефиниција за придев *верный* када се односе првенствено на особине људи. Као што је раније запажено, знатно чешће употреба наведеног придева у руском језику односи се искључиво на предмете, и преводни еквиваленти у српском су *тачан*, *прецизан* и сл., те се други руски синоними тог типа овде не анализирају.

3.3.2.1. Преданный

Слично ситуацији у српском језику у вези са придевом *одан*, придев *преданный* настао је од трпног глаголског придева, на шта се указује у издвојеном првом значењу у МАС (3: 362). Друго значење има више издвојених подзначења. За прво, *постоянный в своих чувствах, привязанности к кому-, чему-л., верный* ‘постојан у осећањима, везаности за неког или нешто, веран’ као типичан пример употребе даје се лексема *товарищ* ‘друг’, а илустративни примери⁸⁶ указују на могућност издвајања следећих когнитивних:

- ***преданный* се односи првенствено на особе;**
- **обухвата сталан, пре свега емотивни однос који је дуготрајан;**
- **може се тицати и професионалног односа (*слуга*);**
- **може бити усмерен на предмете (*домовина, сцена*).**

⁸⁶ [Кнуров:] *Я сделаюь вашим самым преданным слугой и самым точным исполнителем всех ваших желаний. А. Островский, Бесприданница. Несокрушима воинская сила Того, кто предан родине своей. Вс. Рождественский, Памятник Суворову. Астангов стал одним из самых серьезнейших, преданнейших, благоговейно относящихся к сцене актеров. М. Ульянов, Рыцарь театра.*

На основу позитивних конотација употребљених лексема (*друг, домовина, сцена* као изузетно значајна за глумца) закључује се да се

- ***преданный* односи на позитивна осећања.**

Два друга издвојена подзначења (*исполненный постоянства, верности* букв. ‘испуњен сталношћу, верношћу’ и *выражающий постоянство, верность* ‘који изражава сталност, верност’) са илустративним примерима⁸⁷ потврђују став да се придев *преданный* односи на позитивне, чак и интензивне, емоције (*љубав, обожавање*), а додају и нијансу која указује на когнитеме

- **постоји посебан начин изражавања оваквог односа;**
- **особина названа *преданный* испољава се у дужем временском периоду, као и да је**
- ***преданность* повезана са сталношћу, непроменљивошћу позитивних емоција.**

Судећи по томе што се у оба наведена примера која се тичу манифестовања оваквог односа међу особама спомињу *очи* и *поглед* усмерени на особу, као и то да се у оба контекста детектује експлицитни или имплицитни елемент који може да указује на натпросечну дужину погледа, односно на његову интензивност – *прикованост* и *обожавање*, може се закључити да постоји и когнитема која говори о томе да

- **присуство особине именоване придевом *преданный* у односу међу људима може бити изражено у начину и дужини фокусираног посматрања особе,**

мада би се она могла подвести и под посебан начин изражавања односа у којем се особа квалификује придевом *преданный*.

⁸⁷ *Эта преданная любовь Катюши тронула Марью Павловну, и она также полюбила Катюшу. Л. Толстой. Воскресение за прво и Миша смотрел как прикованный на Геньку преданными черными глазами. Сергеев Ценский, Верховод. [Лариса] смотрела на него обожающим преданным взглядом. Панова, Времена года за друго наведено подзначење.*

3.3.2.2. Надежный

Придев *надежный* у МАС (2: 343) дефинише се као *такой, на которого можно положиться, внушающий полное доверие* ‘такав да се на њега може ослонити, који улива потпуно поверење’. На основу облика релативне заменице у формулацији првог наведеног значења закључује се да је једна од когнитема за концепт *надежный*

- **односи се на особе, или, шире, на жива бића,**

што потврђују и илустративни примери⁸⁸. Њихова анализа показује да

- **особина *надежный* испољава се у професионалној сфери (слуга, војска),**
- **испољава се у друштвеној сфери (политика),** као и да
- ***надежный* је особина која је повезана са доследним испољавањем позитивног односа према некоме.**

Прво издвојено подзначење, *вполне отвечающий своему назначению, крепкий, прочный* ‘који у потпуности одговара намени, солидан, поуздан’⁸⁹, илустровано примерима који се односе на предмете⁹⁰, указује на то постојање когнитеме

⁸⁸ *Зовет он слуг надежных, Своих проворных сердюков. Пушкин, Полтава. Рассказывают за достоверное, ... что приготовлены были надежные войска, чтобы раскассировать палату. Салтыков Щедрин, За рубежом. – Сдай дела надежному товарищу. Завтра выедешь со мною в город. Гладков, Цемент.*

⁸⁹ Преводни еквиваленти за лексеме *крепкий* и *прочный* изузетно су бројни и није једноставно изабрати их. На пример, за *крепкий* у Пољ. налазимо: „чврст, тврд, трајан; читав, нов, неистрошен (одјећа); здрав, снажан, крепак, издржљив (човјек); јак, звучан, звонак (глас); *фиг.* духовно снажан, карактеран, непоколебљив, постојан, поуздан; чврст, дубок (сан); јак, снажан (вјетар); засићен (отопина, раствор); јак (мраз, кава, чај); оштар (мирис); разг. имућан, богат”. У истом речнику преводни еквиваленти за *прочный* су „чврст, јак, солидан, поуздан, отпоран, издржљив, трајан”. Приликом преводјења дефиниције лексичког значења водили смо се најопштијим смислом речи и чињеницом да се већина преводних еквивалената односи на објекте, као што је случај и у илустративним примерима које лексикографи наводе даље у тексту.

⁹⁰ *Хороший хозяин Опанасенко, и запоры у него надежные, крепкие. В. Попов, Сталь и шлак. Едва они успели укрыться под толстый, надежный накат ..., как по нему застучали первые крупные капли [дождя]. Поповкин, Семья Рубанюк.*

- **надежный може бити својство предмета,**

а имплицитно довођење у везу са позитивно конотираним предметима⁹¹ сведочи о томе да

- **надежный се сматра позитивном особином.**

Друго подзначење дефинише се као *обеспечивающий достижение цели, верный* ‘онај који обезбеђује постизање циља, сигуран’ и као најтипичнији пример употребе наводи се конструкција *надежное средство* ‘сигурно средство’. Као што и илустративни примери указују⁹², ово подзначење односи се на предмете и користи се када се

- **предмет који се квалификује као *надежный* сматра потпуно сигурним,**

о чему сведочи и употреба лексеме *гаранција* у другом наведеном примеру. Ову особину објеката потврђује и објашњење значења израза *Будь надежен!, будьте надежны!* – *не сомневайся, будь совершенно уверен* ‘Буди сигуран!, будите сигурни! – не сумњај, буди сасвим сигуран’.

3.3.3. Заједничке когнитеме за синониме лексема *веран* и *верный* у једнојезичким речницима

Анализа лексема које се појављују као синоними у оквиру лексикографских дефиниција за речи *веран* и *верный* омогућује да се укаже на следеће елементе који су заједнички за њих и представљају комбинацију раније издвојених когнитета:

1. лексеме *одан* и *привржен* указују на постојање дуготрајних позитивних односа усмерених према особи или према предмету;
2. *оданост* квалификује првенствено особе и манифестује се у приватној и професионалној сфери;
3. *оданост* је позитивна особина;

⁹¹ У првом наведеном примеру ради се о *добром домаћину*, па се очекује и да ће и браве у његовом домаћинству бити доброг квалитета; у другом се ради о дрвеним гредама, чија *дебљина* је знак добре заштите коју пружају од кише.

⁹² *Но пулемет немцам не достался, мы его спрятали в надежном месте.* Н. Островский, *Рожденные бурей.* – *Нам важно иметь гарантию. Мне кажется, профессор Тонков предлагает надежный путь.* Гранин, *Искатели.*

4. придеви *преданный* и *надежный* односе се првенствено на особе и
5. указују на постојање сталног или дуготрајног и доследног испољавања позитивних односа према некоме, при чему се *преданный* односи више на емоције које могу понекад бити повећаног интензитета;
6. могу се користити у сфери личних и професионалних односа;
7. придевом *надежный* могу се квалификовати и предмети, и тада се сматрају потпуно сигурним.

4. Речници синонима

Синонимски низови представљени у речницима указују на постојање заједничких елемената који се везују за све лексеме, те се анализира њихово значење са циљем да се потврди постојање раније издвојених когнитема и да се, уколико постоји потреба, уведу нове, које могу да истакну до тада неуочене аспекте концепта чији номинатор се проучава. С обзиром на то да су често и лексеме из синонимског низа вишезначне, издвајају се она значења која су ближе повезана са верношћу. И овде се користе по два лексикографска извора за сваки језик.

4.1. Синонимски низови за српски језик

4.1.1. РС

4.1.1.1. Верност

У Речнику синонима (РС: 89) синонимски низови за лексему *верност* односе се на две врсте објеката: у првој групи синонима⁹³ *верност* се посматра као *особина онога који је веран*, што значи да квалификује особе, а у другој⁹⁴ *верност* се формулише као *особина нечега што је верно приказано* и стога се користи да опише предмете. Иако се и овде понавља указивање на

⁹³ Оданост, приврженост, лојалност, поверљивост, пожртвованост, постојаност, непроменљивост, поузданост, часност, честитост. уп.: увереност, искреност, поштење.

⁹⁴ Веродостојност, истинитост, реалност, аутентичност, стварност, тачност, незачињеност, аутентичност, аутентика, неизмењеност, исправност, непатвореност, изворност.

оданост и *приврженост*, које се појављују у циркуларној дефиницији у другим лексикографским изворима, присуство других елемената синонимског низа омогућује издвајање следећих когнитема:

- **верност је вредност која се тиче личног интегритета** (*часност, честитост, упућивање на поштење*);
- **односи се на позитиван однос**;
- **однос може бити различитог интензитета, од неутрално-позитивног⁹⁵ (*лојалност*) до врло интензивног⁹⁶ (*пожртвованост*);**
- **однос верности заснован је на непроменљивости позитивног става** (*постојаност, непроменљивост*);
- **субјект је сигуран да друга (верна) особа неће злоупотребити поверење** (*поверљивост, поузданост; упућивање на увереност и искреност*).

Када се односи на предмете, верност може обележавати објекте који су или оригинални или упућују на квалитетно обављен посао приближавања оригиналу. Лексема *верност* може се употребити када су у питању

- **оригинални објекти** (*аутентичност, аутентика, стварност, непатвореност, изворност*), **што може да се провери** (*веродостојност, исправност*), и када су они
- **неизмењени у односу на оригинал** (*неизмењеност, незачињеност, истинитост, реалност*) **или га тачно одсликавају** (*тачност*).

4.1.1.2. Веран

У Речнику синонима (РС: 88) издвојене су три групе значења за придев *веран*: у првој⁹⁷ аутори дају синонимски низ који се везује за

⁹⁵ Ову врсту односа називамо неутрално-позитивном да би се разликовала од односа који подразумевају укључивање блискости и интимности. Значење придева *лојалан*, према РСАНУ (11: 547–548), пре свега се односи на поштовање закона и норми, као и на коректност у понашању, што углавном искључује присуство јаких емоција.

⁹⁶ Спремност на сопствену жртву карактерише изузетно интензиван позитиван однос према некоме или нечему.

⁹⁷ **1.** Веродостојан, стваран, оригиналан, аутентичан, легитиман, прописан, изворан, идентичан, истинит, правилан, истоветан, сушти, начелан, чврст, неизмењен, природан, егзактан, проверљив, коректан, чист, сигуран, доказив, примаран,

предмете (наведени синоними тичу се углавном неизмењености и других подразумеваних позитивних особина копираних или преведених докумената)⁹⁸, а у другој су синоними који се у највећем броју случајева могу односити само на особе⁹⁹. Након овог синонимског низа упућује се на одреднице *искрен*, *частан*, *чврст*, *поштен*, *добар*, *честит*, што недвосмислено повезује концепт верности вербализован преко придева *веран* са вредностима, јер све наведене лексеме имају изразито позитивну конотацију и односе се на особине које се у српском друштву и култури изузетно поштују. Треће значење за придев *веран* аутори повезују са придевом *доследан* на који се упућује.

И поред тога што многе лексеме у синонимским низовима, укључујући и саму лексему *веран*, имају више значења, није сасвим јасан разлог за редослед наведених синонимских низова у РС и стављање на прво место низа који се тиче предмета, посебно с обзиром на то да се у другом значењу даље упућује на придеве са уобичајеним аниматним референтима (в. фусноту 99), као и на то да се у лексикографском чланку *верност* у истом речнику (РС: 89) на првом месту налазе карактеристике особа. И придев *доследан* (РС: 158), на који се упућује у вези са трећим значењем, дефинисан у истом речнику као *који се држи неког мишљења и начела*, везује се искључиво за особе. Ови подаци, посебно с обзиром на то да се у синонимском низу који се у највећем броју случајева тиче предмета налази низ лексема стилски маркираних као ретке¹⁰⁰, сугеришу да је уобичајенија употреба придева *веран* у односу на особе.

Премда је анализа списка лексема које су предложене као синоними за *веран* у првом значењу веома отежана неуказивањем на контексте употребе, чињеница да је РС намењен, пре свега, носиоцима српског језика,

исправан, прецизан, збиљски, једнак, тачан, конзистентан, реалан, прави, незачињен *фиг.*, самоникао *фиг. рет.*, аутентички *арх.*, нефалсификован *рет.*, самобитан *рет.*, самородан *рет.*, непатворен *рет.*

⁹⁸ Пошто се у РС не дају примери употребе, а многи од предложених синонима су вишезначни, није једноставно са потпуном тачношћу одредити врсту објеката на које се они односе.

⁹⁹ 2. Привржен, лојалан, одан, нераздружив, поверљив, сигуран, присан, предан, неодвојив, поуздан, коначан, од поверења, верен *арх.*, верован *арх.*

¹⁰⁰ Ове ознаке нема у листама синонима који се односе обично на жива бића.

као и то да у Уводу аутор наводи да ће Речник „више служити као нека врста подсетника за речи којих не могу да се сете или да их упути на неке које иначе веома добро познају”, могуће је списак посматрати као врсту асоцијативног поља у којем је лексема-одредница стимулус, а елементи синонимског низа представљају реакције повезане по семантичкој или ситуативној блискости, што дозвољава општије груписање синонима са циљем да се издвоје основне одлике заједничке за више њих, и истовремено се односе и на придев *веран*.

Систематизација предмета (првенствено докумената и сл.) који се карактеришу придевом *веран* или његовим синонимима омогућује њихову оквирну поделу на основу тога да ли су они **прави** (*стваран, оригиналан, аутентичан, изворан, примаран, природан, реалан, прави, збиљски, истинит, суштити, аутентички арх., нефалсификован* рет.), да ли су **исти као они које треба да одсликају или представљају** (*идентичан, истоветан, неизмењен, једнак, чист, незачињен* фиг.) или су им, у зависности од конкретне ситуације, **у довољној мери слични**. Ако задовољавају законске услове, карактеришу се придевима *веродостојан, легитиман, прописан*. На квалитет поступка уз помоћ којег се спроводи пресликавање или одсликавање указују синоними *правилан, коректан, исправан, егзактан, прецизан, тачан и конзистентан*, а ако је могуће у другим ситуацијама спровести њихово поређење и исказати квалитет или ниво постигнуте сличности, користе се синоними *начелан, проверљив, доказив*.

На основу спроведене систематизације закључује се да у случајевима када се придев *веран* и његови синоними односе на документе и сличне објекте, постоји когнитема

- **придев *веран* може да изражава висок степен блискости са оригиналом.**

Чињеница да сви наведени синоними имају позитивну конотацију дозвољава да се издвоји још једна когнитема која је заједничка за синониме придева *веран*:

- **придев *веран* односи се на објекте који се позитивно оцењују.**

У списку синонима који се односе на прво издвојено значење су и придеви *сигуран* и *чврст*. Они се могу користити у већем броју контекста, не само када се односе на документе и сл., а заједничка когнитема за наведене придеве је **поузданост**. Наведени синоними присутни су и у низу датом за

друго значење, где су сви предложени повезани првенствено са аниматним референтима¹⁰¹.

Анализа синонимског низа издвојеног као везаног за друго значење указује на то да се придев *веран* и његови синоними појављују у ситуацији када постоји физичка и психичка блискост међу особама¹⁰² (*нераздружив*, *неодвојив*, *присан*), када међу њима постоји неутрално-позитиван однос (*лојалан*), или, у неким ситуацијама интимнији и интензивнији¹⁰³ позитиван однос (*одан*, *предан*, *привржен*), или поверење (*поверљив*, *од поверења*). Синоними *поуздан* и *сигуран*, премда могу да се односе и на неживе објекте, упућују на то да се ради о позитивном односу, са пресупозицијом дуготрајности и провереног квалитета таквог односа. На основу овога издвајају се следеће когнитеме везане за верност, изражене преко синонима који се односе на особе:

- **верна особа је физички и психички блиска особа;**
- **када међу особама влада однос верности, ради се о позитивном односу;**
- **позитиван однос, у зависности од ситуације, може бити различитог интензитета, од неутрално-позитивног (*лојалан*) до интензивно-позитивног (*предан*, *одан*, *привржен*);**
- **позитиван однос је најчешће дуготрајан и**
- **овај однос заснован је на поверењу.**

Синоним *доследан*, на који се упућује у вези са трећим значењем у низу, судећи према синонимском низу за ову лексему (РС 158–159)¹⁰⁴, са

¹⁰¹ В. фусноту 99.

¹⁰² У теорији концептуалне метафоре физичка и психичка блискост, изражена често као једно од значења лексема које означавају физичку близину, нераздвојне су. У случају анализе синонимских низова није увек јасно да ли се ради о једној или другој, те се стога дају у једној групи.

¹⁰³ Унутрашња форма речи са кореном *-да-* (уп. *дати себе*) сугерише потпунију посвећеност (преданост, оданост), а префикс *при-* уз корен *врг-* упућује на физичко и метафорично приближавање (в. претх. фусноту).

¹⁰⁴ Постојан, непроменљив, непопустљив, истрајан, упоран, чврст, непоколебљив, устрајан, принципијелан, консеквентан, дурашан, стабилан, устаљен, поуздан, окорео *фам.* – уп. привржен, логичан, отпоран, стваран, снажан, дисциплинован.

верношћу повезује пресупозиција дуготрајности, а појављује се и могућност укључивања елемента сталности или непроменљивости у односу. У наведеном синонимском низу присутни су и придеви за које постоји пресупозиција издржавања упркос притисцима (*непопустљив, непоколебљив, отпоран*), што је блиско квалитетима везаним за дуготрајне проверене позитивне односе. Према томе, значење лексеме *доследан* као семантички блиске лексеми *веран*, дозвољава издвајање когнитивне која указује на то да верност укључује доследно постојање позитивног односа према објекту упркос могућим притисцима из околине:

- **верност се доказује непроменљивошћу става под притиском.**

4.1.2. СРСЈ

4.1.2.1. Верност

Индекс у Систематском речнику српскохрватскога језика (СРСЈ: 853) указује на то да се лексема *верност* појављује у низовима везаним за одреднице *веран* (СРСЈ: 31), *преданост* (СРСЈ: 125), *оданост* (СРСЈ: 251) и *дужност* (308), а бележе се и конструкције *верност начелима*, присутна у низу у вези са одредницом *начело* (СРСЈ: 273) и *верност репродукције* у вези са одредницом *радио-дифузија* (СРСЈ: 609). С обзиром на то да се ниже посебно анализира синонимски низ у одредници *веран*, пажња ће се обратити на садржај других поменутих синонима и других по смислу повезаних речи¹⁰⁵. И сам њихов списак потврђује да су нека од својстава верности до којих се дошло анализом примера у лексикографским чланцима, односно за које је речено да су имплицитно изражена, заиста релевантна за утврђивање садржаја овог концепта. Овде се првенствено мисли на присуство лексеме *верност* у низу датом уз одредницу *дужност*¹⁰⁶, јер је раније утврђено

Иако су неки од набројаних синонима вишезначни, сви се првенствено односе на особе.

¹⁰⁵ Начин представљања синонима у СРСЈ укључује одвајање синонима и речи „сродних по аналогији” (СРСЈ: 5) звездом, уместо које се овде користи вертикална црта (|).

¹⁰⁶ Наводе се само делови низа који се директније односе на обављање професионалних обавеза:

постојање везе између верности и професионалних обавеза (нпр. примери у којима се спомињу слуге и припадници војних јединица). Ово допушта да се поново укаже на когнитивне

- **верност се може манифестовати у професионалним односима,** као и на то да
- **верност може бити подразумевана и очекивана у оквиру ових односа.**

Синоними наведени уз одредницу *преданост* (РСРЈ: 125)¹⁰⁷ јасно указују на утврђена својства верности, која понављају она раније издвојена на основу других лексикографских извора повезаних са преданошћу:

- **верност подразумева изразито позитивни однос према другој особи или предмету (с љубављу);**
- **верност је стални и дуготрајни однос (постојано);**
- **верност може имплицирати присуство позитивних осећања која су јача по интензитету (одушевљен, занесен, пун ентузијазма).**

Последња издвојена особина повезује преданост и верност са израженом посвећеношћу пре свега предмету (*веран / предан идеји, својим убеђењима* и сл.¹⁰⁸), али не значи да се не може односити и на однос према особи.

Сличан по садржају је и синонимски низ уз одредницу *оданост* (РСРЈ: 251)¹⁰⁹. На основу његовог садржаја закључује се да

Дужност. Оно што се мора, што је обавезно чинити. Осећање дужности. | Дужност ми је. Дужност ми налаже. | Обавезе које су у вези с каквим положајем или околностима. | Службени положај у каквој установи или предузећу. ... | Ревност. Реван. Ревностан. | Верност. Веран. | Савесност. Савестан | ...

¹⁰⁷ Преданост. Предан. Предано. Одано. С љубављу. Постојано. | Одан. Привржен. Веран. | Искрен. | Марљив. Својски. | Одушевљен. Занесен. Пун ентузијазма. Полетан. | Преданост. Оданост. | Приврженост. Верност. | Одушевљење. Ентузијазам. Полет. | Прегалаштво. | Прегор. Самопрегор. Пожртвованост. | Ударнички рад. Предан рад.

¹⁰⁸ У претраживачу за интернет <Google.com> појављује се велики број конструкција са обе комбинације наведених облика.

¹⁰⁹ Оданост. Приврженост. Одан. Привржен. | Веран. Поуздан. Опробан. Сигуран. Лојалан. | Верност. Поузданост. Опробаност. Сигурност. Лојалност. | Одан сарадник. Веран пријатељ. *Пенелопа. *На муци се познају јунаци.

- однос верности заснован је на позитивном односу према објекту (*лојалност*),
- један од аспеката верности је сигурност у постојање позитивног односа према објекту или позитивних особина особе које овакав однос гарантују (*сигурност, поузданост*),
- однос верности је проверљив и доказан (*опробаност*),

на шта указује и изрека *На муци се познају јунаци*, наведена на крају низа. Наведена изрека додаје и важан елемент који је присутан у концепту верности:

- верност је однос који се проверава у ситуацијама када постоје искушења.

Даље наведене уобичајене конструкције и други наведени изрази значе да

- однос верности може бити присутан у професионалној сфери (*одан сарадник*) и
- однос верности може бити присутан у личној сфери (*одан пријатељ*), као и то да
- верност је карактеристична за брачне односе (*Пенелопа*).

Присуство лексема *верност* у изразу *верност начелима* (СРСЈ: 273)¹¹⁰ допушта издвајање когнитема

- верност је однос у којем се очекује непроменљивост (*доследност*) и
- верност је повезана са личним интегритетом (*принципијелност, поступање у духу начела*).

Пошто се у РМС (5: 84) *принципијелност* дефинише као *доследно држање у теорији и пракси одређених принципа*, ово својство формулисали смо на наведени начин јер је спровођење оног што је договорено ствар

Напомена: Звездицом и курзивом издвајају се уобичајени изрази и фразе (СРСЈ: 6).

¹¹⁰ Наводимо само део низа у којем се појављује лексема *верност*: Начелност. Принципијелност. Доследност. Верност начелима. Поступање у духу начела.

одлуке појединца да ли ће се понашати на договорен начин (односно, договорено примењивати у пракси) и своди се на његов интегритет.

Израз *верност репродукције* уз одредницу *радио-дифузија* (СРСЈ: 609)¹¹¹ несумњиво се односи на објекат који би требало да у што већој мери одсликава, односно репродукује извор – у раније описаном речничком материјалу најчешће су улогу извора имали документи и други слични предмети, а овде се ради о звуку, тако да се и овде понавља закључак да се

- **у случају када се односи на предмете, верност односи на што већу сличност или идентичност са оригиналним објектом.**

4.1.2.2. Веран

Према Индексу (СРСЈ: 853), придев *веран* јавља се као посебна одредница *веран* (СРСЈ: 31–32) и делимични синоним уз одреднице *сигурност* (СРСЈ: 69), *зависност* (СРСЈ: 72), *преданост* (СРСЈ: 125), *оданост* (СРСЈ: 251) и *дужност* (СРСЈ: 308), а дају се и устаљене конструкције *верна другарица* уз одредницу *пријатељ* (СРСЈ: 333) и *верна имитација* уз одредницу *подражавање* (СРСЈ: 283). С обзиром на то да је садржај речничког чланка уз *дужност* и *преданост* представљен у вези са садржајем датим уз лексему *верност*, овде се указује на везу између професионалних обавеза које се у њој спомињу и садржаја низа уз одредницу *зависност*¹¹², где се експлицитно говори о служењу¹¹³ и наводе и друге лексеме са кореном *слуг-/служ-*, као и субординација и зависан положај од послодавца. Све ово односи се на верност у професионалној сфери, што такође упућује на уочену могућност да верност буде једносмерна

¹¹¹ Наводимо само део низа уз одредницу у којем се појављује лексема *верност*: Карактеристике радио-пријемника. Осетљивост. Сензибилност. Селективност. Стабилност. Верност репродукције.

¹¹² Зависност. Несамосталност. Потчињеност. Подређеност. Субординација. Овисност. Покорност. | Зависити. Бити у зависности. Бити потчињен, подређен. У односу субординације. Субординиран. | ... Зависан положај. У зависности. | Веран. Одан. | ... | Радни однос. Бити у служби. Служити. Служба. Службовати. Службовање. Имати послодавца. Имати наредбодавца. ...

¹¹³ У разговорном српском језику глагол *служити* у периоду када је одлазак у војску био обавезан користио се уз ову именицу: *служити војску*, а професионални војници били су *на служби* или *са службом* у неком месту.

(пресупонирано је да је у професионалној сфери *веран* подређен у односу према надређеном), те се, на основу анализе овде наведених синонима, закључује да постоји когнитивна

- **верност у професионалним односима може бити једносмерна, од потчињеног ка надређеном.**

У првој групи синонима уз одредницу *сигурност* (СРСЈ: 69)¹¹⁴ налази се придев *веран*, што указује на висок степен њихове значењске и ситуативне повезаности. На основу тога закључује се да

- **верност има везе са пружањем сигурности објекту на који је усмерена.**

У трећој групи, такође на почетку синонимског низа за *сигурност*, налази се придев *несумњив*, што указује на то да

- **постојање сумње супротно је значењу верности, јер имплицира неповерење.**

Синоними наведени у првој смисаоно повезаној групи уз одредницу *веран* (СРСЈ: 31–32)¹¹⁵ углавном се односе на особе, а последње три наведене групе потврђују вишезначност лексеме и њену повезаност са предметима – религијом (*вера, религија*) и првенствено преводима који се могу назвати верним (*верно, тачно, буквално тачно, дословно, од речи до речи*), што указује на то да постојање когнитивне

- **повезаност објеката са верношћу најчешћа је када се ради о писаним документима и њиховом преводу.**

¹¹⁴ Сигурност. Сигуран. Безбедан. Обезбеђен. Поуздан. Веран. | Безопасан. | Несумњив. | ...

¹¹⁵ Веран. Одан. Поуздан. Сигуран. Привржен. Предан. Проверен. Опробан. Искушан. | Сталан. Доследан. | Лојалан. Поштен. | Искрен. | Верност. Оданост. Поузданост. Сигурност. Приврженост. Преданост. Провереност. Опробаност. | Доследност. | Лојалност. | Веран, одан пријатељ. Проверен, опробан пријатељ. | Човек од речи. Праворек. | Верно. Тачно. Буквално тачно. Дословно. Од речи до речи. | Тачан. | Вера. Религија.

У низу који се даје уз одредницу *подражавање* (СРСЈ: 283)¹¹⁶ придев *веран* наводи се у конструкцији *верна имитација*, заједно са конструкцијом *лажна замена за нешто*. Међутим, без обзира на негативну конотацију коју има ова конструкција, у истом низу постоји формулација *оно што је начињено према неком узору*, што неутралише негативан призвук у случајевима када се ради о приближавању копије оригиналу које је легитиман циљ активности (превођење, копирање докумената, представљање стварности у уметничким делима и сл.).

Поред придева *одан* и *привржен*, за које је установљена „трострука” циркуларност у лексикографским објашњењима, у првој групи синонима који се у првом реду односе на особе налазе се и синоними *поуздан*, *сигуран*, *предан*, *проверен*, *опробан* и *искушан*.¹¹⁷ С обзиром на то да придеви *предан* и *одан*, судећи по подацима РМС (4: 900; 4: 17) имају готово иста значења када се повезују са верношћу¹¹⁸, посебну пажњу изазивају синоними у којима се верност повезује са подразумеваним ослањањем на особу или предмет према којима постоји однос поверења, односно

- **оно што је окарактерисано као *верно* поуздано је у њега се може имати поверење (*поуздан*, *сигуран*);**
- **уколико је особа оквалификована као *верна*, може се веровати њеним исказима, односно има лични интегритет (*човек од речи*, *праворек*).**
Када се ради о верној особи,
- **верност подразумева позитиван интензиван однос (*привржен*, *предан*);**
- **однос верности издржава искушења (*проверен*, *опробан*, *искушан*) и**
- **однос верности траје дуже времена и не мења се (*сталан*, *доследан*).**

¹¹⁶ Наводимо само најрелевантније делове низа: Имитација. Оно што је начињено према неком узору. | Лажна замена за нешто. Верна имитација. | Фалсификат. | ... | Копирање. Копирати. Копист(а). Копија. Умножавати на основу оригинала. Правити копију. | ...

¹¹⁷ Пошто се у низу уз одредницу дају и именице изведене од придева, њих не анализирамо посебно.

¹¹⁸ **Предан: 2.а.** одан, привржен коме или чему, веран; **одан: 2.** привржен, веран.

У синонимском низу наведене устаљене конструкције *веран*, *одан пријатељ* и *проверен*, *опробан пријатељ*, поред понављања особина које се везују за придеве, указују на то да

- **верност може да се исказе у приватној сфери** (*пријатељство*),

што је потврђено присуством конструкције *верна другарица* уз одредницу *пријатељ* (СРСЈ: 333).

4.2. Синонимски низови за руски језик

4.2.1. РСАб

4.2.1.1. Верность

У Речнику синонима руског језика Н. А. Абрамова (РСАб: 87)¹¹⁹ *верность* је кључна реч за синонимски низ који садржи низ особина које се првенствено односе на особе¹²⁰. На првом месту аутор наводи синониме *постоянство* ‘постојаност’, *неизменность* ‘непроменљивост’, што указује на то да је

- **једна од важних карактеристика верности непроменљивост става,**

док синоними *твёрдость* ‘чврстина’ и *непоколебимость* ‘непоколебљивост’ имплицитно указују на то да је могуће да

- **верност издржава проверу у тешким условима или пред искушењима,**

јер утврђивање постојања чврстине објекта спроводи се притиском на њега, а непоколебљивост се испољава у ситуацијама када је могуће поколебати се и изменити првобитну одлуку, што упућује и на когнитивну

¹¹⁹ Коришћено је пдф издање доступно на <<https://synonyms.su/dictionaries.html>> и пагинација се односи на странице у фајлу.

¹²⁰ Верность, постоянство, выдержка, неизменность, твердость, непоколебимость, рачение, рачительность, честность, точность, исправность, добросовестность, аккуратность.

Напомена: Пошто су многе од наведених лексема вишезначне, преводни еквиваленти дају се у основном тексту, где се и анализирају.

- **верност се тиче личног интегритета.**

Прво значење лексеме *выдержка*, према МАС (1: 253) је *умение владеть собой, самообладание* ‘способност да се влада собом, присебност’, а у двојезичном речнику (Станк: 116)¹²¹ један од преводних еквивалената за ову реч је *чврстина карактера*, што не само да потврђује претходно издвојену особину, већ сведочи о томе да је

- **верност позитивна црта личности и**
- **верност је у вези са личним интегритетом особе.**

Даље, пошто се присебност везује за испољавање те особине у неповољним по особу околностима, може се закључити да се и

- **верност испољава у тешким ситуацијама.**

Лексема *рачение*, према МАС (3: 687) застарела је и има значење *старание, забота* ‘залагање, брига’, док лексеме са истим кореном, *рачительность* и *рачительный*, према истом речнику (МАС 3: 687) нису застареле. За утврђивање разлога због којег су *рачение* и *рачительность* дате у оквиру синонимског низа *верность* релевантни подаци дају се у речничком чланку за *рачительный* (МАС 3: 687)¹²². Оба значења која се издвајају (прво се дефинише као ‘марљив, брижљив, усрдан’, а друго као ‘пажљив, домаћински, сврсисходан’) укључују појам домаћинског односа према објекту: за прво значење даје се уобичајена конструкција *рачительный хозяин* ‘добар домаћин’, а у другом се у оквиру дефиниције појављује придев *хозяйственный* ‘домаћински’¹²³. Дакле, на основу ових значења, когнитеме које повезују верност са лексемама *рачение* и *рачительность* су:

- **верност подразумева позитиван, брижан однос и**

¹²¹ 1. Самосавлађивање, самосавладавање, присебност, хладнокрвност.

¹²² 1. Старательный, заботливый, усердный. *Рачительный хозяин*. – Я всегда был не очень рачителен о своей комнате. И. Гончаров, Обломов. *Работник он был сильный, заботливый, рачительный*. Гладков, Повесть о детстве. 2. бережный, хозяйственный, целесообразный. *Рачительное отношение к трудовым ресурсам. Рачительное использование государственных средств*.

¹²³ У српском језику прилог *домаћински* има позитивну конотацију, и значи *као у добром домаћинству*, што потврђује и РСАНУ (4: 514).

- **неопходно је улагање труда и енергије у одржавање таквог односа.**

Део синонимског низа који се састоји од вишезначних речи *честност*, *исправност*, *добросовестност* одликује позитивна маркираност. Лексема *честност* на српски/хрватски језик¹²⁴ преводи се¹²⁵ као *поштење*, *честитост*, *часност*, *ваљаност*; преводни еквиваленти за *исправност*¹²⁶ могу бити *исправност*, *неоштећеност*, *тачност*, *уредност*, *савјесност* (*у послу*), а за *добросовестност*¹²⁷ – *савесност*, *честитост*, *поштење*, *уредност* и *исправност*. И подаци из МАС у вези са придевима од којих су изведене именице у синонимском низу¹²⁸ указују на две важне когнитеме које ове синониме повезују са верношћу:

- **верност је позитивна особина;**
- **она спада у вредности у друштву,**

а, с обзиром на то да се у свим руским речничким чланцима везаним за одреднице наведене у фусноти 128 појављује лексема *добросовестный*, у чије подзначање улазе и придеви *тщательный* ‘брижљив, савестан, темељан’ и *усердный* ‘усрдан, ревностан, марљив’, јасно је да

- **верност захтева улагање напора.**

Присуство лексема *точность* ‘тачност, прецизност, педантност, егзактност’¹²⁹ и *аккуратность* ‘уредност, акуратност; педантност’ у

¹²⁴ Станк: 938, Поль: 1288.

¹²⁵ Наводимо најпре преводне еквиваленте из Станк, који се, уколико се лексикографски чланци разликују по садржини, допуњују лексемама из Поль.

¹²⁶ Станк: 267, Поль: 348.

¹²⁷ Станк: 172, Поль (*добросовестный*): 201.

¹²⁸ **Честный** (МАС 4: 672) **1.** правдивый, прямой и добросовестный; **2.** такой, который основан на правилах, понятиях чести, добропорядочности, соответствует им; **3.** *только полн. ф.* не запятанный чем-л. предосудительным, не опороченный чем-л.; **исправный** (МАС 1: 685) **1.** не имеющий повреждений, вполне годный для употребления; **2.** старательный, усердный, добросовестный; **3.** *прост.* зажиточный, богатый; **добросовестный** (МАС 1: 410) честно, старательно выполняющий свои обязанности, обязательства || *тщательный, усердный.*

¹²⁹ У Станк: 861 издвојена су три значења, која указују на широк опсег објеката који могу бити обухваћени овим придевом: *тачност, прецизност* (илуструје се

синонимском низу за *верност*, судећи према подацима у МАС за ове именице, као и за придеве од којих су изведене¹³⁰, и с обзиром на то да се у највећем броју случајева¹³¹ користе да квалификују неживе објекте, допушта да се констатује да

- **верност може да се односи на предмете,**
- **верност се може користити као позитивна оцена објеката, посебно када се односи на оне који спадају у репродукцију оригинала.**

Абрамов на крају синонимског низа за *верност* даје антоним *вероломство* ‘вероломство, издаја’¹³², што потврђује да

- **у односу верности постоји елемент обавезе¹³³ и одговорности**

која се преузима на себе уласком у одређени однос са другима (раније је установљено да су то професионални и приватни односи – у професионалној сфери служење, а у приватној најчешће пријатељство и брак). Међутим, упућивање на одредницу *љубовь* указује на то да аутор сматра да се

- **верност у првом реду односи на приватну и емотивну сферу.**

именицом *формулировка* ‘формулација’), *тачност*, *верност* (копије итд.) и *тачност*, *педантност*.

¹³⁰ **Точность** (МАС 4: 392) **1.** свойство по прил. *точный* (в 1, 2, 3 и 4 знач.); **2.** степень точного соответствия чему-л.; **точный** (МАС 4: 392–393) **1.** полностью соответствующий действительности, истине; подлинный, правильный; **2.** полностью соответствующий какому-л. образцу или чему-л. заданному, установленному, требуемому; **3.** конкретный, определенный и исчерпывающий, предельно полный и верный, не приблизительный, не общий; **4.** аккуратный, пунктуальный; **5. устар.** совсем такой, как кто-, что-л.; совершенный, настоящий; **аккуратность** (МАС 1: 29) свойство по знач. прил. *аккуратный*; **аккуратный** (МАС 1: 29) **1.** соблюдающий порядок, точность; **2.** содержащийся в порядке, тщательно сделанный, точно выполняемый или выполненный (о предмете и действии).

¹³¹ Изузев првог значења за придев *аккуратный*.

¹³² МАС (1: 151) нарушение обязательства, клятвы, вероломное поведение.

¹³³ Употреба лексеме *клятва* ‘заклетва’ имплицира вербализовану обавезу.

4.2.1.2. Верный

Синоними у низу који се у РСАб односи на лексему *верный* (РСАб: 87) могу се односити и на предмете, и на лица, иако он почиње упућивањем на придев *безопасный* ‘безбедан, сигуран; нешкодљив, безопасан’ који се превасходно односи на предмете. Низ се наставља лексемама *истинный* ‘истински, прави, стваран’ и *надежный* ‘трајан, чврст, солидан, поуздан, сигуран’, које се могу односити и на лица, док се наредним придевима првенствено квалификују предмети: *неизбежный* ‘неизбежан, неминован, неизоставан’, *постоянный* ‘сталан, постојан, трајан, непроменљив’, *правильный* ‘правилан, тачан, уредан, редован, истинит, ваљан, законит’, *точный* ‘тачан, прецизан, веран, педантан’¹³⁴, *убедительный* ‘уверљив, убедљив’.

Две когнитеме, заједничке и експлицитно или имплицитно изражене у оквиру дефиниције за лексеме *надежный* ‘поуздан, сигуран, чврст’¹³⁵, *неизбежный* ‘неизбежан, неминован’¹³⁶ и *постоянный*¹³⁷ ‘сталан, постојан, непроменљив’, допуштају да се искаже став

- **верност подразумева сигурност у то да је начин понашања или деловања предмета или особе позитиван по другога.**

Иако није сасвим јасно присуство лексеме *убедительный* ‘уверљив, убедљив’¹³⁸ на крају синонимског низа у РСАб, могуће је да је оно повезано са елементом поверења и сигурности који се везују за верност, јер је убеђивање или убедљивост у суштини пружање доказа или уверавање у нешто – овде, вероватно, у сигурност. Слична логика може се применити и на упућивање на синонимски низ *безопасный* ‘безбедан, сигуран,

¹³⁴ В. фусноту 130.

¹³⁵ Наводе се релевантни делови речничких чланака: МАС (2: 343) *такой*, на которого можно положиться, внушающий полное доверие.

¹³⁶ МАС (2: 447) *такой*, которого нельзя избежать, предотвратить; неминуемый, неотвратимый. || *разг.* постоянный, обычный.

¹³⁷ МАС (3: 324) **3.** неизменный в своих склонностях, привычках, привязанностях и т. п.

¹³⁸ МАС (4: 443) **1.** такой, который убеждает, заставляет убедиться в чем-л. **2.** *только полн. ф. (обычно превосх. ст.).* настоятельный, очень сильный.

нешкодљив¹³⁹, посебно с обзиром на то да аутор као уобичајене конструкције у наведеном низу даје *безбедно, проверено, сигурно средство*.

Лексеме *точный* ‘тачан, прави, оригинални’¹⁴⁰, *истинный* ‘истинит, прави, стваран, оригиналан’¹⁴¹ и *правильный* ‘правилан, тачан, прави’¹⁴² повезује са значењем верности указивање на то да

- **објекат квалификован као *верный* је идентичан или врло сличан ономе који одсликава.**

4.2.2. РСАл

4.2.2.1. Верность

У Речнику синонима З. Е. Александрове (РСАл: 48) верност се описује као вишезначна лексема¹⁴³. За прво значење даје се синонимски низ *преданность* ‘оданост, приврженост, верност’, *постоянство* ‘постојаност, истрајност, непоколебљивост, чврстина’, *приверженность* ‘оданост, приврженост, склоност (некоме или нечему)’¹⁴⁴. Лексеме *преданность* и *приверженность* односе се на жива бића¹⁴⁵ према којима се изражавају позитивна осећања:

¹³⁹ РСАБ (29): безопасный, верный, надежный, благонадежный, прочный. Безопасное, испытанное, верное средство. Прот. <Опасный>. Ср. <Надежный>. См. надежный.

¹⁴⁰ МАС (4: 392–393) **1.** полностью соответствующий действительности, истине; подлинный, правильный; **2.** полностью соответствующий какому-л. образцу или чему-л. заданному, установленному, требуемому; **5.** *устар.* совсем такой, как кто-, что-л.; совершенный, настоящий.

¹⁴¹ МАС (1: 689) **2.** подлинный, настоящий.

¹⁴² МАС (3: 353) **3.** верный, истинный, соответствующий действительности.

¹⁴³ **1.** Преданность, постоянство, приверженность; **2.** надежность; **3.** см. правильность.

¹⁴⁴ Семантика за све наведене именице у МАС одређује се према придевима од којих су изведене.

¹⁴⁵ Садржај речничког чланка *преданный* описује се у тачки 3.3.2.1. Лексема *приверженный* у МАС (3: 394) дефинише се на следећи начин: являющийся неизменным сторонником кого-, чего-л.; преданный, верный. || расположенный, привязанный к кому-, чему-л. || *разг.* склонный к чему-л.

- **верност се односи првенствено на жива бића,**
- **верност подразумева позитивна осећања према особи или предмету,**

а употреба лексеме *неизменный* ‘непроменљив, постојан, сталан’ у дефиницији значења лексеме *приверженный* значи и да

- **верност је однос који је заснован на сталности и непроменљивости позитивног односа.**

Ова особина потврђена је и присуством лексеме *постоянство*¹⁴⁶ ‘постојаност, сталност, истрајност, непоколебљивост, чврстина’ у анализираном синонимском низу.

За друго значење лексеме *верность* у РСАл даје се синоним *надежность* ‘трајност, солидност, поузданост, сигурност’. Лексема *надежность*, према МАС (2: 343), има значење особине објекта који се карактерише придевом *надежный*, а његов семантички садржај описан је у тачки 3.3.2.2.

Треће значење за лексему *верность* у РСАл повезано је са синонимским низом *правильность* ‘правилност, тачност, регуларност, редовност’, на који се упућује¹⁴⁷. На основу садржаја овог низа, пре свега у вези са првим значењем где се спомиње непостојање грешке, јасно је да се, када се ради о вези између *верности* и *правилности* ради о квалификовању објеката који су добре копије. Према томе,

- **верност се може односити на објекте који беспрекорно одсликавају оригинал.**

¹⁴⁶ У МАС (3: 324) каже се да је то особина у вези са 1. и 3. значењем придева *постоянный*, која су (МАС 3: 324) **1.** *Только полн. ф.* непрерывный, не прекращающийся и **3.** неизменный в своих склонностях, привычках, привязанностях и т. п. Очигледно је да је са верношћу повезано треће значење – ‘који не мења своје склоности, навике, приврженост итд.’

¹⁴⁷ У речнику (РСАл: 370) овај синонимски низ повезује се са следећим низовима: **1.** *верность, точность, безошибочность* / о произношени, языке: чистота; **2.** *см. регулярность.* **3.** *см. равномерность.*

4.2.2.2. Верный

Придев *верный* (РСАЛ: 48) има пет синонимских низова, од којих су два непосредно везана за њега, а на три се упућује¹⁴⁸. Прво значење недвосмислено се односи на особе, а у оквиру њега даје се и највећи број предложених синонима у низу. На почетку овог низа је лексема *преданный* ‘одан’¹⁴⁹, која се користи заједно са уобичајеним изразима *всей душой* ‘(свом) душом’ и *душой и телом* ‘душом и телом’, а у предикатској употреби користи се и *готов в огонь и в воду* за кога букв. ‘спреман у ватру и воду (за некога)’. Укључивање ових израза потврђује раније уочена својства која се везују за верност:

- **верност подразумева позитиван однос који може бити веома интензиван и**
- **верност може садржати нијансу самопожртвовања.**

Лексема *приверженный* ‘одан, привржен, склон некоме или нечему’ понавља нијансу позитивног односа према објекту у најширем смислу.

Придеви *постоянный* ‘сталан, постојан, непроменљив, трајан, чврст’ и *неизменный* ‘непроменљив, постојан, сталан, уобичајен, веран’ указују на понављање когнитема

- **верност је својство особе и**
- **верност се односи на непроменљивост става и понашања.**

У овом речнику на крају синонимског низа који се везује за прво значење, уз напомену *в любви* ‘у љубави’ даје се лексема *однолюб* ‘једнољубац, човек веран једној жени’. У МАС (2: 595) наведена реч дефинише се као *тот, кто любит всю жизнь только одну женщину* ‘онај ко за цео живот воли само једну жену’ и илуструје се примером у којем се

¹⁴⁸ 1. *Преданный* (*всей душой, душой и телом*), *постоянный, неизменный, приверженный* / *в знач. сказ. готов в огонь и в воду за кого* // *в любви*: *однолюб*; 2. о човеке, средстве: *надежный, испытанный, проверенный* / *в знач. сказ.*, о средстве: *действует наверняка*; ◇ *можно положиться на кого*; 3. см. *правильный*; 4. см. *неизбежный*; 5. см. *меткий*.

¹⁴⁹ О овој лексеми било је речи у тачки 3.3.2.1.

експлицитно спомиње верност¹⁵⁰. Верност се спомиње и у српском преводном еквиваленту, што јасно говори да се издвајају когнитеме

- **сфера у којој се испољава верност може бити приватна и**
- **верност се може тицати љубавних односа.**

За разлику од првог значења, где се јасно види да се употребом елемената синонимског низа карактеришу особе, за друго значење експлицитно се наводи да

- **верност може да се односи на особе и на објекте (средства).**

У овом низу су придеви *надежный* ‘трајан, чврст, солидан, поуздан, сигуран’, *испытанный* ‘испитан, проверен, испробан, веран, поуздан’ и *проверенный* ‘проверен, поуздан’. Заједничко за ове синониме је да

- **верност подразумева позитивне односе који су издржали проверу,**
- **однос верности тиче се сигурности у добар начин функционисања предмета или у понашање друге особе које је повољно по субјекта.**

Треће значење, односно трећи синонимски низ на који се упућује је *правильный*¹⁵¹ (РСАл: 370) ‘правилан, тачан; редован, регуларан, уредан; истинит, ваљан; прави’. У вези са верношћу је први од три синонимска низа¹⁵², и, мада се он састоји од вишезначних лексема, јасно је да се првенствено односи на предмете за које се могу издвојити следеће когнитеме:

- **овакви објекти својим особинама не одступају од оног што треба да буду и**
- **њихов квалитет је проверен и потврђен.**

Ауторка РСАл сматра да су синоними који су у вези са другим значењима лексеме *правильный* и придеви *регулярный* ‘регуларан, редован’ и

¹⁵⁰ Он был однолюб, и он никогда не мог забыть свою Марину. Он был верен ее памяти. Катаев, Катакомбы.

¹⁵¹ За дефиницију у МАС в. фусноту бр. 142.

¹⁵² 1. Верный, точный, безошибочный, выверенный / о произношении, языке: чистый. 2. см. регулярный. 3. см. равномерный. 4. см. хороший.

равномерный ‘равномеран, уједначен; ритмичан’, на које упућује. За њих је заједничко карактеристично својство

- **непроменљивост, односно понашање на очекиван утврђен начин.**

Упућивање на придев *хороший* ‘добар’ у вези са трећим значењем несумњиво потврђује да у концепту верности, који може да буде повезан, између осталог, и са правилношћу, постоји когнитема

- **верност је позитивно оцењено својство објекта.**

4.3. Поређење когнитема за синониме лексема *верност, веран* и *верность, верный*

Анализа синонимских низова за лексеме *верност* и *веран*, датих у РС и СРСЈ укључила је трагање за заједничким елементима који повезују наведене лексеме са елементима синонимских низова. Они се могу представити као низови својстава карактеристичних за особе и за предмете, као и ситуација (сфера) у којима се верност манифестује. Када се синоними за *верност* и *веран* користе да би се описале особе, указују на постојање следећих когнитема (или њихових комбинација):

1. верност је вредност;
2. верност је повезана са личним интегритетом;
3. однос верне особе према другој особи или предмету је позитиван;
4. верна особа је блиска особа;
5. однос верности је дуготрајан;
6. однос верности је непроменљив;
7. верност подразумева сигурност да неће доћи до злоупотребе односа поверења;
8. верност укључује доследно постојање позитивног односа према објекту упркос могућим притисцима из околине, усмереним на прекид овог односа;
9. однос верности може се проверити и доказати (у искушењима и под притисцима);
10. интензитет позитивног односа може бити различит, од неутрално-позитивног (*лојалност*) до веома интензивног (*пожртвованост, одушевљеност, занесеност*);
11. верност може бити подразумевана и очекивана;

12. верност се може манифестовати у сфери личних односа (брачне, емотивне, пријатељске везе);
13. верност се може манифестовати у сфери професионалних односа;
14. верност може бити једносмерна¹⁵³.

Када се исти синоними користе за квалификацију предмета, у српском језику најчешће се односе на документе или друге објекте који се оцењују као оригинални, или чија сврха је да буду што ближи оригиналу, што доводи до издвајања когнитема повезаних са употребом лексеме *веран* у односу на предмете:

1. објекат је оригиналан, што може да се провери и потврди;
2. објекат је неизмењен (или измењен у минималној мери) у односу на оригинал.

У руском језику синонимски низови за лексеме *верность* и *верный* указују на то да се оне могу односити готово подједнако на особе и на предмете, што је и једна од значајнијих разлика у односу на употребу лексема *верност* и *веран* у српском. Наиме, иако су особине верних особа и предмета који се тако квалификују готово идентичне, разлика је у опсегу објеката и, делимично, у њиховим својствима¹⁵⁴.

Када се у руском језику синоними лексеме *верность* односе на особу, односно када се на њу односе синоними придева *верный*, присутне су следеће когнитеме:

1. верност спада у вредности;
2. верност зависи од личног интегритета особе;
3. верност подразумева позитиван однос према некоме;

¹⁵³ Став о могућој једносмерности наизглед је у супротности са тачком 11, иако за оба става постоје потврде у материјалу, што указује на везу између садржаја концепта и околности у којима је формиран. Једносмерност се може односити на личне и на професионалне односе. У професионалној сфери подразумева се да верност иде од потчињеног ка надређеном (нпр. запослени и послодавац, војник и официр и сл.), а у личној сфери верност једне особе у контексту непостојања верности друге особе према њој посматра се као жртва и добровољно постављање у однос субординираности (в. материјал асоцијативних речника).

¹⁵⁴ У руском се таквим могу називати и објекти који се на српском квалификују као тачни, прецизни и сл.

4. верност карактерише непроменљивост позитивног става и понашања према некоме;
5. верност издржава проверу у тешким условима или пред искушењима;
6. верност може садржати нијансу самопожртвовања;
7. неопходно је улагање труда и енергије у одржавање таквог односа;
8. верност се испољава у личној сфери, и првенствено се тиче емотивних односа;
9. верност подразумева сигурност у договорен и утврђен (повољан по другу особу) начин понашања.

У случајевима када се синоними наведених лексема користе за квалификацију предмета, то значи да су они

1. позитивно оцењени, посебно када се односе на објекте који су репродукција оригинала, односно
2. идентични или врло слични објекту који одсликавају;
3. провереног и потврђеног високог квалитета;
4. поуздани у смислу сигурности у добар начин функционисања.

5. Асоцијативни речници

Асоцијативни речници представљају веома значајан извор за проучавање концепата јер су резултат масовних асоцијативних експеримената отвореног типа, због чега дају увид у то која су знања у вези са објектом названим стимулусом била најактуелнија у време спровођења експеримената за просечне изворне говорнике, што у највећем броју случајева¹⁵⁵ омогућује утврђивање хијерархије значења (када се ради о вишезначним лексемама), елемената значења или, у случају концепата, готово свих могућих аспеката са којих се у свакодневном језику (и животу) уобичајено посматра објекат назван стимулусом¹⁵⁶. Ово значи да су у валидним АП присутна знања (вербализована на различите начине) која о објекту именованом стимулусом постоје у језичко-културној заједници, и

¹⁵⁵ Изузетак су АП добијена на стимулусе који су у директној вези са прецедентним текстовима у одређеном периоду.

¹⁵⁶ О асоцијативним речницима као изворима за проучавање концепата у вези са културом у српском језику в. Драгићевић 2010, Стефановић 2016б, Ристић – Лазичић Коњик (2020: 289–302).

која се могу представити преко когнитема. Асоцијативна поља, која се састоје од стимулуса и свих реакција добијених од изворних говорника, припадника исте културе, могу бити анализирана на различите начине, у зависности од циља проучавања. С обзиром на то да асоцијативно поље *верный* није валидно, јер садржи мање од 500 реакција¹⁵⁷, фокус није на квантитативној анализи већ, у првом реду, на утврђивању степена сличности и разлика између когнитема које су издвојене као релевантне приликом анализе других лексикографских извора и оних који се издвајају у асоцијативном пољу. У анализи се ипак дају и бројчани подаци важни за одређивање централности и примарности сегмената асоцијативних поља у свести савремених говорника.

5.1. Асоцијативни речник српског језика

Асоцијативно поље за стимулус *веран*¹⁵⁸ садржи 779 реакција, јер од 800 испитаника 21 није реаговао. У пољу постоји 135 различитих реакција, 101 је са фреквенцијом 1. Поделом реакција на групе по по претпостављеном разлогу за њихово давање, односно по принципу когнитивне и семантичке сличности, утврђено је да се укупно 8 реакција¹⁵⁹ не може сврстати, јер не

¹⁵⁷ О валидности асоцијативних поља в. Караулов (1993: 245 и даље; 1999: 85), Стефановић (2012: 13–14).

¹⁵⁸ **Веран** пас 333; одан 63; муж 36; пријатељ 34; неверан 28; друг 22; љубав 19; дечко 17; искрен 16; добар 15; прстен 12; момак 10; као пас, поштен 8; човек 6; вереник 5; брак, слуга, заљубљен 4; оданост, поуздан, привржен, себи 3; куче, луд, немогуће, никад, нико, пажљив, поштовање, ретко, веза, вољен, животиње 2; безобзиран, бигамија, близак, брижан, брижљив, будала, бурма, црква, дан, деран, девица, девојци, диван, дивота, добар партнер, доброта, досадан, драг, друм, духовност, душа, Цеки, Ема, глупост, голуб, икрен, искреност, истрајан, издајица, издржљив, ја, Лусика, као пашче, Кастор, Кића, к'о пас, коњ, лаж, лажан, Леси, мачка, мени, мој дечко, мрав, мученик, мудар, најбољи, навијач, не постоји, немогућ, непријатељ, неверица, нежан, никада, обећање, он, особен, отац, партнер, пажња, племенит, Попај, поверљив, преварен, природа, рат, рерна, реткост, руке, само пас, само понекад, Саша, сигуран, симпатичан, сив, сладак, смешно, срећа, срећан, стрпљив, сумња, супруг, супружник, свима, својој жени, теби, тешко, увек, ведар, вера, весник, ветеран, везан, војска, волети, вранац, врлина, заувек, заузет, жени, животиња 1.

¹⁵⁹ То су реакције *дан, друм, мрав, природа, сив, руке, рерна, весник*. За реакције *рерна* и *весник* могуће је да се ради о словним грешкама у АРСЈ – *рерна / верна*;

постоји недвосмислено очигледан разлог за њихово повезивање са стимулусом.

5.1.1. Реакције у вези са вишезначношћу стимулуса *веран*

У раније анализираним лексикографским изворима (РСАНУ 2: 523 и РМС 1: 353) указано је на то да придев *веран* може да има значење *верник*¹⁶⁰, што је повезано са црквом и религијом. Пет реакција са фреквенцијом 1 (*вера, духовност, душа, мученик, црква*)¹⁶¹ потврђују да је ово значење актуелно и у свести савремених говорника.

5.1.2. Реакције у вези са аспектима концепта названог лексемом-стимулусом *веран*

5.1.2.1. Верност као својство живих бића

С обзиром на то да се верност у АП *веран* везује за људе и животиње, издвајају се две когнитеме:

- **верност је особина људи и**
- **верност је особина животиња.**

Пошто је најфреквентнија реакција у АП повезана са животињама, најпре се анализира овај сегмент.

5.1.2.1.1. Животиње

На животиње као пример верности упућује 357 реакција, од којих три директно: *животиње 2* и *животиња*.

У раније анализираном лексикографском материјалу (посебно у илустративним примерима) више пута се указивало на уобичајено у српском језику поређење верне особе са псом. Стога не изненађује то што је највећи

весник / *верник*, али с обзиром на то да се не може проверити, оне се налазе у групи неразврстаних.

¹⁶⁰ У оба речника оно је наведено као последње по реду.

¹⁶¹ Реакција *мученик* могла би бити сврстана и у групу оцена, јер може да изражава сажаљење. С обзиром на то да постоје и негативне оцене особе која је верна, и овакво објашњење повезивања са стимулусом је веродостојно.

број испитаника (333) реаговао речју *пас*: она је део прецедентног текста, израза *веран као пас*¹⁶², а истовремено указује и на начин посматрања пса као уобичајеног кућног љубимца који има особине повезане са перцепцијом верности код људи (*куче 2, само пас*). Међу реакцијама налазимо и четири уобичајена имена за псе (*Кастор, Кића, Леси, Цеки*), што, заједно са осталим раније наведеним типовима реакција, чини укупно 350 реакција које се односе на пса као еталон верности у српској култури.

Две реакције односе се на коња, који се, поред пса, такође сматра човековим пријатељем¹⁶³: *коњ, вранац*.

Реакција *голуб* вероватно је изазвана честим повезивањем голуба са љубављу и верношћу у поезији, тако да се она може посматрати као персонификација помоћу које се у књижевном стваралаштву Срба указује на верност у емотивним односима.

Присуство реакције *мачка* у АП вероватно је условљено личним искуством испитаника, пошто се у српској култури ова животиња не везује уобичајено за верност.

На основу анализе ових реакција издвајају се когнитеме

- **верност је особина неких животиња (пас, коњ и неке друге);**
- **верност се традиционално повезује са емоцијама (љубављу и нежношћу).**

5.1.2.1.2. Људи

Верност као особина у језичкој свести савремених говорника најчешће се везује за особе, што потврђују реакције које се могу сврстати у више група. Редослед којим се представљају фрагменти АП заснован је најпре на уопштеном значењу реакција, а потом на бројности реакција у оквиру појединог аспекта верности на који се указује.

¹⁶² Реакције *као пас 8, као пашче, к'о пас* непосредно указују на то.

¹⁶³ И уобичајени израз у којем се појављују забележене реакције на стимулус *веран* (пас, коњ) „пас / коњ је (најбољи) човеков пријатељ” сведочи о постојању чврсте везе између пријатељства и верности.

5.1.2.1.2.1. Верност је својство људи уопште

У овој групи налази се укупно 20 реакција, од којих се четрнаест састоји од властитих и заједничких именица и заменица (*човек* б; *деран*¹⁶⁴, *Ема, ја, Јусика, он, отац, Попај*¹⁶⁵, *Саша*), а б се односи на посматрање верности као својства усмереног ка некоме: *себи* 3¹⁶⁶; *мени, свима, теби*. Издвојене когнитеме су

- **верност је особина људи,**
- **верност може бити усмерена према другим људима и**
- **верност се тиче доследности у ставовима и начину понашања.**

5.1.2.1.2.2. Верност је повезана са различитим сферама у међуљудским односима

Лексикографски материјал показао је да се верност манифестује у приватној и професионалној сфери, а подаци из АП указују и на то да се верност може везивати и за групе у којима су појединци са истим интересима или интересовањима. Реакције *обећање* и *везан* односе се на начин и функционисање верности у односима међу људима: неко обећа другоме да ће бити веран, и то обећање га (оба)везује да обећање одржи. На основу овог издвајају се когнитеме

- **верност је резултат вербалне обавезе (обећање), из чега произилази**
- **верност је повезана са моралним интегритетом,**
- **верност ограничава слободу (у односу на обавезу која је преузета).**

5.1.2.1.2.2.1. Сфера личних односа

У овој групи бројније су реакције које се односе на емотивне (љубавне) везе од реакција које се односе на пријатељске везе. Реакција

¹⁶⁴ Ова реакција може да се тумачи на више начина: као заједничка именица (РМС 1: 659), као реакција на звучање (рима), или као штампарска грешка, јер није неубичајено да се на стимулус одговори истом речју.

¹⁶⁵ Припада прецедентним текстовима – јунак цртаног филма, веран Оливи.

¹⁶⁶ Верност себи односи се на доследност својим принципима и убеђењима.

близак указује на везу верности као концепта са особама које су у посебним, топлим и срдачним односима. Когнитема која се издваја је

- **верност постоји међу људима који су емотивно блиски.**

На верност у емотивним везама, укључујући брачне, указује 123 реакције¹⁶⁷, од којих је чак пет са фреквенцијом 10 и више. У ову групу укључују се и три реакције које се, условно говорећи, сматрају супротним у односу на верност у емотивним односима: *безобзиран*, *бигамија*, *преварен*: ко није веран *безобзиран* је према свом партнеру, ступа у други брак (може постати *бигамиста*) или, ако партнер није њему веран, бива *преварен*. Когнитеме издвојене на материјалу овог фрагмента АП су:

- **верност се везује за сферу љубавних односа и брака;**
- **верност не мора бити узајамна.**

Пријатељство је у свести испитаника такође веома чврсто повезано са верношћу, и појављује се укупно у 56 реакција са изузетно високом фреквенцијом: *пријатељ* 34 и *друг* 22, што дозвољава издвајање когнитеме

- **верност је карактеристична за пријатељске односе.**

5.1.2.1.2.2.2. Сфера професионалних односа

Релативна актуелност свести о повезаности професионалне сфере са верношћу потврђује се у 9 реакција. Унутар њих најбројнија професија је *слуга* 4¹⁶⁸, на војску се односе три реакције (*ветеран*, *војска*, *рат*), а две су супротне у односу на верност у овој области: *издајница* и *непријатељ*. Когнитеме су:

- **верност је повезана са професионалном сфером;**
- **верност у овој сфери је усмерена од подређеног ка надређеном (слуга, војска);**
- **верност се повезује са односима у ванредним условима (рат);**

¹⁶⁷ Реакције *муж* 36; *љубав* 19; *дечко* 17; *прстен* 12; *момак* 10; *вереник* 5; *брак* 4, *заљубљен* 4; *веза*, *вољен* 2, *бурма*, *девица*, *девојци*, *добар партнер*, *жени*, *мој дечко*, *партнер*, *својој жени*, *супруг*, *супружник*, *волети*, *заузет*.

¹⁶⁸ Реакција *слуга* код савремених говорника вероватно је изазвана постојањем прецедентних текстова (у народној поезији сталан епитет слуге је *веран*), а не свешћу о особини припадника занимања.

- **недостатак верности у овим условима је изразито негативно оцењен и кажњив.**

5.1.2.1.2.2.3. Верност унутар групе људи са истим интересовањем

Реакција *навијач* сврстана је у посебну групу јер се по својој суштини не налази ни сасвим у приватној нити у професионалној сфери, јер изражава постојање емоција према предмету (спортском клубу, на пример), што укључује и понашање на одређени очекивани начин. Присутне су когнитивне

- **верност може бити усмерена ка предмету;**
- **верност може постојати унутар групе људи и**
- **верна особа се понаша на одређени очекивани начин.**

5.1.2.1.2.3. Особине повезане са верношћу

5.1.2.1.2.3.1. Реакције условљене формом и семантиком стимулуса

У АП за указивање на особине користе се придеви и именице које се искључиво односе на особе, што је потврда раније изнетог става да се у српском језику и култури придевом *веран* најчешће квалификују жива бића.¹⁶⁹ С обзиром на то да је стимулус придев, уобичајено је да је антоним међу најфреквентнијим реакцијама¹⁷⁰, и стога реакција *неверан* са фреквенцијом 28 заузима веома високо, пето место. На другом месту по фреквенцији у АП је реакција *одан* 63, која је когнитивно идентична са реакцијом *оданост* 3 и блиска реакцији *привржен* 3. И овог пута потврдила се веродостојност материјала валидног асоцијативног поља, које присуством наведених реакција на стимулус *веран* потврђује раније, на основу лексикографских дефиниција, установљену циркуларност значења, односно синонимију придева *веран – одан – привржен*.

¹⁶⁹ Очекивано је да међу првим асоцијацијама неће бити оних које се односе на објекте (преводе, копије и сл.), без обзира на то што се у неким изворима (речницима синонима) на првом месту дају лексеме повезане са објектима.

¹⁷⁰ В. Драгићевић (2010: 60).

5.1.2.1.2.3.2. Особине које верна особа испољава у односу према другима

У складу са закључцима у вези са позитивним особинама верне особе, и у АП овакве реакције су веома бројне. На првом месту издваја се искреност¹⁷¹, изражена реакцијама *искрен* 17¹⁷² и *искреност*. Искреност имплицира отвореност и постојање поверења у другу особу. У вези са овим елементом односа међу особама које се сматрају верним је и реакција *поверљив*. По броју реакција за искреношћу следи реакција којом се изражава општа позитивна оцена *добар* 15, а са њом је повезана реакција *доброта*¹⁷³. На трећем месту по фреквенцији је реакција *поштен* 8, која указује на лични интегритет особе¹⁷⁴, већ истакнут као важан елемент у виђењу верности на материјалу других лексикографских извора, а на исто својство верне особе односи се и реакција *племенит*¹⁷⁵. Набројане реакције потврђују постојање става о томе да је верност врлина, те се издвајају следеће когнитеме када се верност тиче односа према другим особама:

- **верност подразумева однос искренности;**
- **верност подразумева постојање поверења;**
- **верност укључује позитиван однос међу особама.**

Поред ових когнитема, издвајају се и когнитеме повезане са вредновањем:

- **верност је вредност;**
- **верност и верна особа вреднују се позитивно у друштву,**

¹⁷¹ Овде и даље где се наводе делови дефиниција дају се релевантна значења без илустративних примера. У РМС (2: 485) *искрен* се дефинише као **1.** који изражава оно што мисли и осећа, у кога нема претварања, отворен.

¹⁷² Грешком је у АРСЈ исказано као 16, јер није убројана реакција *икрен* (штампарска грешка). Она је убројана у реакције са фреквенцијом 1.

¹⁷³ Реакција *добар* сврстана је у ову групу због постојања реакције *доброта*, која може да указује да се ипак ради о личној особини верне особе, а не о општој позитивној оцени. О семантици лексеме *добар* и њеној вези са руским лексемама *добрый* и *хороший* в. Стефановић (2019).

¹⁷⁴ РМС (4: 835) **1. а.** морално исправан, честит, истинољубив, савестан. **2.** који није окаљан ничим недоличним, нечасним, частан.

¹⁷⁵ У РМС (4: 463) племенит се дефинише на следећи начин: **1. а.** који се одликује високим моралним особинама, честит, поштен; пожртвован, великодушан.

а подаци из АП указују и на постојање когнитеме која карактерише верну особу:

- **верна особа има лични интегритет.**

Значајан фактор за квалификовање верних особа у језичкој свести испитаника је и пажња која се испољава према другој особи¹⁷⁶ (*пажљив 2, пажња*), изражена и преко реакција *брижан, брижљив*¹⁷⁷, што имплицира постојање позитивних осећања и посебан начин њиховог испољавања. На сличан начин објашњава се и семантика реакције *нежан*¹⁷⁸, где се истиче емоционална страна односа, док се реакција *поштовање 2* може односити и на особину верне особе која испољава позитиван однос према другој¹⁷⁹, али и на позитивну оцену верне особе (њу треба поштовати). Когнитеме које се издвајају у области односа према особи којој је друга особа верна су:

- **верна особа обраћа посебну пажњу према другој особи;**
- **однос верности је однос брижности;**
- **верност подразумева уопште позитиван однос.**

У вези са раније спроведеном анализом лексикографског материјала у оквиру које је у вези са верношћу издвојена когнитема постојања сигурности су реакције *поуздан 3* и *сигуран*, док су концептуално у вези са дуготрајношћу као још једним елементом верности реакције *истрајан, издржљив* и *стрпљив*. Све оне истовремено могу да се односе и на когнитему издржавања под притиском:

- **верност подразумева сигурност у позитиван начин понашања према другој особи;**
- **позитиван однос верности је дуготрајан и**
- **може се проверити и потврдити у неповољним условима, када подразумева издржавање под притиском.**

¹⁷⁶ У РМС (4: 302) *пажња* у односу према особама дефинише се као **2.** предусретљивост, услужност, љубазност. и **3.** наклоност, љубав.

¹⁷⁷ У РМС (1: 276) за *брижан* даје се дефиниција **2.** брижљив, пажљив, савестан.

¹⁷⁸ У РМС (3: 684) *нежан* се дефинише као **1.б.** који је испуњен љубављу, који изражава благод, доброту, благ, мек, усрдан.

¹⁷⁹ РМС (4: 837) дефинише *поштовати* као **1.** осетити, осећати и показ(ив)ати поштовање према коме, чему, поступити, поступати према коме, чему с поштовањем, с признањем, ценити, уважавати.

5.1.2.1.2.4. Оцене верне особе

Реакције које се могу сматрати оценама верне особе деле се на три групе: у првој су оне које се састоје од реакција – придева и именица са позитивном конотацијом, у другој су оне са негативном, а у трећој је једна оцена која се може протумачити као неутрална, јер само говори о томе да је *веран* другачији од других. То је реакција *особен*.

Позитивна оцена изражена је преко лексема које се формално или суштински¹⁸⁰ односе на врло високу оцену (*најбољи, диван, дивота, мудар*), али и преко лексема које указују на посматрање верне особе са наклоношћу: *ведар, драг, симпатичан, сладак*.

По постојању јасне позитивне конотације унутар, али по елементу значења везаног за верност изван ове поделе налазе се реакције *врлина, срећа* и *срећан*. Прва наведена може се протумачити и као део дефиниције номинатора концепта израженог стимулусом (*врлина*), а друге две као став да су они којима је емотивни партнер веран срећни, јер је верност особина коју не поседују сви¹⁸¹. На основу овога, изводе се когнитеме

- **верност се оцењује позитивно у друштву;**
- **добро је имати верног партнера и**
- **верност је особина коју не поседују сви.**

Негативна оцена тиче се односа према верности уопште и према верној особи: *луд 2, будала, досадан, глупост*. Ове реакције су резултат оцене која се односи на верност као општу појаву у друштву, о чему се говори ниже.

5.1.2.1.3. Ставови о постојању верности у друштву

Веома изражена у српској језичкој свести, а, може се сматрати и у српској савременој култури, је оцена да је верност непостојећа или веома ретка особина. Од укупно 21 реакције у овој групи чак 14 се односи на овај

¹⁸⁰ Естетска оцена употребљена је уместо опште позитивне оцене, што је уобичајено – нпр. *дивно/лепо/прекрасно је речено* и *одлично/врло добро је речено*.

¹⁸¹ Овде по смислу могу да иду и реакције *ретко 2, реткост* и *само понекад*, које су убројане у групу *Ставови о постојању верности у друштву*.

став: *немогуће, никад, нико, ретко 2, не постоји, немогућ, никада, реткост, само понекад*. Реакција *смешно*, мада, на први поглед, може да има позитивну конотацију, у контексту асоцијативног експеримента где се стимулус посматра као питање, а реакција као одговор, суштински указује на негацију постојања верности. Сумњу у њено постојање изражавају експлицитно два испитаника реакцијама *неверица* и *сумња*, још један имплицитно – *тешко*, а став о томе да је могуће да се неко претвара да је веран, а да то није, потврђују реакције *лаж* и *лажан*. Само две реакције односе се на мишљење да верност постоји и да треба бити веран: *увек* и *заувек*. Когнитема које се изводи у вези са ставовима о верности у савременом српском друштву је

- **верност је изузетно ретка особина,**
а на основу постојања реакција *лаж* и *лажан* изводи се когнитема
- **особа се може претварати да је верна.**

5.1.3. Квантитативна анализа и структура АП *веран*

У АП *веран* од укупно 800 испитаника добијено је 779 реакција, пошто 21 особа није реаговала на стимулус. Због непостојања недвосмисленог разлога за повезивање са стимулусом на основу когнитивне или семантичке сличности, неразврстано је 8 реакција, односно 1,02%¹⁸². Вишезначност стимулуса, односно повезаност придева *веран* са религиозношћу, изазвала је 5 реакција, или 0,64%. Преосталих 766 реакција подељено је на две групе: у већој, која садржи 745 реакција, или 95,63% у односу на АП, верност се посматра као својство живих бића, а другу групу чине ставови о постојању верности у друштву. У овој групи је 21 реакција, или 2,69% од укупног броја добијених реакција.

У оквиру прве групе на људе као носиоце својства верности односи се 388 реакција, или 49,80% у односу на цело АП, док се на животиње односи 357, или 45,82%. Део АП у којем реакције упућују на животиње готово је монолитан, јер се чак 350 односи на пса. Комплекснији је састав

¹⁸² Процентуални удео рачунат је на основу укупног броја добијених реакција – 779.

фрагмента АП у којем испитаници указују на верност у вези са људима. Према количини реакција у овој групи редослед је следећи¹⁸³:

- верност се манифестује у сфери личних односа – 183 реакције (23,49%);
- верност се посматра као скуп особина верне особе које она испољава према другима¹⁸⁴ – 128 реакција (16,43%);
- верност се односи на људе уопште и тиче се различитих њихових односа – 22 (2,82%);
- верни људи се оцењују на различите начине – 17 (2,18%);
- верност се испољава у професионалној сфери – 9 (1,15%) и
- верност може бити усмерена на различите предмете – 1 (0,12%).

Иако се у АП појављује и 28 антонима, што чини 3,59% реакција, они нису сврстани у овај преглед с обзиром на то да се сматра да су изазвани аутоматизмом реакције на придев који има прави антоним, а не приписивањем својства особама.

Веома сличан редослед аспеката са којих се верност може посматрати добија се и након квантификације реакција са фреквенцијом већом од 1¹⁸⁵, које искључују могућност да је реакција резултат идиосинкратичног искуства¹⁸⁶:

¹⁸³ С обзиром на то да су у анализи АП давани спискови реакција и објашњења мотивације за њихово сврставање, у оквиру којих је указано и на различите могућности њиховог тумачења и повезивања са аспектима верности, овде се дају квантитативни подаци у које су укључене и реакције из дефиниција и оне које су анализирани у оквиру уводног дела за сваку од подгрупа (рачунају се као да припадају групи или подгрупи у којима се спомињу).

¹⁸⁴ У ову групу обједињене су реакције које су условљене семантиком стимулуса – синоними (69) и оне које се испољавају у односу према другима (59). Разлог за обједињавање је схватање да испитаници приписују верној особи нека специфична својства. Антоними нису укључени у ову групу, о чему се говори даље у тексту.

¹⁸⁵ Пас 333; одан 63; муж 36; пријатељ 34; неверан 28; друг 22; љубав 19; дечко 17; искрен 16; добар 15; прстен 12; момак 10; као пас, поштен 8; човек 6; вереник 5; брак, слуга, заљубљен 4; оданост, поуздан, привржен, себи 3; куче, луд, немогуће, никад, нико, пажљив, поштовање, ретко, веза, вољен, животиње 2.

¹⁸⁶ Када се ради о реакцијама са фреквенцијом 1, најчешће је реч само о другачијем начину вербализовања садржаја који је већ издвојен у групе са високофреквентним елементима.

1. Животиња (345): *пас* 333; *као пас* 8, *животиње*, *куче* 2;
2. Сфера личних односа (167): *муж* 36; *пријатељ* 34; *друг* 22; *љубав* 19; *дечко* 17; *прстен* 12; *момак* 10; *вереник* 5; *брак*, *заљубљен* 4; *веза*, *вољен* 2;
3. Особине верне особе (115): *одан* 63; *искрен* 16; *добар* 15; *поштен* 8; *оданост*, *поуздан*, *привржен* 3; *пажљив*, *поштовање* 2;
4. Људи уопште (9): *човек* 6; *себи* 3;
5. Став о верности (8): *немогуће*, *никад*, *нико*, *ретко* 2;
6. Професионална сфера (4): *слуга* 4 и
7. Оцена (2): *луд* 2.

Из истог разлога који је више наведен, у обзир није узето 28 реакција које су антоними.

Квантификовани подаци могу се искористити у различите сврхе. С обзиром на то да је циљ представљање семантичке садржине концепта, у обзир се узимају само реакције које дају информације о њему, што значи да се не рачунају оне које се односе на животиње: једини податак који се из њих добија је да и животиње могу да поседују неке од аспеката верности типичних за људе. Идентичан редослед елемената асоцираних са верношћу који се добија урачунавањем свих реакција, као и само оних са фреквенцијом већом од 1, указује на то да је структура поља са центром, ближом и даљом периферијом која се добија на основу обеју врста података стабилна. Ако се, у складу са принципима лингвоконцептологије, валидно асоцијативно поље посматра као материјални репрезентант језичке свести чија јединица је концепт, у центру концепта верности налази се став о томе да је верност особина која се пре свега односи на личне односе, у ближој периферији је спектар особина које верна особа треба да поседује, а даљу периферију чине ставови о томе да је верност типична за људе, да је ретко присутна, да је могуће да буде присутна у професионалној сфери, и да је предмет оцене у друштву. Међутим, и појединачне реакције, односно оне са фреквенцијом 1, а њих је укупно 101, такође могу да пруже врло важне податке о нијансама у вези са верношћу које постоје у свести изворних говорника и доприносе бољем увиду у саму садржину концепта. Оне се могу искористити у оквиру психолингвистичке дефиниције.

5.1.4. Психолингвистичка дефиниција верности у српском језику

Стерњин и Рудакова (2011: 100) дају следећу дефиницију психолингвистичког значења:

„Психолингвистичко значење речи је уређено јединство свих семантичких компоненти које су реално повезане са датим звучањем у свести изворних говорника. То је онај скуп семантичких компоненти које актуализује реч у свести изворних говорника који се посматра као јединство свих семантичких елемената који га чине – више или мање изражених, централних или периферних. Психолингвистичко значење је психолошки реално значење речи.”

У складу са овим, користећи податке из АП *веран* и интерпретирајући их у складу са јасно издвојеном мотивацијом за повезивање стимулуса са реакцијама, могуће је дефинисати верност онако како је виде савремени припадници српске језичко-културне заједнице¹⁸⁷. Сваки од елемената значења, оцена или став, илуструје се најфреквентнијим или најприкладнијим реакцијама забележеним у АП¹⁸⁸:

Верност је особина која се испољава пре свега у међуљудским односима (*човек 6, ја, он*), али постоје и животиње које поседују неке особине верних људи (*пас 333, коњ, голуб*). Особа која је верна *везана* је *обећањем* и од ње се очекује да дуго буде таква увек (*увек, заувек*). Верност подразумева морални интегритет особе (*поштен 8, поштовање 2, племенит*). Она је карактеристична пре свега за приватну сферу, и присутна је у емотивним везама (*љубав 19; дечко 17; момак 10; вереник 5; заљубљен 4; веза, вољен 2; девојци, добар партнер, мој дечко, партнер, волети*), у браку (*муж 36; прстен 12; брак 4, бурма, жени, својој жени, супруг, супружник*) и у пријатељским односима (*пријатељ 34; друг 22*). У неким случајевима може се односити и на уздржавање од сексуалних односа (*девица*). Верност може да буде присутна и у одређеним професијама (*слуга 4, војска*). Особине које се везују за верност манифестују се у односу према особи на коју су

¹⁸⁷ Реакције које се тичу вишезначности стимулуса, односно оне које везују стимулус *веран* за религију, не узимају се у обзир пошто се односе фактички на концепт *вера*.

¹⁸⁸ Када се у оквиру психолингвистичке дефиниције налазе реакције преузете из АП, дају се курзивом, а њихов морфолошки облик прилагођава се конструкцији.

усмерене (*девојци, жени, својој жени; мени, свима, теби*). Са верношћу је повезано више особина: оданост (*одан 63; оданост 3*), искреност (*искрен 17; искреност*), доброта (*добар 15; доброта*) и поузданост (*поуздан 3, сигуран*), чак и када околности захтевају дуготрајнији ангажман или нису повољне (*истрајан, издржљив, стрпљив*). Када се односи на приватну сферу, верној особи треба да буду важни емотивно и физичко благостање друге особе (*привржен 3; пажљив 2, пажња; брижан, брижљив; нежан; поверљив*). Верност се може схватити и као доследност, посебно кад се односи на верност себи (*себи 3*). У друштву се верност високо вреднује (*диван, дивота, најбољи*) јер се сматра да је *врлина* и да је ретка особина (*немогуће, никад, нико, ретко 2, не постоји, немогућ, никада, реткост, само понекад*). Пошто је верност ретка, може постојати сумња у то да је неко веран (*неверица, сумња*), али и могућност да особа лаже да је верна (*лаж, лажан*). Ово је и разлог што се у једном делу заједнице негативно оцењују верне особе (*луд 2, будала, глупост*).¹⁸⁹ Међутим, уколико се међу особама успостави однос верности који се касније наруши, односно неко буде *преварен*, изузетно негативно се односи према оном ко је изневерио другу особу (*издајца, непријатељ*).

5.2. Асоцијативни речник руског језика

Према подацима РАС, асоцијативно поље стимулуса *верный* није валидно због малог броја испитаника који су учествовали у експерименту (106). Оно садржи 105 реакција¹⁹⁰, јер један испитаник није одговорио на стимулус, 27 је различитих, а 18 са фреквенцијом 1. Ово АП посматра се само као контролно у односу на најизразитије елементе значења и сфере у којима се лексема *верный* користи за опис предмета, а не као валидан одраз језичке свести савремених говорника и представника руске културе. Принцип класификације реакција исти је као и у српском језику – групишу

¹⁸⁹ Могуће је да је ово, у ствари, оцена лаковерности особа, односно да је давање негативне оцене последица претпоставке да ће она бити изневерена, или да ће верност бити једнострана у односу где се подразумева узајамност због имплицитне равноправности партнера у приватној сфери.

¹⁹⁰ **Верный** друг 64, пес 8, муж 4, собака 3, преданный, слуга, товарищ, человек 2, Джульбарс, добрый, друг – собака, конура, крепкий, лапа, ленинец, любимый, надежный, нужный, отлично, признак, путь, слабый, случай, спутник, целомудренный 1.

се у односу на претпостављени разлог њиховог давања у односу на стимулус, односно по когнитивној и семантичкој сличности или аспект у верности на који се односе.

5.2.1. Реакције у вези са аспектима концепта названог стимулусом

Раније нализирани лексикографски материјал указује на то да се у руском језику лексема *верный* много чешће користи као квалификатор предмета, а не особа (посебно када се упореди са ситуацијом у српском језику), иако се као прво значење у оба репрезентативна једнојезичка речника издваја оно које описује особину људи (в. горе). Материјал РАС потврђује да је и у свести савремених говорника верност (*верность*) првенствено повезана са особама, те се изводи когнитема

- **верност је особина људи.**

5.2.1.1 Верност као својство живих бића

Укупно 98 реакција може се недвосмислено повезати са верношћу као особином живих бића, што чини 93,33% од укупно присутних у АП¹⁹¹.

5.2.1.1.1 Животиње

Једина животиња која се појављује у АП *верный* је пас, и односи се на 15 реакција¹⁹², те се издваја когнитема

- **верност је особина животиња (пре свега паса).**

5.2.1.1.2. Људи

5.2.1.1.2.1. Верност је својство људи уопште

Два испитаника реаговала су речју *человек* ‘човек’.

¹⁹¹ Процентуални удео рачунат је у односу на 105 добијених реакција.

¹⁹² То су реакције *пес* ‘пас’ 8, *собака* ‘пас’ 3, *Джульбарс* (име пса, повезано са прецедентним текстовима), *друг* – *собака* ‘пријатељ – пас’, *конура* ‘кућица за пса’, *лапа* ‘шапа’.

5.2.1.1.2.2. Верност је повезана са различитим сферама у међуљудским односима

У АП најбројнија је група која се односи на овај елемент концепта верности – укупно 77 реакција. Бележе се реакције у вези са сфером личних и професионалних односа, као и оне које указују на постојање група са заједничким интересима друге природе у којима се верност манифестује.

5.2.1.1.2.2.1. Сфера личних односа

Највећи број испитаника (64) реаговао је речју *друг* ‘пријатељ’. Веома блиска овој је реакција *другу* пријатељу са фреквенцијом 1, као и реакција *товариш* ‘друг’ са фреквенцијом 2. Укупан број реакција које се односе на пријатељство је 67. Издвајају се когнитеме

- **верност може бити усмерена на особе и**
- **верност је карактеристична за пријатељске односе.**

Нешто мањи број испитаника верност везује за емотивне везе: *муж* 4, *любимый* ‘вољени’, *целомудренный* ‘невин, чедан’, што чини укупно 6 реакција, и издваја се когнитема

- **верност се везује за сферу љубавних односа и брака.**

5.2.1.1.2.2.2. Сфера професионалних односа

Две реакције *слуга* повезују верност са професионалним односима. Ово показује да је и у руској култури *верный* стални епитет за реч *слуга*, јер се појављује и у резултату слободног асоцијативног експеримента спроведеног на малом броју испитаника у времену када наведено занимање није општераспрострањено. Стога се издваја когнитема

- **верност је повезана са професионалном сфером.**

5.2.1.1.2.2.3. Верност унутар групе људи са истим интересовањем

У АП *верный* забележене су две реакције са оваквом мотивацијом: *спутник* ‘сапутник’ и *ленинец* ‘лењинист’, обе са фреквенцијом 1. Наведене реакције указују на то да верност може да постоји и у групама у којима припадници имају заједнички циљ, интересе, интересовања и сл. Верност

може бити усмерена и на предмет (идеју, на пример, што се види у другој наведеној реакцији), а од особа које су у групи очекује се неодустајање од подразумеваног или договореног. На основу ових особина које су експлицитно или имплицитно повезане са верним особама, издвајају се когнитеме

- **верност може постојати унутар групе људи;**
- **верна особа се понаша на одређени очекивани начин и**
- **верност може бити усмерена на предмете.**

5.2.1.1.2.3. Особине повезане са верношћу

У односу на српско АП, у руском се налази знатно мање реакција које указују на особине особа или предмета који се квалификују придевом *верный*. Ово је, свакако, условљено малим бројем испитаника и знатно снажнијом асоцијативном повезаношћу са носиоцима особине него са са самим аспектима верности као особине.

5.2.1.1.2.3.1. Реакције условљене формом и семантиком стимулуса

И у руском АП постоји реакција – лексема којом се у лексикографском материјалу објашњава значење речи *верный*. То је реакција *преданный* ‘одан, привржен, веран’ са фреквенцијом 2. Овај придев користи се првенствено када се односи на особе, што је важно истаћи јер се, према речничком материјалу, *верный* односи често и на предмете. Постојање реакције са фреквенцијом већом од 1 указује на то да је у свести говорника ова особина ипак више повезана са особама.

5.2.1.1.2.3.2. Особине које верна особа испољава у односу према другима

Искључиво на особину особе указује реакција *добрый* ‘добар’. Као што је раније напоменуто, она у савременом руском језику нема значење опште позитивне оцене и углавном се односи на позитивну оцену понашања у међуљудским односима. Стога се издваја когнитема

- **верна особа позитивно се оцењује у друштву.**

5.2.1.1.2.4. Оцене верне особе

Две реакције, или 1,90% од укупног АП, приписују се позитивној оцени. То су лексема за изражавање опште позитивне оцене *отлично* ‘одлично’ и *нужный* ‘потребан’. Друга наведена реакција сврстана је у ову групу због позитивне конотације коју има. Једна реакција, *слабый* ‘слаб’, из истог разлога укључује се у негативне оцене, што чини 0,95% АП. Издваја се когнитема

- **верност и верна особа вреднују се позитивно у друштву.**

5.2.1.2. Предмети као носиоци особине *верный*

Као што је раније напоменуто, у руском језику придев *верный* у одређеним случајевима односи се на објекте, и најчешће означава тачност, прецизност, исправност или сигурност предмета. На ово значење указују и три реакције у АП, које наводе те предмете: *признак* ‘знак’, *путь* ‘пут’ и *случай* ‘случај’. Оне чине укупно 2,85% асоцијативног поља, а сведоче о постојању когнитеме

- **предмети могу бити описани помоћу придева *верный*.**

5.2.2. Квантитативна анализа и структура АП *верный*

АП *верный* садржи 105 реакција, прикупљених од 106 испитаника. Све добијене реакције било је могуће класификовати због јасне мотивације за повезивање са стимулусом. С обзиром на то да је у односу на АП *веран* у овом АП знатно мање реакција, очекивало би се да је и број група у које се оне сврставају мањи, што није случај, и потврђује исправност начина класификовања реакција, а указује и на велику сличност у садржини концепта верности код савремених припадника српске и руске културе.

На верност као својство живих бића указује укупно 98 реакција, или 93,33%. Од тога на животиње се односи 15, или 14,28% асоцијативног поља, и то искључиво на пса. По процентуалном уделу у АП реакције које се односе на људе као носиоце верности распоред је следећи:

- верност се манифестује у сфери личних односа – 73 реакције (69,52%);

- верност се посматра као скуп особина верне особе – 3 реакције (2,85%);
- верни људи оцењују се на различите начине – 3 реакције (2,85%);
- верност се односи на људе уопште – 2 реакције (1,90%);
- верност се испољава у професионалној сфери – 2 реакције (1,90%) и
- верност се испољава у сферама у којима постоје заједнички интереси – 2 реакције (1,90%).

Верност као својство предмета бележи се у 3 случаја, што чини 2,85% асоцијативног поља, а две реакције, *надежный* ‘поуздан, чврст, сигуран’ и *крепкий* ‘чврст, издржљив’, могу се користити за квалификацију и особа, и предмета. Оне представљају 1,90% асоцијативног поља.

С обзиром на величину АП *верный*, неочекивано је присуство релативно великог броја група са фреквенцијом већом од 1, упоредиво са осмоструко већим АП *веран*. Нису представљене једино групе *Став о верности* и *Оцена*. Распоред група у односу на српско АП разликује се једино по редоследу прве и друге наведене групе:

1. Сфера личних односа (70): *друг* 64; *муж* 4; *товариш* 2;
2. Животиња (11): *пес* 8; *собака* 3;
3. Особине верне особе (2): *преданный* 2;
4. Људи уопште (2): *человек* 2;
5. Професионална сфера (2): *слуга* 2.

Квантификовани подаци омогућују да се формира модел према структури поља. Уколико се изузме група реакција које се односе на животиње, јер се њима приписују особине типичне за верну особу, у центру концепта верности код савремених говорника руског језика и припадника руске културе налази се став да је верност особина која се испољава у сфери личних односа, а периферију заузима више ставова: постоји свест да се одређене особине везују за верне особе, и она се може испољавати и у другим врстама међуљудских односа: у професионалним и у другим интересним односима.

5.2.3. Психолингвистичка дефиниција верности у руском језику

На основу материјала представљеног у АП *верный* могуће је, користећи реакције добијене од савременика, формулисати психолингви-

стичку дефиницију верности. Поново се скреће пажња на чињеницу да, због недовољног броја реакција у АП, није могуће сматрати да је она потпуна, али се ипак очекује да су представљени најважнији ставови који постоје у посматраној језичко-културној заједници. Ставови у дефиницији илуструју се изабраним реакцијама из одређене групе.

Верност је особина која је карактеристична пре свега за људе (*человек* ‘човек’ 2), али и неке животиње (*пес* ‘пас’ 8, *собака* ‘пас’ 3) поседују особине које су сличне особинама верних људи. Верност се позитивно вреднује (*отлично* ‘одлично’) и потребна је у друштву (*нужный* ‘потребан’). Она се везује првенствено за приватну сферу – за пријатељство (*друг* ‘пријатељ’ 64, *товарищ* ‘друг’ 2, *другу* ‘пријатељу’) и брак и емотивне везе (*муж* 4, *любимый* ‘вољен’) ¹⁹³, али може се манифестовати и у професионалној сфери (*слуга* 2) и унутар група људи који деле интересе и интересовања (*спутник* ‘сапутник’, *ленинец* ‘лењинист’). Оданост (*преданный* ‘одан’ 2) и доброта (*добрый* ‘добар’) усмерене на другу особу (*другу* ‘пријатељу’) су особине које се везују за верне људе, а сигурност и поузданост (*надежный* ‘поуздан, чврст, сигуран’ и *крепкий* ‘чврст, издржљив’) заједничке су особине за људе и неке предмете (*признак* ‘знак’, *путь* ‘пут’, *случай* ‘случај’) који се могу квалификовати придевом *верный* ¹⁹⁴.

6. Ка когнитивној дефиницији верности

Когнитивна етнолингвистика развила је методе уз помоћ којих се анализира и потом описује садржина концепата као менталних јединица присутних код просечних представника језичко-културне заједнице ¹⁹⁵. Циљ оваквих анализа је добијање когнитивне дефиниције која не поставља границу између језичких и ванјезичких знања, као што се то чинило у структуралној семантици (в. Бартмињски 2011: 93–117), већ их обједињује и указује на то како се неки објект (у најширем смислу те речи) у заједници

¹⁹³ Као и у српском језику, верност у емотивним односима повезује се понекад са уздржавањем од сексуалних односа (*целомудренный*).

¹⁹⁴ У оваквим случајевима он се може превести на српски језик као *сигуран* или *прави*. У зависности од речи на које се придев *верный* односи, зависи и избор преводних еквивалената (в. више, у анализи лексикографског материјала).

¹⁹⁵ В. Бартмињски (2011: 68), Њебжеговска-Бартмињска (2017).

поима, описује, оцењује. Когнитивна дефиниција је холистичка и максимално детаљна, и на јасан начин, употребом свакодневног језика, указује на садржину концепта који се налази иза лексеме која је његов номинатор, односно на то шта о објекту зна просечни припадник језичко-културне заједнице и на то како се она у заједници посматра и оцењује. Когнитивна дефиниција састоји се од судова (исказа) потврђених у материјалу. Редослед ових судова може бити заснован на логичном следу питања у вези са објектом названом лексемом, што доводи до издвајања различитих домена, односно аспеката или фасета¹⁹⁶. Сâм материјал утиче на то које ће се фасете издвојити¹⁹⁷, јер, иако је понекад могуће предвидети које од њих ће се појавити током описа концепта¹⁹⁸, дешава се да се током анализе открију и неки нови, раније неиздвојени или неуочени детаљи који могу имати значаја за опис концепта.

Током истраживања лексикографских извора са циљем да се утврди која знања и ставови о верности су присутни у српској и руској култури и изражени преко лексема-номинатора, њихових синонима и око њих формираних асоцијативних поља, издвојене су когнитивне теме које су, најједноставније речено, представљале најсажетији одговор на питање које релевантне информације су садржане у дефиницији или илустративном примеру у речничком чланку, или која информација о неком аспекту објекта именованог лексемом је довела до укључивање одређеног синонима у синонимски низ, или која од многих могућих особина стимулуса је изазвала

¹⁹⁶ Они се везују за концепт и формирају се у зависности од тачке гледишта говорника. О профилисању, аспекту, фасети, домену и другим појмовима који се користе у етнолингвистичким истраживањима в. Бартмињски (2011: 119–130. Напомена: рад је написан у коауторству са С. Њебжеговском, на шта се указује у фусноти), Њебжеговска-Бартмињска (2020: 99–122), као и у радовима у оквиру тематске монографије *Profilowanie w języku i w tekście* – у библиографији дато као Бартмињски – Токарски (ред.).

¹⁹⁷ В. Бартмињски (2011: 105). Исти аутор (2011: 123–124) пише: „Основно питање везано за фасете тиче се тога да ли се оне откривају путем анализе материјала, проналажењем у маси емпиријских чињеница, или се пак намећу споља као мрежа која уређује систем и материјал и омогућава лако поређење разних одредница.” Аутор на питање одговара раније изнетим ставом да се залаже за категоризацију која би се „ближила искуству, осећају, интуицији обичног човека, плебејца, носиоца народне културе” (исто, 124).

¹⁹⁸ В. Вјежбицка (1985: 332–336).

конкретну реакцију на њега. Суштински, спроведена је интерпретација података које изворни говорници везују за концепт и они су вербализовани на, колико је то било могуће, конзистентан начин. Ово је био неопходан и, чини се, продуктиван метод с обзиром на фактичко непостојање задовољавајуће дефиниције за верност у лексикографским изворима¹⁹⁹. Пошто је исти метод примењен на целокупном корпусу, добијен је упоредив материјал који је могуће и квантификовати (пребројавањем когнитема које су присутне у одређеном извору), и класификовати на начин који се примењује у формулисању когнитивне дефиниције – издвајањем различитих аспеката или фасета. С обзиром на то да су у процесу анализе материјала когнитеме формулисане на начин који је био најадекватнији за уклапање у текст, извршено је њихово формално уједначавање које ни на који начин није утицало на смисао информације коју преносе²⁰⁰. У каснијим фазама анализе и квантификације материјала когнитеме су, будући да су по дефиницији помоћно методолошко средство, обједињене у општије, нешто сложеније исказе који садрже релевантне информације представљене у когнитемама²⁰¹ и учествују у формирању когнитивне дефиниције. Потребно је нагласити да се цифре које се налазе у табелама односе на број колико пута је одређена когнитема (или исказ који садржи когнитеме) издвојена у свим изворима, али да се оне не користе у функцији апсолутног квантитативног поређења међу језицима, пошто је сам процес издвајања когнитема, а тако и њиховог укупног броја, зависио од начина формулисања лексикографских дефиниција, броја наведених примера, броја синонима у одређеном синонимском низу и других разлога који се не могу сматрати апсолутно објективним.

¹⁹⁹ Као што је раније истакнуто, присутна је циркуларност дефиниција за *верност* / *веран*, *приврженост* / *привржен* и *оданост* / *одан* у српском и за *верность* / *верный*, *преданность* / *преданный* и *надежность* / *надежный* у руском језику.

²⁰⁰ Овај поступак сличан је издвајању дескриптора приликом класификације цитата у анализама анкета отвореног типа у етнолингвистици. О методологији описа садржаја анкета в. Бжозовска (2006: 36–43).

²⁰¹ На пример, израз *верност је повезана са дуготрајном непроменљивошћу позитивног става према особи или предмету* је формиран обједињавањем когнитема *верност је повезана са непроменљивошћу, сталношћу става и понашања* и *однос верности је дуготрајан*.

6.1. Упоредни преглед когнитема издвојених из различитих извора

Имајући у виду да се концептуално и суштински не разликују апстрактне именице добијене од придева са истим кореном²⁰², у прегледу су обједињене когнитеме издвојене за именице *верност* и *верность* и придеве *веран* и *верный*.

Анализа издвојених когнитема указала је на то да се информације садржане у њима могу поделити на две групе: на оне које се тичу верности као елемента лексичко-семантичког (језичког) система, и на оне које се односе на детаљнија знања о верности стечена животом у језичко-културној заједници. У првој групи су когнитеме помоћу којих се на најшири начин дефинишу лексеме-номинатори и когнитеме које указују на вишезначност као резултат метафоризације (преношења особина верних особа на животиње и предмете). Вишезначност је у овој групи резултирала и великим бројем синонима који се углавном односе на описивање предмета²⁰³. За истраживање концепта верности свакако су занимљивије когнитеме из друге наведене групе, иако је логично да се својства верности понављају у обема групама, на шта се касније обраћа посебна пажња.

6.1.1. Обједињени табеларни преглед когнитема које указују на опште особине номинатора концепта као дела лексичко-семантичког система

У табелу испод уврштене су све когнитеме које су издвојене из различитих извора и дају се квантификовани подаци како би се у оквиру једног језика видело који елементи верности се најчешће појављују, јер то сугерише значај издвојених когнитема за садржај концепта. Пошто редослед израза према броју појављивања није увек исти за два језика, полази се од најбројнијих у српском језику, а у истом реду дају се одговарајући у руском језику, уколико постоје. Тамо где нема паралела остављено је празно место у реду:

²⁰² В. Вашаква (2004: 204).

²⁰³ Наравно, неки од њих су такође вишезначни и могу се односити и на жива бића.

Српски језик	Руски језик
када се односи на документа и сл., <i>веран</i> значи <i>идентичан са оригиналом</i> 8	када се односи на документе, <i>верный</i> значи <i>идентичан са оригиналом</i> 6
карактерише првенствено особе 6	карактерише првенствено особе 6
може се односити на предмете 3	може се односити на предмете 4
може бити усмерена и на предмете 3	може бити усмерена и на предмете 3
верност може бити особина животиња 3	верност може бити особина животиња 2
указује се на поузданост предмета у испуњавању функције 3	указује се на поузданост предмета у испуњавању функције 6
када се односи на предмете, верност може бити синоним за <i>тачност</i> 3	када се односи на предмете, верност може бити синоним за <i>тачност</i> 5
усмерена је првенствено на особе 2	усмерена је првенствено на особе 2
<i>веран</i> може значити да предмет одговара стварности	<i>верный</i> може значити да предмет одговара стварности
предмет својим особинама не одступа од оног какав треба да буде (адекватан је)	предмет својим особинама не одступа од оног какав треба да буде (адекватан је)
верност је особина	верност је особина
	<i>верность</i> може бити синоним за <i>прецизност</i> 4
	<i>верный</i> може бити синоним за <i>правилан</i>
	<i>верный</i> може бити синоним за <i>неизбежан</i>
	<i>верный</i> може бити синоним за <i>чврст</i>
	предмет успешно одсликава стварност
	предмет оквалификован као <i>верный</i> не изазива сумњу у оно што треба да буде или да представља

Из претходне табеле јасно је да се лексеме иза којих се налази концепт верности у оба језика могу примењивати у односу на особе, животиње и предмете, при чему је у српском језику знатно већи број случајева када се издвајају когнитеме које карактеришу особе (6) у односу на број случајева кад когнитеме указују на верност као особину предмета (3). У српском језику предмети који се карактеришу као *верни* у највећем броју су документи, преводи и сл., када се, у ствари, указује на њихову идентичност или велики степен блискости у подражавању оригиналу (8), а када се односе

на друге предмете – указује се на њихову поузданост или сигурност у начину функционисања (3). Когнитема *тачност* издваја се три пута у српском језику. У руском језику квантитативна разлика међу бројем случајева када се когнитеме односе на особе и оних када се односе на предмете мања је у односу на српски језик (6 према 4). Велики број когнитема (6) односи се, као и у српском, на квалитет докумената, превода и сл. који су идентични са оригиналом или га добро одсликавају. Семантички и когнитивно блиске су и когнитеме које указују на везу између оног што је названо лексемама *верный* и *верность* и тачности (5) и прецизности (4).

У оба језика постоје случајеви када се за неку од анализираних лексема издваја когнитема *поузданости* (у српском 3, у руском 6). Когнитеме *неизбежност* и *чврстина*, издвојене у руском језику, имају са поузданошћу или сигурношћу²⁰⁴ јаку смисаону везу: ако је нешто неизбежно, сигурно ће се догодити, а ако је чврсто – сигурно ће издржати неки притисак. Ово запажање релевантно је јер се односи и на материјал из друге групе, где се указује на својства особа која су и довела до пресликавања метафором на предмете и животиње.

6.1.2. Обједињени табеларни преглед когнитема које указују на верност као својство особе и подела на аспекте

Верност се најчешће посматра као појава која је својствена људима, што значи да у друштву постоје стандарди које би овакве особе требало да задовоље да би се могле окарактерисати придевом *веран* или *верный*, као то да постоји начин на који се испољава верност и услови под којима се она манифестује. Очекивано је и да постоји и вредновање верних људи и верности као њихове особине. Стога се добијени подаци систематизују на начин који се користи у когнитивној етнолингвистици – поделом на фасете или аспекте. У складу са издвојеним когнитемама, изабрани аспекти су **психолошки**, са когнитемама које указују на особине верне особе, укључујући личну одлуку о начину понашања, **психо-социјални аспект** као

²⁰⁴ Према РМС (4: 817), прво значење за **поуздан** (у кога се може поуздати, који заслужује пуно поверење, сталан у својим назорима, осећањима, који се не мења) готово је једнако са другим значењем за **сигуран** (РМС 5: 753–754): **2. а.** који заслужује пуно поверење, сталан у својим осећањима и назорима, који се неће изменити, одан, поуздан.

листа когнитема са информацијама о начинима испољавања верности и очекивањима која партнер у односу верности има према другој страни, **социјални аспект** који указује на сфере у друштвеном животу у којима се верност испољава, а пошто се, судећи по анализираном материјалу, верност вреднује, она такође има и **аксиолошко-етички аспект**.²⁰⁵

У табелама које се односе на поједине аспекте су когнитеме издвојене из свих извора. Обједињене табеле пружају могућност да се редоследом когнитема по броју понављања лакше уоче оне које су се најчешће понављале у материјалу, што значи да чине стабилне елементе језгра концепта јер фиксирају оно што је у свести припадника језичко-културне заједнице најчвршће везано за њега.

²⁰⁵ Анализа материјала показала је да постоји разлика у томе да ли се верност описује у односу на појединца, тј. на његову личну одлуку да се понаша на начин који се описује као „веран”, или се посматра са аспекта неке врсте узајамности у односима – и понашања особе која је верна, и очекивања особе према којој је верност усмерена. Стога је и издвојен посебан психо-социјални аспект, премда није увек било једноставно направити границу између њега и психолошког аспекта. Доминантни критеријум за њихово раздвајање је постојање експлицитног или имплицитног указивања на очекивања „друге стране”: добронамерност, искреност, дуготрајност односа, издржавање под притиском и др. У таквим случајевима својства се посматрају као да припадају психо-социјалном аспекту.

Психолошки аспект:

Српски језик 30	Руски језик 27
верна особа има лични интегритет 7	верна особа има лични интегритет 5
верност је повезана са дуготрајном непроменљивошћу позитивног става према особи или предмету 6	верност је повезана са дуготрајном непроменљивошћу позитивног става према особи или предмету 10
синоними за верност указују да позитиван став према ономе коме или чему је особа верна може бити различитог интензитета, од неутрално-позитивног до врло интензивног 5	верност подразумева позитиван однос који може бити веома интензиван
синоними за верност указују на постојање позитивног става или позитивних осећања 3	синоними за верност указују на постојање позитивног става или позитивних осећања 4
верност је повезана са донетом одлуком особе да се понаша на одређени начин 3	верност је повезана са донетом одлуком особе да се понаша на одређени начин
верност није својствена свима 2	верност није својствена свима 2
верност може бити резултат вербалне обавезе коју на себе преузима особа 2	у односу верности постоји имплицитно присутан елемент обавезе и одговорности
верна особа обраћа посебну пажњу према другој особи	
верност ограничава слободу	
особа се може претварати да је верна	неопходно је улагање труда и енергије у одржавање односа израженог синонимима за верност 2
	верност може садржати нијансу самопожртвовања

Табела указује на врло блиско поимање особина које одликују верну особу у српском и руском језику и култури. И тамо где за један језик није издвојена посебна когнитема, што је резултат стицаја околности услед разлике у квалитету и квантитету материјала, не значи да она у другом језику и култури не постоји. На пример, у руском материјалу издвојена је когнитема која говори о томе да је потребно *улагање труда и енергије у одржавање односа верности*. Она не постоји у српском материјалу, али је суштински блиска когнитема *верност ограничава слободу* која се налази

само у српском материјалу: свест о томе да ће личном одлуком бити ограничена сопствена слобода свакако захтева улагање труда и енергије у формирање и чување таквог односа, а у руском материјалу издвојена когнитивна да *верност може садржати нијансу самопожртвовања* потпуно одговара већ наведеној когнитиви у српском материјалу која се тиче свести о сопственом ограничавању слободе. Дакле, когнитивне су послужиле за вербализацију садржине концепта у врло конкретном (и тиме лимитираном) језичком материјалу, што никако не значи да се не могу искористити у оба језика уколико нема противуречних примера.

Више пута у оба језика издвојена когнитивна о поседовању личног интегритета указује на то да се особа која се квалификује као верна скрупулозно придржава одлуке коју је сама донела у вези са начином понашања према особи или објекту у најширем смислу те речи (идеологији, навици, обичају и сл.)²⁰⁶. Понашање указује на позитиван однос према њима и особа такав однос задржава током дужег периода. Позитиван однос и његово испољавање могу бити различитог интензитета. Анализирани материјал, међутим, указује на то да верност није особина коју сви поседују или показују. Верност, која може бити усмерена и ка особама, и ка објектима, посматра се сваки пут у конкретној ситуацији, што значи да једна особа може бити верна, на пример, идеји, али истовремено можда није верна другој особи са којом дели сферу личних или професионалних односа. Дакле, верност се везује за појединачни случај, не генерализује се, мада се може посматрати и у контексту поседовања личног интегритета и доследног понашања (позитивно оцењеног у друштву) у свим ситуацијама на исти начин.

²⁰⁶ Одлука може бити формализована (обавеза), премда је могуће и да је особа не изнесе јавно, али на основу понашања јасно је да је се придржава.

Психо-социјални аспект:

Српски језик 30	Руски језик 19
верност подразумева позитивне односе који су издржали проверу под неповољним условима (искушењима) 7	верност подразумева позитивне односе који су издржали проверу под неповољним условима (искушењима) 3
носиоци верности имају дуготрајне позитивне односе са особама којима су верни 6	носиоци верности имају дуготрајне позитивне односе са особама којима су верни 4
однос верности укључује поверење и непостојање сумње 5	однос верности укључује поверење
верност има везе са пружањем сигурности у позитиван начин понашања према другој особи особи на коју је усмерена 4	верност има везе са пружањем сигурности у позитиван начин понашања према другој особи на коју је усмерена 3
верна особа је неко из сфере личних односа (подразумева се постојање блискости) 2	верна особа је неко из сфере личних односа (подразумева се постојање блискости) 2
верност може бити једнострана, односно није обавезно узајамна 2	верност може бити једнострана, односно није обавезно узајамна
верна особа се понаша на одређени очекивани начин	постоји посебан начин на који се изражава верност 5
верност може бити подразумевана и очекивана у оквиру односа названим синонимима за верност	
верност подразумева однос искрености	
однос верности је однос брижности	

Психо-социјални аспект разликује се од психолошког, као што је напоменуто, по томе што се указује на двосмерност односа верности, односно верност се не посматра као нешто што искључиво потиче од особе која је одлучила (или се обавезала) да буде верна, него и као, условно речено, скуп начина испољавања верности који партнер очекује или подразумева. Веома важним елементом испољавања верности сматра се њено очување под неповољним условима, односно пред искушењима. Присутан је и елемент очекивања (и подразумевања) да верност траје у дужем периоду. Особе које су повезане верношћу блиске су, имају поверење једна у другу, искрене су једна према другој и сигурне су да ће њихов однос бити позитиван по њих. Верност, међутим, није обавезно двосмерна, односно дешава се да једна

особа унутар односа за који се очекује узајамно позитиван однос њега поремети нарушавањем подразумеваног понашања. Иако је у руском материјалу евидентиран елемент постојања посебног начина на који се изражава верност, који није издвојен у српском, суштински се ради о испољавању брижности према другој особи (што постоји у српском материјалу) и других позитивних емоција.

Социјални аспект:

Српски језик 19	Руски језик 23
верност се може манифестовати у професионалној сфери 6	верност се може манифестовати у професионалној сфери 5
верност може да се искаже у приватној сфери 4	верност може да се искаже у приватној сфери 4
верност се везује за контекст брачних односа 3	верност се везује за контекст брачних односа 4
верност се манифестује у пријатељским односима	верност се манифестује у пријатељским односима 2
верност може бити усмерена и на предмете	верност може бити усмерена и на предмете 6
верност може постојати унутар групе људи	верност може постојати унутар групе људи 2
верност се може везивати за контекст оружаног сукоба	
верност у професионалним односима може бити једносмерна, од потчињеног ка надређеном 2	

Верност се у оквиру друштвене заједнице може испољавати у личној и професионалној сфери. У оквиру личне сфере материјал често указује на однос верности у брачним односима и међу пријатељима, што је истакнуто у материјалу из оба језика. Међутим, верност може бити усмерена и према објектима у најширем смислу (нпр. идеји, спортском клубу, некој организацији и сл.), што значи да постоје и друге особе које усмеравају своју верност према њима. У оваквим случајевима ствара се однос верности унутар групе, где су очекивања слична са очекивањима анализираним у оквиру психо-социјалног аспекта: очекује се дуготрајност и неподлегање притисцима да се позитиван однос наруши. Када се верност везује за

професионалну сферу (најчешћи примери у оба језика везују се за служење некоме), у складу са постојањем хијерархије у оваквом односу подразумева се и очекује пре свега верност која је усмерена од потчињеног ка надређеном. У српском материјалу указује се на верност која се испољава током оружаних сукоба, где се посебно вреднује однос верности јер верна особа излаже свој живот опасности.²⁰⁷

Аксиолошко-етички аспект:

Српски језик 9	Руски језик 8
верност је вредност 3	верност је вредност 3
верност и верна особа вреднују се позитивно у друштву 3	верност и верна особа вреднују се позитивно у друштву 2
верност је позитивно оцењено својство објекта	верност је позитивно оцењено својство објекта 3
добро је имати верног партнера	
недостатак верности у тешким условима је изразито негативно оцењен и кажњив	

Потврда става да је верност вредност у обе посматране културе налази се не само у примерима из текстова којима се илуструју контексти употребе анализираних лексема, већ и у асоцијативним пољима која рефлектују актуелне ставове о верности присутне у свакодневног животу. Позитивно вредновање верности као особине личности изражено је и у синонимским низовима, где се напоредо са вредношћу наводе и друге високо цењене особине личности, као што су поштење, часност, честитост, доброта итд. У коментарима везаним за социјални аспект истакнуто је да се понашање које није у складу са очекивањима у ситуацијама када се верност очекује третира изузетно негативно, и у неким случајевима је и кажњиво (на пример, у рату се недостатак верности „својој” страни сматра издајом).

²⁰⁷ Са овим у вези је и указивање на изразито негативан однос према онима који из оваквог односа излазе, на шта указују лексеме типа *издаја*, *непријатељ*, *вероломство* и сл. које постоји у материјалу из оба језика. Негативна оцена оваквог понашања припада аксиолошко-етичком аспект.

7. Закључак

У складу са поставкама пољске школе когнитивне етнолингвистике, а посебно са схватањем когнитивне дефиниције израженим у бројним радовима Јежија Бартмињског (2011) и Станиславе Њебжеговске-Бартмињске (2017; 2020), дефиниција која се предлаже заснована је најпре на анализи језичког материјала, а потом на синтези која укључује податке експлицитно или имплицитно изражене у текстовима, као и оне добијене од савремених припадника језичко-културне заједнице. Као што је већ истакнуто, лексикографске дефиниције за *верност* и *веран* у српским и за *верност* и *верный* у руским репрезентативним једнојезичким речницима не дају задовољавајуће податке о садржини концепата које представљају лексеме *верност* и *верность* због њихове циркуларности. Подробном анализом свих података из лексикографских извора употребом когнитивне као помоћног методолошког средства за издвајање релевантних информација садржаних у њима било је могуће открити у којим сферама се испољава верност, идентификовати особине и начине понашања који се очекују од верне особе, као и видети разлоге за укључивање верности у вредности у обе језичко-културне заједнице. Установљено је и какве особине имају објекти квалификовани придевима *веран* и *верный*. Током процеса анализе утврђено је да је садржина концепта верности веома слична у свим елементима у српском и руском језику и култури, због чега је могуће поставити дефиницију која се у подједнакој мери односи на српски и на руски концепт. Пошто су у свим изворима когнитивне које се односе на особе биле најбројније и на првом месту, најпре се даје когнитивна дефиниција верности као људске особине.

Верност у српском и руском друштву спада у вредности. Однос верности манифестује се у спремности особе да негује дуготрајан позитиван однос првенствено према другој особи, али може и према предмету у најширем смислу речи. Обично се верност не везује за особе које су крвно повезане, јер се такав однос подразумева, већ се тиче односа у које лице добровољно улази. Особа која је верна доноси одлуку коју може, мада не мора вербализовати, да се понаша на наведени начин, и најчешће се тако понаша у приватној сфери, односно у пријатељским, брачним и другим емотивним везама. Верност представља важан елемент оваквих односа. Верна особа према другој особи гаји изразито позитивна осећања, што се манифестује кроз блискост, искреност, поверење, бригу за њену добробит и

пружање сигурности у трајност таквог односа. Овакво понашање подразумева и спремност особе да уложи напор како би се однос очувао, посебно под неповољним условима, а у неким случајевима и спремност на жртву. Уколико су особе у односу за који се претпоставља и очекује постојање верности, а једна од њих није верна, она се негативно оцењује. Престанак верности може довести до нарушавања, па и прекида оваквих односа у целини. У обема културама препознаје се да је верност ствар личног интегритета, што значи да не мора да буде свима својствена, већ се везује за одлуку појединца. Према томе, верност се више тиче рационалне него емотивне стране личности, иако доношење одлуке може бити мотивисано постојањем позитивних емоција.

Постоје и области у којима одсуство верности може бити и формално санкционисано²⁰⁸. У професионалној сфери подразумева се да је однос верности усмерен од подређеног ка надређеном, иако се не искључује узајамност²⁰⁹. У овој сфери верност прелази оквир личног избора и постаје обавеза, те се не очекује постојање емоција карактеристичних за испољавање верности у приватној сфери, али се очекује лојалност и спремност на одређени ниво жртвовања.

У случајевима када је верност усмерена на објект у најширем смислу речи²¹⁰ углавном се ради о лојалности, односно свесној одлуци особе да се, упркос постојању различитих других објеката, определи за један и на одговарајући начин покаже дуготрајан позитиван однос према њему. У друштву се у свим сферама високо вреднује верност.²¹¹

²⁰⁸ Овде се пре свега мисли на војску – у лексикографском материјалу за српски језик о верности се говори у контексту оружаних сукоба, и особа која у таквим ситуацијама није верна – издајник је, што је кажњиво.

²⁰⁹ Узајамност може бити резултат личних карактеристика особа у односу или неких околности.

²¹⁰ У српским и руским интернетским претраживачима најчешће се налазе случајеви када се говори о верности трговачкој марки, спортском клубу, професији итд.

²¹¹ Вредновање верности исказује се постојањем различитих формалних и неформалних облика награђивања за верност, о чему сведоче примери присутни у текстовима у НКРЈ (нпр. [...] *теперь [ее] в награду за верность поставили чем-то руководить*. [Анатолий Приставкин. Долина смертной тени // «Дружба народов», 1999.09.15] ‘сада су је као награду за верност поставили да нечим руководи’; *Споменица за верност отаџбини 1915*. у народу познатија као Албанска споменица

Верност се у обе културе приписује и неким животињама, пре свега псу и коњу, који својим понашањем испољавају позитиван однос према власнику и не напуштају га ни у опасности. Овај однос такође је дуготрајан и често траје до смрти.

Објекти који се у обе културе могу квалификовати придевом *веран*, односно *верный* су предмети који функционишу онако како би требало, нарочито у ситуацији када је њихов власник или корисник у тешкој ситуацији²¹², што их по поузданости и сигурности у позитиван начин „понашања” изједначава са особинама верних људи. У оба језика *верним* се могу назвати и документи, преводи, слике итд., јер они на задовољавајући начин врше своју функцију – у оваквим случајевима *верност* се по значењу приближава *тачности* и *прецизности*, а чува се и елемент значења *поузданости* и *сигурности* да су они заиста то што треба да представљају.

Дакле, разнородни подаци из језичког система пружили су детаљан увид у слику верности која постоји у заједницама. Рената Гжегорчикова (2021: 11) пише да се овакав тип истраживања може назвати когнитивно-антрополошким, при чему израз *антрополошки* треба да укаже да се не ради о откривању значења језичких јединица, него о реконструкцији начина на који се свет схвата или концептуализује преко њих, што би значило да је истраживање језичког материјала пут до добијања слике света која о нечему постоји у заједници. Сматрамо да је у случајевима када се ради о концептима чији номинатори нису адекватно описани у лексикографским изворима јер „сви знају њихов садржај”, опис преко издвајања когнитема као помоћног средства сврсисходан. Психолингвистичка и етнолингвистичка дефиниција, добијене комбинацијом података из различитих језичких извора, у складу су са интуитивним поимањем представника језичко-културних заједница и свакако дају детаљнију слику света која може да омогући боље разумевање садржине концепта онима који желе да се упознају са језиком и културом.

је једностепено државно војно и цивилно одликовање [...] <https://sr.wikipedia.org/sr-Албанска_споменица> 11.2.2022.

²¹² Овде се мисли на случајеве типа *верна пушка*, *верна торба* (која није празна) и др.

Извори

- АРСЈ:** *Асоцијативни речник српскога језика*. П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић. Београд: Београдска књига; Службени лист СЦГ; Филолошки факултет, 2005.
- БАС:** *Словарь современного русского литературного языка 1–17*. Москва; Ленинград, 1950–1965.
- Даль:** *Толковый словарь живого великорусского языка*. [соч.] Владимира Даля. 3-е изд., испр. и знач. доп., изд. под ред. [и с предисл.] проф. И.А. Бодуэна-де-Куртенэ. Т. 1–4. Санкт-Петербург; Москва: Т-во М. О. Вольф, 1903–1911. <slovari.ru>
- Даутовић:** Dautović M. *Hrvatsko-ruski priručni rječnik*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.
- ЕРС1–4:** *Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений*. Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: РАН; ИРЯ им. В. В. Виноградова; Азбуковник, 1998. <slovari.ru>.
- ЈРМС:** *Речник српскога језика*. Измењено и поправљено издање. Ред. и ур. М. Николић. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- МАС:** *Словарь русского языка в четырех томах*. Гл. ред. А. П. Евгеньева. Москва: Русский язык, 1985–1988.
- Менац:** *Русско-хорватский или сербский фразеологический словарь*. Под ред. А. Менац. Загреб: Издательство Школска книга, 1979–1980.
- НКРЈ:** *Национальный корпус русского языка*. <<https://ruscorpora.ru>>
- НОСС:** *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Под общим руководством Ю. Д. Апресяна. Москва: Школа «Языки славянской культуры», 2003.
- О–Ш:** Ожегов С. И. *Словарь русского языка*. Под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Русский язык, 1983.
- Пољанец:** Пољанец Р. Ф., С. М. Мадатова-Пољанец. *Русско-хорватский словарь*. Загреб: Школска книга, 1973.
- РАС:** Ю. Н. Караулов и др. *Русский ассоциативный словарь*. Москва: АСТ: Астрель, 2002. <<http://thesaurus.ru/dict/index.php>>
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1–6. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РС:** *Речник синонима*. Павле Ћосић и сарадници. Београд: Корнет, 2008.
- РСАб:** Абрамов Н. А. *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. Москва: Русские словари, 1999. <slovari.ru>.

- РСАл:** Александрова З. Е. *Словарь синонимов русского языка*. Москва: Русский язык, 2001.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: САНУ, 1959–.
- Скок:** Skok P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1–3*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.
- Станковић:** *Руско-српски речник*. У ред. Б. Станковића. Нови Сад; Москва: Матица српска / Будућност / Русский язык, 1998.
- СРСЈ:** *Систематски речник српскохрватскога језика*. Јовановић Р., Л. Атанацковић. Нови Сад: Матица српска, 1980.
- СтСл:** *Старославјанскиј словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык, 1994.
- Толстој:** И. И. Толстой. *Сербскохрватско-русский словарь*. 5-е изд. Москва: Издательство «Русский язык», 1982.
- Ушаков:** *Толковый словарь русского языка* (4 т.). Под ред. Д. Н. Ушакова. Москва: Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935–1940. <<https://ushakovdictionary.ru>>
- Фасмер:** Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка в четырех томах*. Пер. с нем. и дополн. О. Н. Трубачева. Москва: Прогресс, 1986–1987.

Цитирана литература

- Ајдачић (2015):** *О вредностима у српском језику*. Д. Ајдачић (ур.). Београд: Алма.
- Ајдачић (2019):** *О вредностима у српском језику 2*. Д. Ајдачић (ур.). Београд: Алма.
- Андрјухина (2010):** Андрюхина М. С. «Аксиологическая оценка» как один из базовых концептов лингвокультурологии и теории культуры. *Мир науки, культуры, образования* 3/22: 54–58.
- Арутјунова (1987):** Арутюнова Н. Д. Аномалии и язык. К проблеме языковой «картины мира». *Вопросы языкознания* 3: 3–19.
- Арутјунова (1999):** Арутюнова Н. Д. *Язык и мир человека*. 2-е издание, испр. Москва: Языки русской культуры.
- Баранов (1989):** Баранов А. Н. Аксиологические стратегии в структуре языка (паремиология и лексика). *Вопросы языкознания* 3: 74–90.
- Бартмињски (2003):** *Język w kręgu wartości: studia semantyczne*. J. Bartmiński (red.). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Бартмињски (2011):** Бартмињски Ј. *Језик – слика – свет*. Београд: SlovoSlavia.
- Бартмињски (2018):** Bartmiński J. In the Circle of Inspiration of Anna Wierzbicka: The Cognitive Definition – 30 Years Later. *Russian Journal of Linguistics* 22/4: 749–769.
- Бартмињски – Токарски (ред.):** *Profilowanie w języku i w tekście*. Red. J. Bartmiński, R. Tokarski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998.
- Березович – Рут (2000):** Березович Е. Л., М. Э. Рут. Ономазиологический портрет реалии как жанр лингвокультурологического описания. *Изв. Уральского гос. ун-та. 17. Гуманитарные науки* 3: 33–38.
- Бжозовска (2006):** Brzozowska M. O przebiegu badań nad zmianami w rozumieniu nazw wartości w latach 1990–2000. *Język – wartości – polityka. Zmiany rozumienia nazw wartości w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. Raport z badań empirycznych*. Red. Jerzy Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 36–43.
- Болдирев (2014):** Болдырев Н. Н. *Когнитивная семантика. Введение в когнитивную лингвистику: курс лекций*. Изд. 4-е, испр. и доп. Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г. Р. Державина.

- Бринов (2002):** Бринев К. И. *Внутренняя форма русского слова как носитель потенциала его деривационного функционирования*. <<http://starling.rinet.ru/~minlos/thesis/Brinev2002.pdf>>
- Вашакова (2004):** Waszakowa K. Punkt widzenia konceptualizatora jako kategoria kognitywnego opisu derywatów słowotwórczych. *Punkt widzenia w języku i w kulturze*. (red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej: 197–208.
- Вендлер (1981):** Вендлер З. О слове good. Пер. с англ. Я. Я. Перцовой. *Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск X. Лингвистическая семантика*. Под общ. редакцией В. А. Звегинцева. Москва: Прогресс: 531–554.
- Вјежбицка (1985):** Wierzbicka A. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers.
- Вольф (1986):** Вольф Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков «хорошо/плохо». *Вопросы языкознания* 5: 98–106.
- Вольф (2002):** Вольф Е. М. *Функциональная семантика оценки*. Изд. 2-е, доп. Москва: Едиториал УРСС.
- Галактионова (2003):** Галактионова И. В. Уважать 1. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Под общим руководством Ю. Д. Апресяна. Москва: Языки славянской культуры: 1178–1182.
- Гжегорчикова (2021):** Grzegorzczukowa R. Podstawy metodologiczne semantyki kognitywno-antropologicznej: Refleksje w związku z publikacją „Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów”. *Etnolingwistyka* 33: 9–23.
- Голомидова (1998):** Голомидова М. В. *Искусственная номинация в русской ономастике*. Екатеринбург: Уральский государственный педагогический университет.
- Грковић-Мејџор (2008):** Грковић-Мејџор Ј. О семантици старословенских придева *добръ* и *благъ*. *Јужнословенски филолог* 64: 51–60.
- Драгићевић (2010):** Драгићевић Р. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Журављов (2016):** Журавлев А. Ф. Древнеславянская фундаментальная аксиология в зеркале праславянской лексики. *Эволюции смыслов*. Москва: Издательский дом ЯСК: 65–83.

- Иванова (2006):** Иванова Е. В. Концепт как одна из основных единиц когнитивной лингвистики. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9, 3*: 40–48.
- Ивић (2005):** Ивић М. Когнитивни и граматички аспекти евалуације изразом добар (-а, -о). *Јужнословенски филолог* 61: 1–10.
- Јостман и др. (2009):** Jostmann N. B., D. Lakens, T. W. Schubert. Weight as an Embodiment of Importance. *Psychological Science* 20/9: 1169–1174.
- Ју и др. (2017):** Yu N., L. Yu, Y. C. Lee. Primary Metaphors: Importance as Size and Weight in a Comparative Perspective. *Metaphor and Symbol* 32/4: 231–249.
- Караулов (1993):** Ю. Н. Караулов. *Ассоциативная грамматика русского языка*. Москва: Русский язык.
- Караулов (1999):** Ю. Н. Караулов. *Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть*. Москва: ИРЯ РАН.
- Кац (1964):** Katz J. J. Semantic Theory and the Meaning of ‘Good’. *The Journal of Philosophy* 61/23: 739–766.
- Кјелбавска (2014):** Kielbawska A. Metaphor, Language and Gesture. *From Conceptual Metaphor Theory to Cognitive Ethnolinguistics. Patterns of Imagery in Language*. Ed. by M. Kuźniak, A. Libura, M. Szawerna. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften: 51–63.
- Кожинава (2019):** Кожинава А. Внутренняя форма слова и ее реализация в древних славянских текстах. *Etnolingwistyka* 31: 27–39.
- Козомора (2020):** Козомора Н. Ассоцијативно и паремиолошко поље концепта деньга/новац у руском и српском језику. *Славистика* 24/2: 208–218.
- Кончаревић (2015а):** Кончаревић К. Индикатори религиозности у вербално-асоцијативној мрежи руског и српског језика, *Зборник Матице српске за славистику* 87: 25–48.
- Кончаревић (2015б):** Кончаревић К. Ассоцијативни речници као извор за проучавање религиозности у постатеистичким друштвима источне и југоисточне Европе (на материјалу речника српског и руског језика). *Socjolingwistyka* 29, 171–190.
- Кунгушева (2010):** Кунгушева И.А. *Внутренняя форма слова и причины её утраты*. Благовещенск: Амурский гос. ун-т.
- Лазић Коњик – Јелић (2012):** Лазић Коњик И., М. Јелић. Вербалне асоцијације у испитивању лексеме чудо у српском језику. *Језици и*

- културе у времену и простору* I. ур. С. Гудурић. Нови Сад: Филозофски факултет, 23–29.
- Лазић Коњик – Милошевић (2014):** Лазић Коњик И., Ј. Милошевић. Руска култура у српском језику у светлу вербалних асоцијација. *Проблеми историје, филологије, културе* 3: 225–227.
- Лакенс и др. (2011):** Lakens, D., R. Semin Gün, F. Foroni Why Your Highness Needs the People: Comparing the Absolute and Relative Representation of Power in Vertical Space. *Social Psychology* 42/3: 205–213.
- Лејкоф – Цонсон (2003):** Lakoff, G., M. Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Леонтјева (2012):** Леонтјева Т. В. К изучению мотивации лексем семантического поля «Общественное мнение» в русских народных говорах. *Этнолингвистика. Ономастика. Этимология*. Материалы II Междунар. науч. конф., Екатеринбург, 8–10 сентября 2012 г. Ч. 2. Отв. ред. Е. Л. Березович. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та: 67–69.
- Њебжеговска-Бартмињска (2017):** Niebrzegowska-Bartmińska S. What data are relevant to ethnolinguistic analyses? *Ethnolinguistics* 29: 11–29.
- Њебжеговска-Бартмињска (2020):** Niebrzegowska-Bartmińska S. *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Панченко (2010):** Панченко В. А. Вильгельм фон Гумбольдт. Внутренняя форма языка как отражение самобытности этнической культуры. <<https://cyberleninka.ru/article/n/vilgelm-fon-gumboldt-vnutrennyaya-forma-yazyka-kak-otrazhenie-samobytnosti-etnicheskoj-kultury>>
- Петровић (2015):** Петровић С. О стереотипу вере из угла вербално-асоцијативног система руског и српског језика. *Црквене студије* 12: 95–107.
- Попова – Стерњин (2007):** Попова З. Д., И. А. Стерњин. *Когнитивная лингвистика*. Москва: Восток – Запад.
- Ристић – Лазић Коњик (2018):** Ристић С., И. Лазић Коњик. Асоцијативно поље „ПОРОДИЦА” у српском језику. *Славистика* 22/2: 13–25.
- Ристић – Лазић Коњик (2020):** Ристић С., И. Лазић Коњик. *Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић – Лазић Коњик (2021):** Ристић С., И. Лазић Коњик. Аксиолошки речник српског језика – предлог израде. *Јужнословенски филолог* 77/2: 105–126.

- Серебренникова (2011):** Серебренникова Е. Ф. (ред.) *Лингвистика и аксиология: этносемиотрия ценностных смыслов: коллективная монография*. Москва: Тезаурус.
- Скљаревска (1993):** Скљаревская Г. Н. *Метафора в системе языка*. Санкт-Петербург: Наука.
- Стерњин – Рудакова (2011):** Стерњин И. А, А. В. Рудакова. *Психолингвистическое значение слова и его описание*. Saarbrücken: Lambert.
- Стефановић (2012):** Стефановић М. *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стефановић (2013):** Стефановић М. Црква у асоцијативном систему српског језика. *Теолингвистичка проучавања словенских језика*. Ј. Грковић Мејџор, К. Кончаревић (ур.) Београд: САНУ, 129–152.
- Стефановић (2015):** Стефановић М. О дOMETИМА експерименталних метода у опису језичке слике света: асоцијативно поље као извор података (на материјалу стимулуса *хлеб* у руском и српском језику). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 58/2: 65–85.
- Стефановић (2016а):** Стефановић М. Један начин решавања проблема избора номинатора концепта у случају семантичког паралелизма. *Јужнословенски филолог* 71/3–4: 137–158.
- Стефановић (2016б):** Стефановић М. О асоцијативним речницима као извору за проучавање концепата (на примеру асоцијативног поља *дом* у руском језику). *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа*. *Зборник научних радова*. Ур. С. Ристић, И. Лазић Коњик, Н. Ивановић. Београд: Институт за српски језик САНУ: 409–423.
- Стефановић (2018):** Стефановић М. Анализа асоцијативног поља *хорошо* – од значења до вредности. *Трагом славистичких истраживања професора Богољуба Станковића*. *Међународни научни зборник радова*. Ур. К. Кончаревић. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета: 283–302.
- Стефановић (2019):** Стефанович М. *О добром и хорошем в руском и сербском језицима*. *Проблеми концептуализацији действителности и моделирования језиковој картини мира: Сборник научных трудов*. Вып. 9. Отв. ред. Т. В. Симашко. Москва; Северодвинск: БИБКОМ: 12–28.

- Стефановић (2020):** Стефановић М. Значење и концептуализација важног (на материјалу руског језика). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 63/2:119–138.
- Стефановић (2021):** Стефанович М. О концептуализацији важног у руском језику – увид с друге стране. *Проблеми концептуализације реалности и моделирања језичке слике света*. *Зборник научних радова*. Вып. 10. Отв. ред. Т. В. Симашко. Москва; Северодвинск; Киров: Изд-во МЦИТО: 69–82.
- Толстој (2002):** Толстая С. М. Мотивационе семантичке модели и слика света. *Руски језик у научној освјетли* 1/3: 112–127.
- Толстој (2015):** Толстая С. М. (отв. ред.) *Категорија оцене и система вредности у језику и култури*. Москва: Индрик.
- Уфимцева (2004):** Уфимцева Н. В. Асоциативни тезаурус руског језика као модел језичког свјесноћа руских. *Језичко свјесноће: теоретичке и практичне аспекте*. Под опш. ред. Н. В. Уфимцеве. Москва; Барнаул: Изд-во Алт. ун-та: 189–202.
- Уфимцева (2011):** Уфимцева Н. В. *Језичко свјесноће: динамика и варијативност*. Москва: РАН, Институт језикознанија.
- Шарифијан (2017):** Sharifian F. *Cultural Linguistics: Cultural Conceptualisations and Language*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Шнајдер и др. (2011):** Schneider I. K., В. Т. Rutjens, N. В. Jostmann, D. Lakens. Weighty Matters: Importance Literally Feels Heavy. *Social Psychological and Personality Science* 2/5): 474–478.
- Шуберт (2005):** Schubert T. W. Your Highness: Vertical Positions as Perceptual Symbols of Power. *Journal of Personality and Social Psychology* 89/1: 1–21.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД
21000 Нови Сад
Др Зорана Ђинђића 2
www.ff.uns.ac.rs

Електронско издање

<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-695-9>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

811.163.41'37:165
811.161.1'37:165

СТЕФАНОВИЋ, Марија, 1966-

У лавиринту речи [Електронски извор] : огледи из руске и српске
когнитивне семантике / Марија Стефановић. - Нови Сад : Филозофски
факултет, 2022

Начин приступа (URL): <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-695-9>. - Опис заснован на стању на дан 1.4.2022. - Насл. са насловног екрана.
- Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-6065-695-9

а) Српски језик - Когнитивна семантика б) Руски језик - Когнитивна
семантика

COBISS.SR-ID 62530569

ISBN 978-86-6065-696-6

9 788660 656966